« جۇڭگو سەرخىل ژۇرناللار سىپىي » دىكى نەشرىي ئەپكار
« شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى » غا ئېرىشكەن نەشرىي ئەپكار

入选《中国期刊方阵》的刊物

荣获《新疆期刊奖》的刊物

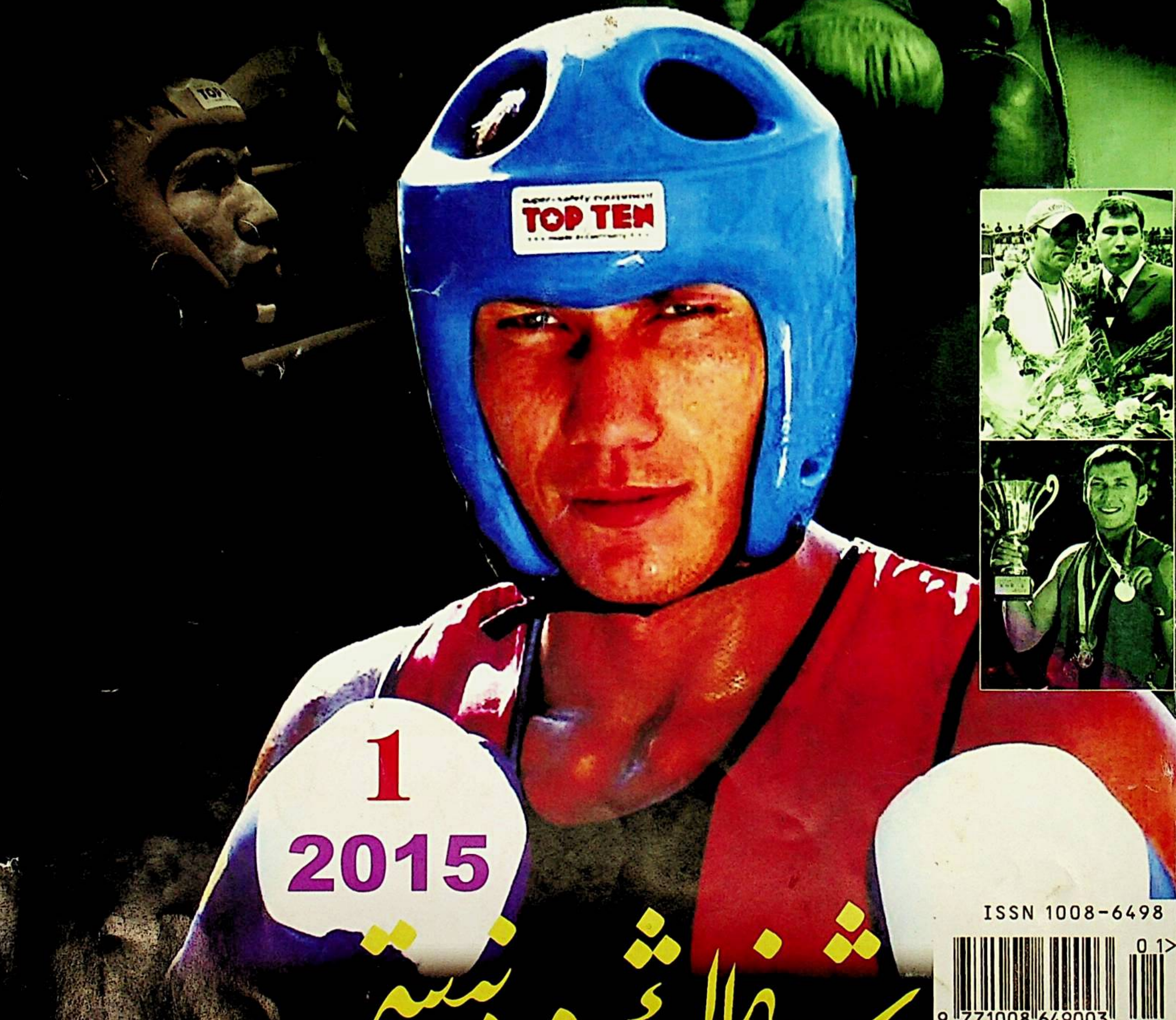

1

2015

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

新疆文化

•XINJIANG CULTURE • СИНЬЦЗЯНСКАЯ КУЛЬТУРА • シンキョウ　ブンカ • مجلة حضارة شنجيانغ •

ISSN 1008-6498

ئۇيغۇر كتاب توربىكىسى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى نادىرسى
www.uyghurkitap.com

ئەتراپىمىزدىكى ئەدىبلەر

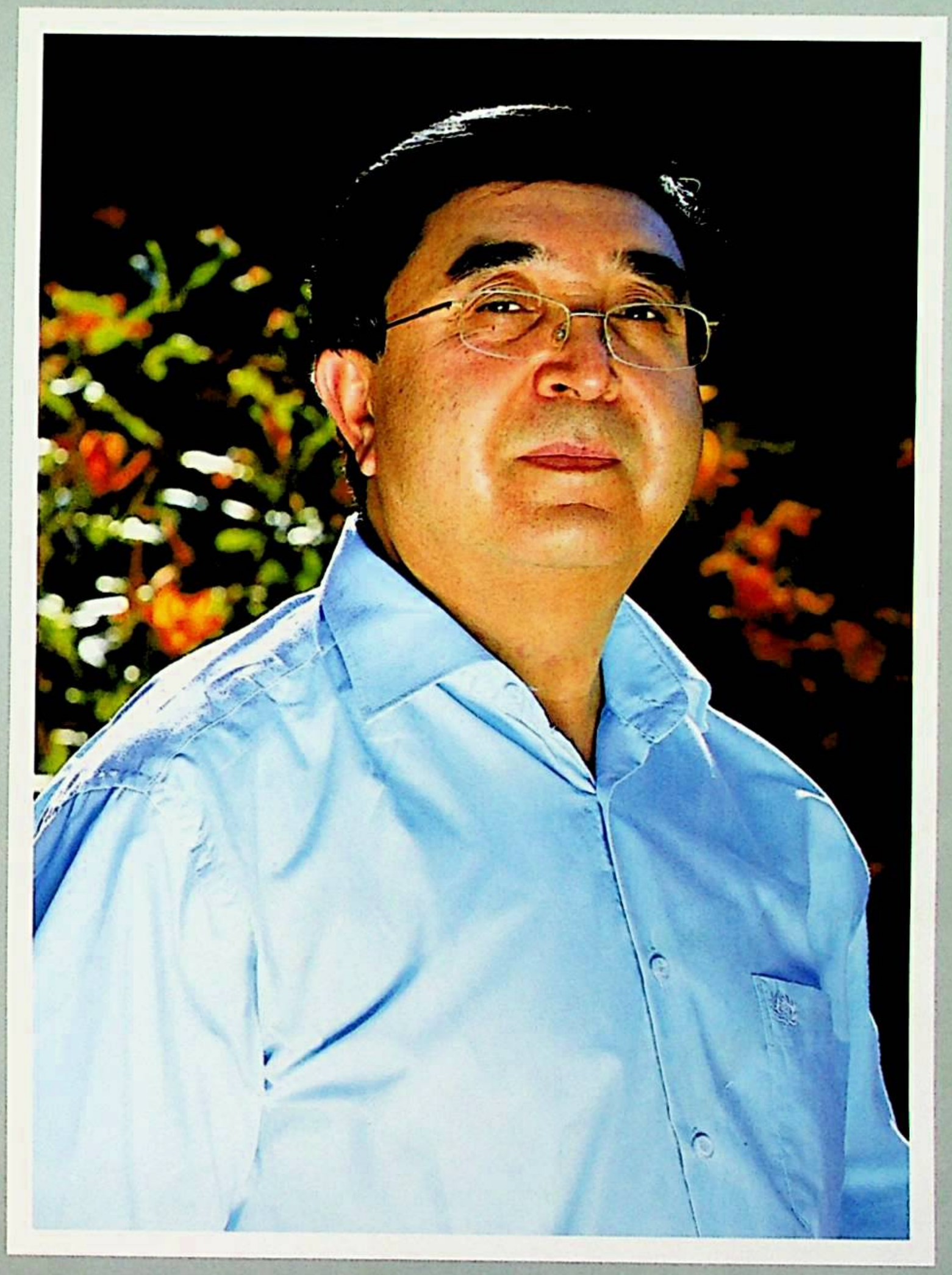

شائىر، ژۇرنالىست، ئالىي مۇھەررىر ، ناتىق ، ئەدەبىيات تەشكىلاتچىسى

ياسىن زىلال ئەپەندى

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى: مۇختار مەخسۇت

ژۇرنال قانۇنىي ۋەكىلى،
بەگمەت يۇسۇپ
دائىمىي مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر:

شۇئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئامما‌بابلىق، ئۇقۇشچانلىق

2015.1
(ئومۇمىي 331 - سان)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى باشقۇرىدۇ
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنى چىقىرىدۇ
ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(64-يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

تەھرىر ھەيئەتلەر

(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

ئارسلان ئابدۇللا

ئازات سۇلتان

ئادىل تۇران

بەگمەت يۈسۈپ

جاڭ خۇڭچاۋ

دىلشات پەرھات

قۇربان مامۇت

ئىمىن ئەخمىدى

بۇ سانىنىڭ تەكلىپلىك مۇھەررىرى ۋە تېخنىداكتورى:

ئايگۈل ئەمەت

(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

چىرىكلىككە، پاراخورلۇققا قەتئىي قارشى تۇرۇپ، ئاۋامغا بەخت يارىتايلى

بۇ ساندا

«تىلەمچىلار چايخانىسى»دىكى پاراڭلار

مويەننىڭ «ئەينىكى»... «ھوقۇق ـ ھوقۇق سودىسى»... «سالتاك ئەمەلدار» ۋە «سالتاك سودىگەر»... ئادەملەر قانداقلارچە ئەسكى بولۇپ كېتىدۇ... دۆلەت ئەھۋالىنى چۈشىنىش بىر خىل ساپا... ھۆكۈمەت مەخپىيەتلىكىنى كىم ئاشكارىلىدى... بىزدىكى ساختا مائارىپ ..... مۇھەممەد ھۈسەن، مۇسا ئەخمەت قاتارلىقلار (ت) 3

تەپەككۇر دۇنياسى

تەپەككۇر مېۋىلىرى ..... نۇرمۇھەممەت ئابدۇۋەلى قاتارلىقلار 17

ھايات ھەققىدە ..... ئابدۇرازاق سايىم 22

ئىزدىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش

ئەقىل-پاراسەتنىڭ ئۇچ قاتلاملىق ئىدىيەۋى مەنزىلى ..... ئادىل خالىقجان 25

ئەدەبىياتنىڭ رەڭدار دالاسى

ئەسكى ھېسسار خاتىرىلىرى..... (نەسرىلەر) ..... يۈسۈپ ئىلى 30

لاي ھەيكەل..... (ھېكايە) ..... مۇتەللىپ سەيپۇللا ئەزىز 40

تارىخنىڭ ھېكمىتى ۋە ئىبرىتى

تارىخنىڭ ھېكمىتى ۋە ئىبرىتى ..... ئەخمەتجان قاسىم 55

مەدەنىيەت-سەنئەت خەۋەرلىرى

ئۇيغۇر بۈگۈنكى دەۋر نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى .....

..... ئابدۇرۇسۇل ئابدۇرېھىم قاتارلىقلار 77

«قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسى بېيجىڭدا تارقىتىلدى ..... ئابابەكرى 24

مۇقاۋىدا: ئاسىيا بوكس چېمپىيۇنى، قەھرىمان ئوغلانىمىز مەرھۇم ئابدۇراخمان ئابلىكىم

مويەننىڭ «ئەينىكى»

بىراۋ ئالىي مۇكاپات سەھنىسىدە تۇرسا، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭغا سۇنغىنى «گۈل» (مەدھىيە) بولماستىن، «سېپىسق تۇخۇم» (تەنقىد) بولسا، مۇكاپاتلانغۇچى قانداق مۇئامىلە قىلار؟ قول باغلاپ تۇرارمۇ ياكى غەزەپ بىلەن ھوميار-مۇ؟ بىز بۇنداق ئىشنى بەزىلەرنىڭ كۈلۈپلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنلىكىنى ئاچچىقىدا «ئاخىرىغىچە ھېسابلىشىدىغان»-لىقىنى كۆرۈپ تۇرىمىز.

مو يەن «نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەندىن كېيىن، كۆپىنچە كىشىلەر ئۇنىڭغا «گۈل» تۇتتى، ناھايىتى ئاز ساندا «سېپىسق تۇخۇم» ئاتاقۇچىلارمۇ بولدى. مويەن قانداق قىلدى؟ دەسلەپىدە مەن ئۇنىڭ ئۇچۇن «قاتتىق ئەندىشىگە چۆكتۇم». ئۇنىڭ ھاياجىنىنى باسالماي، جاھانغا تونۇلغان بۇيۇك ئەربابلىق سالاھىيتى بىلەن «تۇخۇم سوۋغا قىلغۇچى»لارغا زەردە بىلەن ھومەيىپ، ددىمقدا كۈلۈپ قويۇشىدىن؛ ئىدراكسىزلىق قىلىپ، جۇدۇنى ئۆرلەپ «يولۇاسنىڭ ساغرىسىنى سىيلىغىلى بولمايدىغان»-دەك ئەلپازدا قىر كۆرسىتىشىدىن، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار-دىن «ياماق غەرەز»لىك «ئۆكتەم»لەرنى «كەسكىن بىر تەرەپ قىلىش»نى ياكى پۇلنىڭ كۆزىگە قارىماي ئادۇۋاكات يالالاپ ئۆزىنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپ، «تۇخۇم سوۋغا قىلغان»لارنى سوراقخانىغا ئاپىرىپ «قانۇن بويىچە قاتتىق جازالاش»نى تەلەپ قىلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدىم.

مو يەندىن ئەنسىرىشىم ھەرگىز ئورۇنسىز ئەمەس، چۈنكى، مەيلى ئۆكتەملىك ئەۋج ئالغان ئەمەل سورۇنىدا ۋە ياكى «ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىپ، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» مودا بولغان ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدە بولسۇن، «يولۋاسنىڭ ساغرىسىنى سىيلىغىلى بولمايدىغان» ئىشلارنى كۆرە - كۆرە كۆزىمىزگە سىڭىپ قالدى. ھالبۇكى، ئەنسىرىشىمىنىڭ ئەكسىچە، مو يەن خاتىرجەم كەيپىيات، ئەپۇچان پوزىتسىيە،كەمتەر روھىي ھالەت بىلەن قىيقاس - چۇقانلارنى، تىنىدەك ئۆتكۈر تەنقىدلەرنى بىر - بىرلەپ «قوبۇل قىلدى». مېنى خۇرسەن قىلغىنى، مويەننىڭ بىر قەدەر سەممىيلىك بىلەن تەنقىدلەرنىڭ ئۇنى «بىئارام قىلغانلىقى»نى ئېتىراپ قىلغىنى، شۇنداقلا ئاخىرىدا كاللىسىنى يەنىلا سەگەك تۇتۇپ، سوغۇققانلىق بىلەن تەنقىدلەرنىڭمۇ «ئاساسى بار» دەپ ئويلىغىنى بولدى. مېنى تېخىمۇ قايىل قىلغىنى، مو يەننىڭ «ئاقىللىق بىلەن»

تەرجىمە كۆزنىكى

تەنقىدكە مۇئامىلە قىلىشنىڭ ياخشى تەدبىرى ــ ئەينەكنى ۋاستە قىلىش، يەنى ئۆزى ئۆزىنىڭ ياندىن كۆزەتكۈچىسى بولۇشنى تونۇپ يەتكەنلىكى ئىدى. ئۇ مۇخبىرنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا: «ئوچۇقنى دېسەم، بىر ئايدىن بېرى بىر مەيدان هاياتلىق سىنىقىنى باشتىن ئۆتكۈزدۈم. نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى چۆرىدىگەن بەس - مۇنازىرىلەر خۇددى بىر پارچە ئەينەككە ئوخشايدۇ. بۇ ئەينەكتىن مەن ئاۋام كۆڭلىنى، كىشىلەر ئارا مۇئامىلىنى، ئەڭ مۇهىمى ئۆزۈمنى كۆردۈم. بۇرۇن بىرى بۇ گەپنى چۈشىنەلمەي، نېمە دېگەنلىك بۇ؟ نېمىشقا بۇنىڭدىن ئۆزىنى كۆرگىلى بولىدۇ؟ دەپ سوراپغاندى. دېمەكچىمەنكى، ئەمەلىيەتتە بۇ دەۋر ئاتا قىلغان بىر خىل مۇمكىنچىلىك. ئون يىل ئاۋۇالقى تورسىز چاغلاردا بۇنداق مۇمكىنچىلىك يوق ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا پەقەت گېزىتتىن كۆرەتتۇق، باشقىلارنىڭ «پالانى سىزگە مۇنداق باها بېرىۋاتىدۇ» دېگەندەك گەپلىرىنى ئاڭلايتۇق. هازىرقىدەك تور هەممە يەرنى قاپلىغان دەۋردە، هەر خىل، هەر مەقامدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك تۇمەن خىل كۆز قارىشى ئۇنىڭدا ئىپادە قىلىنالايدۇ. بۇ مېنى تەرىپلەشنىمۇ، ئاچچىق مەسخىرە قىلىشنىمۇ ۋە يېغىرىمغا تېگىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بولۇپمۇ كېيىنكىسى، ئۇ مېنى بىئارام قىلسىمۇ، مەن يەنىلا ئۇنىڭ زاكونى بار دەپ ئويلايمەن، شۇڭا ماڭا نىسبەتەن مەدھىيەمۇ، تەنقىدمۇ ئوخشاش پايدىلىق. مەندە مۇنداق بىر سېزىم بار، مەن هازىر جەمئىيەتتىن ئىبارەت مىكروسكوپ ئاستىغا قويۇلدۇم، مەن كۆرگەن بۇ كىشى ئۆزۈم ئەمەس، بەلكى «مو يەن» ئىسىملىك بىر يازارمەن، ئۆزۈم بولسام چەتتىن كۆزەتكۈچىگە ئايلىنىپ قالدىم. چەتتە تۇرغاندا كىشىلەرنىڭ كۆرسەتمىسىنى، بەس - بەستە بەرگەن باهاسىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇنداق پۇرسەت كەمدىن - كەم تېپىلىدۇ، بۇنىڭدىن ئۆمۈرۋايەت مەنپەئەتلىنىمەن» دېدى.

مەن بۇنىڭدىن نېمىلا دەيلى مو يەن دېگەن زاغرا يەپ چوڭ بولغان، تېشىمۇ، ئىچىمۇ پال - پاللىقتىن خالىي. ئۇ كېيىن شەھەرگە كىرىپ ئەمەل تۇتۇپ، نام چىقارغان، بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ كۆڭۈل رىشتى ئاشۇ قوناقلىققا باغلانغان، ئۇ گاۋمىدىكى يۇرتداشلىرىنى ئۇنتۇغىنى يوق، ئۇ هېلىهەم دېهقانلارنىڭ ئاددىي - سادىدا ۋە سەمىمىي خسلىتىنى ساقلاپ قالغان دېگەنلەرنى ئويلىدىم. دېهقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىقىش، شۇنىڭدەك دېهقانلارنى ئۇنتۇماسلىق ۋە ئۇلاردىن يۇز ئۆرىمەسلىك مو يەننىڭ ئەڭ قىممەتلىك تەرىپى. گاۋمىنىڭ قوناقلىقلىرى ئۇنىڭغا «ئالاهىدە ئوزۇق» بەرگەچكە، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى «تولغان نائىل زىنىن»دەك جاهان ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ياقتۇرۇشىغا نائىل بولالىدى ۋە نوبىل مۇكاپات سەهنىسىگە چىقالىدى. مەلۇم مەنىدە: «گاۋمي بولمىسا مويەن بولمايتتى، مويەن سېپى ئۆزىدىن دېهقان» دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

مو يەننىڭ «ئەينەكى» سېهرلىك ئەينەك. ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدىن كىشى ئۆز گۈزەللىكىنى، قارشىسىدىن رەزىللىكىنى كۆرەلەيدۇ. تور هەممە بولۇڭ - پۇچقاقنى قاپلىغان بۇ زامانىدا، مۇستەبىتلىك، مىستىتسىزم (سىرلىقلىشىش) مىسلى كۆرۈلمىگەن خىرىسقا دۇچ كەلمەكتە. تورىدىن ئىبارەت «سېهرلىك ئەينەك» ئالدىدا بارلىق «جىن - شاياتۇنلار»لارنىڭ ئەپتى - بەشىرىسى هامان ئاشكارا بولىدۇ. مو يەن «ئەينەك»تىن ئۆزىنىڭ «يەنە بىر تەرىپى»نى كۆرۈۋالدى. تېخىمۇ كۆپ كىشىنىڭ، بولۇپمۇ مەنسەپى چوڭلار، داڭدارلارنىڭ مويەننى ئۆزىگە ئەينەك قىلىشىنى ئارمان قىلىمەن.

ياڭ شۆۋۈ ئىمزالىغان بۇ يازما «تاللانغان فېلىيەتونلار» ژۇرنىلىنىڭ 2013 - يىللىق 2 - ئايلىق سانى (ئالدىنقى بېرىم ئايلىق سانى) دىن **مۇهەممەد هۇسەن** تەرجىمىسى

«هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى»

نەچچە كۈن ئاۋۇال، جۇڭگو ئىنتىزام تەكشۈرۈش، رېئونزىيە ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى لى يۇڭجۇڭ نۆۋەتتىكى چېرىكلىشىشنىڭ ئالاهىدىلىكى ئۇستىدە توختىلىپ: «مەن ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا دۆلىتىمىزدىكى چېرىكلىشىشنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى مۆلچەرلەپ، ئۇنى ‹هوقۇق ــ پۇل سودىسى›، ‹هوقۇق - شەهۋەت سودىسى›، ‹هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى›دىن ئىبارەت ئۈچ قاتلامغا بۆلگەنىدىم. مانا هازىر ئۈچىنچى قاتلامدىكى چېرىكلىك، يەنى «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى» باش كۆتۈرۈپ رۇپ قالدى. بۇ سودا ماددىي شەكىل ۋە غەيرىي ماددىي شەكىلدىن ئاللىبۇرۇن هالقىپ كەتتى. ئۇنىڭدا ئىقتىسادىي مەنپەئەت شەكلى بىۋاستە ئىپادىلەنمەستىن، بەلكى هوقۇق

سودىسى قىلىندۇ. مەسىلەن: مەن قىزىڭىزنى زاپاس كادىر قىلىپ تەربىيەلىسەم، سىز ئوغلۇمنى شەھەر باشلىقلىقىغا ئۆستۈرىسىز. «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى» شەكىللەنگەن هامان پۈتكۈل جەمئىيەت «قاتمالىشىپلىپ»، تۆۋەندىكى لەرنىڭ يۇقىرىغا يۈرۈشۈشى قىينىلىشىدۇ. «2-ئەۋلاد هوقۇقدارلار»، «2-ئەۋلاد بايۋەتچىلەر» مانا مۇشۇنداق شەكىللەنگەن» دېدى.

لىي يۈجۇڭنىڭ ئېيتقانلىرى ھەرگىز كۆپتۈرمە ئەمەس، رېئاللىقتا بۇ خىل «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى» ھەر خىل نام-ئاتاق بىلەن ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇلغان (شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ «يېڭى ئايلىق سۆھبەت» ژۇرنىلى بۇ ھەقتە خەۋەر مۇ بەرگەن). دۆلەت خىزمەتچىلىرى ئىمتىھانىدىكى ساختىلىق قىلمىشى بارغانچە «ئىلغارلىشىپ» ئاتالمىش «يوشۇرۇن پىرىنسىپ»تىن رەھىمسىز پەرزەنتلىرىنىڭ «بوي-بەستىگە ماسلاشتۇرۇپ» ئورۇن «پىچىش»قا تەرەققىي قىلدى. ئىمتىھاندىكى ساختىلىق قىلمىشى «ئىچكى قىسمىدا بېكىتىپ بولۇش»، «ئىمتىھاندا كۆچۈرتكۈزۈش»، «تاسادىپىي توغرا كېلىپ قېلىش»، «ئىختىساسلىقلارنى كىرگۈزۈش» قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «ئەپچىللىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇش» (ئوغلىڭىز ئىدارەمگە كىرىدۇ، قىزىم ئىدارىڭىزگە بارىدۇ) بۇلارغا تەبىئىي سىڭىپ كەتكەن بولىدۇ.

بۇ خىل «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى»، «تۇرۇپسىمان تەكلىپ قىلىش» شەكلىنىڭ ئەلالاشتۇرۇلغان نۇسخىسى بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم ئەمەلدارلار پەرزەنتلىرىنىڭ مەنسەپ تۇتۇشىغا تېخىمۇ ئۇنۇملۇك ۋە ئەپچىللىك بىلەن يول ئاچقىلى؛ كېيىنكى ئۆستۈرۈشتە «بۇاستە ئۇرۇق-تۇغقانلىرى يىراق تۇرۇش» پىرىنسىپىدىن ئەگىپ ئۆتكىلى؛ باشقىلارنىڭ كوكۇلىڭىزدىن تۇتۇۋېلىش ئېھتىمالىنى ئازايتقىلى ياكى ئۇنىڭدىن ساقلانغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ھازىر بىر قىسىم جايلاردا تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولغان «بۇلۇتسىمان ۋارىسلىق قىلىش» شەكلى پەيدا بولدى. بۇنىڭ ئۇسۇلى مۇنداق: ئا كىشىنىڭ ئوغلى ب كىشى تەرىپىدىن س كىشىنىڭ، ب كىشىنىڭ ئوغلى س كىشى تەرىپىدىن د كىشىنىڭ، س كىشىنىڭ ئوغلى د كىشى تەرىپىدىن ئې كىشىنىڭ، د كىشىنىڭ ئوغلى ئا كىشى تەرىپىدىن ب كىشىنىڭ ئورنىغا چىقىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. تەكشۈرسەڭ، ھەتتەكەي، ئاتا-ئانىسىنىڭ ھېچقانداق «يولى» يوق بولۇپ چىقىدۇ. ئەمەلىيەتتە نەچچە قاتلام نېردا ناھايىتى كۆچلۈك ئارقا تىرەك بولغان بولىدۇ. بۇنچە يوشۇرۇن ۋە مەككارانە قىلمىش ئالدىدا ھېلىقىدەك «ئاكالىق قارىغاي ئوغلىنى ئۆزى ئىمتىھان ئېلىپ بۇاستە قوبۇل قىلىدۇ» دەيدىغان نوقۇل ھالدىكى «تۇرۇپسىمان تەكلىپ قىلىش» تولىمۇ بىچارە كۆرۈنىدۇ.

«هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى»نىڭ تەسىرىنى كۆچى بار ئاتا-ئانىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە يەنىلا هوقۇقتۇر. بىراق بۇنى ئىلگىرىكى بۇاستە ئورۇنلاشتۇرۇشقا سېلىشتۇرغاندا خېلىلا يوشۇرۇن بولۇپ، بايقىماق تېخىمۇ قىيىن. «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى»نىڭ ئالدىنقى شەرتى، ئىككىلا تەرەپ هوقۇقدار بولۇش، ھەتتا تەڭ دەرىجىلىك بولۇشتۇر. سىز بۇياقتا مۇھىم ئەمەلدە، مەن ئۇياقتا ئالىي مەنسەپتە، ئىككىمىزنىڭ قولىدىكى هوقۇق چۆمۈچىنىڭ سېپى سودىمىزنىڭ دەسمايىسى بولىدۇ. بۇ مەيدان مەينەت سوددىدا، پارتىيە ئىنتىزامى، دۆلەت قانۇنى يوشۇرۇنچە يىمىرىۋېتىلگەن، ھەققانىيەت رەھىمسىزلەرچە يوقىتىۋېتىلگەن. ئۇلار بۇ سوددىدا ئىنس-جىنغا تۇيۇلمايدىغان، يەڭ ئىچىدە كېلىشكەچكە، پەرزەنتلىرى مەنسەپ يولىغا ئوخشاش قىرىپ باشقىلارنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپلا قالماي، مەرتىۋىسى تېز ئۆرلىگەنلىكتىن، نۇرغۇن كىشى ئېرىشىشكە ھەقلىق بولغان يۇقىرى ئۆرلەش پۇرستىنى يوقىتىدۇ.

بىرى مۇنداق دېگەنىدى: «بىر ياخشى جەمئىيەتنىڭ ئۆلچىمى قانۇن-نىزامدىن باشقىنى نۆلگە تەڭ قىلىشتۇر، بىر ناچار جەمئىيەتنىڭ ئۆلچىمى قانۇن-نىزام نۆلگە تەڭ بولۇشتۇر». بەلكىم، جەمئىيەتنىڭ ياخشى-يامانلىقى توغرىسىدا بۇنداق ھۆكۈم قىلساق ئازراق مۇتلەقلەشتۇرۇۋەتكەنلىك بولار. بىراق تاغدەك پاكىت شۇكى، جەمئىيەتنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقىنى «يۇشۇرۇن پىرىنسىپ» بولسا، هوقۇق قايتا-قايتا مۇقەددەس قانۇن-نىزاملارنى پارچىلىۋەتسە، بۇ ھەرگىزمۇ ياخشى ئىش ئەمەس. «هوقۇق ــ هوقۇق سودىسى»دا، هوقۇقدارلارنىڭ چېچىكى چاي بولۇپ، پەرزەنتلىرى كۆتكىنىگە ئېرىشىدۇ، بىراق باشقىلارچۇ؟ دەسمايىسى يوق ئاۋام پۇقراچۇ؟ ئۆتكەن يىلقى چالۇ جىددىكى مەھۇرلۇق ئىمتىھانى سەتچىلىكىدە، دېھقان پەرزەنتى سۇلۇ جىياڭمىلۇ يازمىچە ۋە يۈزتۇرا ئىمتىھاندا 1-بولغان بولسىمۇ، سالاھىيەتلىك تەكشۈرتۈشىدە هوقۇقدارلارنىڭ ئەتەي ھىيلە ئىشلىتىشى نەتىجىسىدە شاللاپ چىقىرىۋېتىلدى. كېيىن مېدىيە-لەرنىڭ ئاشكارىلىشى، نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش ئورۇنلى-

رىنىڭ قول تىقىشى بىلەن ئۇنىڭ ئورنىغا «2-ئەۋلاد هوقۇقدار»نىڭ ئالماشتۇرۇۋېتىلگەنلىكى مەلۇم بولدى. كۈنىمىزدە، تىرىشچان، ئالغا ئىنتىلىدىغان نامرات ئائىلە پەرزەنتلىرى ئاز ئەمەس. ئۇلاردا تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشكە بولغان ئوتتەك ئىنتىلىش بار. ئۇلار «بەخت تەردىن كېلەر» دېگەنگە قەتئىي ئىشىنىدۇ. مۇبادا نامرات ئائىلىلەرنىڭ مۇشۇنداق مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىنىڭمۇ ئالدىنى ئېتىپ قويساق، ياشلارنىڭ يۇرىكىنى توڭلىتىۋەتكەن بولىمىز. بۇ ياشلار ئارتۇقتىن-ئارتۇق دوقالغا دۇچ كېلىۋېرىپ چۈشكۈنلەشسە، جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىستىقبالى نېمە بولۇپ كېتەر؟

هازىر تۆۋەن قاتلامدىكىلەر ياكى نامرات ئائىلىنىڭ پەرزەنتلىرى كىچىككىنە يەر بېغىرلىغۇچىلاردەك هوقۇق دەرىخىنىڭ يېلىمىگە چىڭ چاپلاشتۇرۇلۇپ چەكلەپ قويۇلماقتا. ئۇلارنىڭ يۇقىرىغا ياماشمىقى بەسىي مۇشكۈل، پەقەت تالا تىركىشەلەيدۇ، خالاس. شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىر-بىرلەپ كەھرىۋاغا ئايلىنىپ، بۇ دەۋرنىڭ ئەۋرىشكىسى بولۇپ قالدۇ. سۆزسىزكى، نامرات ئائىلە پەرزەنتلىرىنى «كەھرىۋالاشتۇرۇش»مۇ، جەمئىيەت قاتلىمىنىڭ «قاتمالىلىقۋېلىشى»مۇ ئوخشاشلا قورقۇنچلۇق. گەپنىڭ يەكۈنى شۇكى، «هوقۇق — هوقۇق سوددىسى» شەكىللەنگەن هامان، پۈتكۈل جەمئىيەت «قاتمالىلىشۋالىدۇ». بىر قاتمالىلاشقان جەمئىيەت ئاقىۋەتتە هەممەيلەنگە «قاباھەتلىك چۈش» ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇنداقتا «هوقۇق — هوقۇق سوددىسى»نى قانداق ئازايتقىلى بولىدۇ؟ بۇنىڭدا هوقۇق ئوچۇق-ئاشكارا يۇرگۈزۈشتىن باشقا، ئاممىنىڭ نازارەت قىلىش قىزغىنلىقىنى قوزغىتىش ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىش تولىمۇ زۆرۈر.

ۋاڭ شىچۈەن ئىمزالىغۇچىكى بۇ يازما «تاللانغان فېلىيەتونلار» ژۇرنىلىنىڭ 2013-يىللىق 2-ئايلىق سانى (ئالدىنقى يېرىم ئايلىق سانى)دىن **مۇھەممەد ھۈسەن** تەرجىمىسى

تىلماچ: سانجى شەھىرى شەرقىي مەدەنىيەت يولى 29-نومۇر شىنجاڭ پېزائىگىلىك كەسىپ-تېخنىكا ئىنستىتۇتىدا.

«سالتاڭ ئەمەلدار» ۋە «سالتاڭ سودىگەر»

«ئىقتىساد كۆزىتىش گېزىتى» 2013-يىلى 8-ئايدىن باشلاپ مەملىكەت بويىچە ئىككى ئاي داۋاملاشقان «جۇڭگودىكى كارخانىچىلارنىڭ بىخەتەرلىك تۇيغۇسىنى تەكشۈرۈش»نى قانات يايدۇرغان. نەتىجىدە: تەكشۈرۈلگۈچىلەرنىڭ 45.71% ئاھالىنى كۆچۈرگەنلىكىنى ياكى كۆچۈرۈشنى پىلانلاۋاتقانلىقىنى بىلدۈرگەن؛ روهىي بېسىم جەھەتتە، تەكشۈرۈلگۈچىلەرنىڭ 42.86% «ئىنتايىن تەشۋىشلىنىش» هالىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى، يەنە 35.71% «ئازراق تەشۋىشلىنىش» هالىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرگەن، پەقەت 1.43% تەكشۈرۈلگۈچىلا ئۆزىنى «تەشۋىشلەنمىدۇق» دەپ قارىغان.

«سالتاڭ سودىگەر»لەر ئەھۋالى ئاللىقاچان پەيدا بولغان بولۇپ، «سالتاڭ ئەمەلدار» بىلەن «سالتاڭ سودىگەر»لەر بىللە ياشاش ۋە ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش مۇناسىۋىتىدە بولۇپ كەلمەكتە ھەمدە جۇڭگونىڭ ئىقتىسادى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا قارىتا ئالاھىدە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتمەكتە.

روهىي بېسىم جەھەتتە، «سالتاڭ ئەمەلدار» بىلەن «سالتاڭ سودىگەر»لەرنىڭ بىر ئورتاق ئالاھىدىلىكى بار، ئۇ بولسىمۇ — قورقۇش. «سودىگەر ئەمەلدارىدىن قورقۇش، ئەمەلدار ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدىن قورقۇش» بىر خىل قانۇنىيەتكە ئايلىنىپ قالدى. بىر سودىگەر جۇڭگودا سودا قىلىشتا ھۆكۈمەتنىڭ ھەر خىل ئاپپاراتلىرىغا ۋە ئەمەلدارلارغا يۈزلەنگەندە يېقىنلىق تۇيغۇسى يوق بولۇپ، ئۇنىڭدىكى ئورتاق تۇيغۇ قورقۇشتىن ئىبارەت بولىدۇ. ساقچى، تەپتىش، قانۇن ئورۇنلىرىدىن تارتىپ يەرلىك تارماقلىرىغىچە، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدىن تارتىپ سۇپەت نازارەتچىلىكى ئىدارىسىگىچە، شۇجى، شەھەر باشلىقلىرىدىن تارتىپ هاكىم، بازار باشلىقلىرى ھەتتا كەنت باشلىقلىرىغىچە ھېچقايسىسىنىڭ چىشىغا تەگكىلى بولمايدۇ. ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىرەر سودىگەرنى ئۇچۇغدىماقچى، ئاگاھلاندۇرماقچى، ئەدەپىنى بەرمەكچى بولسا، ئۇلارنىڭ قوللىنىدىغان ۋاسىتىسى 72 خىل ھۈنەردىنمۇ كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھايىتى ئەپچىل.

دەرۋەقە ئەمەلدارلارنىڭمۇ قورقىدىغىنى بار، ئۇلار ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرىدىن قورقىدۇ. مەركىزي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدىن تارتىپ هەر دەرىجىلىك

ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتلىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەلدارلار-نى تىزگىنلىگۈچى ئورۇن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمەلدارلار-دىن ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ تېلېفونىنى قوبۇل قىلغاندا ياكى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەرىپىدىن سۆزلىشىشكە چاقىرتىلغاندا يۈرىكى پوكۈلدەمايدىغان كىم بار دەيسىز؟ ئەمەلىيەتتە ئەمەلدارلارنىڭ ئىنتىزام تەكشۈ-رۈش كومىتېتىدىن قورقۇشىدىن ئەجەبلەنگىلى بولمايدۇ، چۈنكى، ئۇ يەرگە چاقىرتىلغانلارنىڭ كۆپىنچىسى قايتىپ كېلەلمەيدۇ، ئاساسەن بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا، بەلگىلەنگەن ئو-رۇندا مەسئۇلىيىتى تاپشۇرىدۇ، ئاندىن كېيىن قولغا ئېلىنىدۇ، ئەيىبلىنىدۇ، سوتلىنىدۇ، ئەڭ ئاخىرى تۈرمىگە كىرىدۇ.

بۇ خىل قورقۇشتىن سىرت، «سالتاڭ ئەمەلدار» بىلەن «سالتاڭ سودىگەر»لەر يەنە ئىككى تەرەپتىن قورقە-دۇ. ئىككى تەرەپتىن قورقۇش دېگەن نېمە؟ سودىگەرلەر-گە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلار ئەمەلدارلاردىن قورقۇپلا قالماي، يەنە ئۆزىنىڭ كەسىپداشلىرىدىنمۇ قورقىدۇ. چۈنكى، رېئاللىقتا شۇنداق بىر تۈركۈم سودىگەرلەر بارکى، ساقچى، تەپتىش، قانۇن قاتارلىق ئەدلىيە ئاپپاراتلىرىنى پارا بېرىش ئارقىلىق ئۆزىگە قارىتۇپلىپ، نورمال سودا ماجراسى ۋە ھەق-تەلەپ ماجراسىنى جىنايى ئىشلار دې-لوسى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ھەمكارلاشقان ھەمراھلىرىغا جىنايى ئىشلار بويىچە زەربە بېرىدۇ، بۇ خىل ئۇسۇل ئىن-تايىن قەبىھ.

ئەمەلدارلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلار ئىنتىزام تەك-شۈرۈش كومىتېتىدىن قورقۇپلا قالماي، يەنە سودىگەرلەر-دىنمۇ قورقىدۇ. چۈنكى، بەزى سودىگەرلەر پارا بەرگەن چاغدا، سۈرەت ئىسپاتى قالدۇرۇپ قويىدۇ؛ يەنە بەزى سودىگەرلەر ئۆزى ھەرىكەت قىلىپ، ئەمەلدارلارنى ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈپ ئىسپات ئېلىۋالىدۇ. شاڭخەيدىكى سو-دىيەلەرنىڭ كوللېكتىپ پاھىشۋازلىق قىلىش دېلوسى بۇنىڭ جانلىق مىسالىدۇر. شاڭخەيدىكى سودىيەلەر دېلوسى كىشى-لەرگە ئەمەلدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىشى ناھايىتى ئاسان بو-لۇپلا قالماي، ئەگەر سودىگەرلەر ئەمەلدارلارنى مۇللاق ئاتتۇرماقچى بولسا، پەقەت كۆچ سەرپ قىلدىغانلا بولسا، ئوخشاشلا غەلبە قىلالايدىغانلىقىنى، ئەمەلدارلار كۆپ بول-غاندا ئىككى يىلدا چوقۇم قۇيرۇقىنى تۇتقۇزۇپ قويىدىغا-لىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

ئەمەلدارلارمۇ قورقىدۇ، سودىگەرلەرمۇ قورقىدۇ، شۇڭلاشقا ئۇلار خوتۇن-بالىلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن چەت ئەلگە چىقىرىۋېتىپ، «سالتاڭ ئەمەلدار» ۋە «سالتاڭ سو-دىگەر» بولۇۋالىدۇ.

مەن مۇتلەق كۆپ ساندىكى «سالتاڭ ئەمەلدار» ۋە بىر قىسىم «سالتاڭ سودىگەر»لەرگە «ئائىلىسى بار، ۋەتە-نى يوق، نەپسى يامان ئاچ كۆزلەر» دەپ تەبىر بەردىم.

ئۇلارنىڭ قەلبىدە كىچىك ئائىلە بار، ۋەتەن يوق، يۇقىرى ساپالىق تۇرمۇش ۋە مائارىپتىن بەھرىمەن قىلدۇ-رىدۇ. لېكىن ئۆزلىرى بۇ دۆلەتتىن كېتىشىنى خالىمايدۇ، چۈنكى، بۇ يەردە ئۇلارنى قىزىقتۇرىدىغان غايەت زور پايدا بار، شۇڭلاشقا ئۇلار جۇڭگودا قېلىپ داۋاملىق ناتوغ-را ۋاستىلەر ئارقىلىق مال-دۇنياغا ئېرىشىدۇ.

ئەمەلدارلار بىلەن سودىگەرلەر بىرلىشىپ پىلانلاپ، ھەدەپ پۇل ۋە ھوقۇق سودىسى قىلىۋاتقان مەنپەئەت زەنجىرىدە، «سالتاڭ ئەمەلدار»لار بىلەن «سالتاڭ سود-گەر»لەرنىڭ زىيىنى ئىنتايىن زور، چۈنكى، خوتۇن-بالىلە-رى جۇڭگودا بولمىغاچقا، ئۇلار قىلچە تەپتارتماي يۇقىرى-تۆۋەن تىل بىرىكتۈرۈپ نەيرەڭ ئۇزاقتىن قىلىدۇ.

يەنە بىر زىيىنىمۇ بار، «سالتاڭ ئەمەلدار»لار بىلەن «سالتاڭ سودىگەر»لەرنىڭ پۇلى ياكى ھوقۇقى بولغانلىق-تىن، ئۇلار دەسلەپكى خوتۇنىدىن سىرت، يەنە كىچىك خوتۇن ئالىدۇ، ئىككى ياكى ئۈچ ئاشنا تۇتىدۇ، بۇ ئەسلە-دىكى نورمال ئائىلىگىمۇ ئازار بېرىپ، كەلگۈسىدە چوقۇم مال-مۇلۇك تالىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

مۇنداق «سالتاڭ ئەمەلدار» ۋە «سالتاڭ سودىگەر»-لەرنىڭ ئىگىلەيدىغان سالمىقىنىڭ قانچىلىك ۋە ھازىرقى ھا-لىتىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ.

«سالتاڭ ئەمەلدار» ۋە «سالتاڭ سودىگەر»لەر ئىس-لاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان 30 نەچچە يىلدىن بۇيان بارلىققا كەلگەن ئالاھىدە توپ بولۇپ، ئادەمنى خورسۇندۇرىدۇ ھەم شۇبھىلەندۈرىدۇ.

مۇنداق ئەھۋال يەنە قانچە ئۇزاققىچە داۋاملىشار؟

ۋاڭ يېۋى ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما ئەسلىدە 2013-يىلى 17-ئۆكتەبىر «جۇڭخۇا سودا-سانائەتچىلەر ۋاقىت گېزىتى»گە بېسىلغان، «فېلىيەتونلاردىن تاللانمىلار ژۇرنىلى»نىڭ 2013-يىللىق 12-ئايلىق ئالدىنقى يېرىم ئايلىق سانىدىن **مۇسا ئەخمەت** تەرجىمىسى

ئادەملەر قانداقلارچە ئەسكى بولۇپ كېتىدۇ

بىر قېرى ئالۋاستى ئادەملەرنىڭ ئىنتايىن بەختلىك يا-شاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كىچىك ئالۋاستىلارغا: «بىز ئادەم-لەرنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتەيلى، ئۇنداق قىلمىساق بىز مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايمىز» دەپتۇ.

ئۇ دېھقاننىڭ ھەر كۈنى جاپالىق ئىشلەپ، ناھايىتى ئاز ھوسۇل ئالسىمۇ يەنىلا ئىنتايىن قانائەت قىلىپ، ناھايى-تى خۇشال يۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىر كىچىك ئالۋاستى-نى دېھقانىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ.

كىچىك ئالۋاستى قانداق قىلغاندا دېھقانىنى ئەسكى قە-لىۋەتكىلى بولار دېگەننى ئويلاپ، ئىشنى قىينىلاشتۇرۇپ دېھقاننىڭ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ يەر-لىرىنى ناھايىتى قاتتىق قىلۋېتىپتۇ. دېھقان ئىش ناھايىتى جاپالىق بولسىمۇ قىلچە ۋايسىماي، ئازراق دەم ئېلىۋېلىپلا يەنە داۋاملىق ئىشلەۋېرىپتۇ، كىچىك ئالۋاستى تەدبىرىنىڭ كارغا كەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، نائىلاج بۇرۇنىنى تارتىپ قايتىپ كېتىپتۇ.

قېرى ئالۋاستى يەنە بىر كىچىك ئالۋاستىنى ئەۋەتىپتۇ. ئۇ ئالۋاستى دېھقانىنى شۇنچە جاپاغا قويساقمۇ كارغا كەلمە-گەندىكىن، ئۇنىڭ ھەممە نەرسىسىنى ئېلىپ كېتەي دەپ، دېھقاننىڭ چۈشتە يەيدىغان بولكىسى بىلەن ئىچىدىغان سۇ-يىنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ ۋە دېھقان شۇنچە جاپالىق ئىشلەپ قاتتىق چارچىدى ھەم قورسقى ئاچتى، ئەمدى بولكا بىلەن سۇنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ جەزمەن ئاچچىقى كېلىپ بوغۇلۇپ قالدۇ، دەپ ئويلاپتۇ.

دېھقان ھەم ئۇسساپ ھەم قورسقى ئېچىپ، دەم ئېلىش ئۈچۈن دەرەخ تۈۋىگە كەپتۇ ۋە بولكا بىلەن سۇنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بۇ نەرسىلەرنىڭ يوقاپ كېتىشى-نى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەپتىمەن، «قايسىبىر بىچارە ئۇ بولكا بىلەن سۇغا مېنىڭدىنمۇ بەكرەك ئېھتىياجلىق بولغاۋ-دۇ؟ ئەگەر ئۇ نەرسىلەر ئۇ بىچارىنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرا-لىغانلا بولسا بوپتۇ» دەپ ئويلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ كىچىك ئالۋاستى يەنە مەغلۇپ بولۇپ كېتىپ قاپتۇ.

قېرى ئالۋاستى ئەجەبا بۇ دېھقانىنى ئەسكى قىلۋېتىدد-ىغان بىرەر ئامال يوقمدۇ، دەپ ئويلاپتۇ. شۇ چاغدا 3-كىچىك ئالۋاستى ئوتتۇرىغا چىقىپ، قېرى ئالۋاستىغا: «مېنىڭ ئۇ دېھقانىنى جەزمەن ئەسكى قىلۋېتىدىغان ئامالىم بار» دەپتۇ.

كىچىك ئالۋاستى ئاۋۋال دېھقان بىلەن دوست بولىۋا-چى بولغانكەن، دېھقان ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن دوست بوپتۇ. ئالۋاستىنىڭ ئالدىن بىلىش ئىقتىدارى بولغانلىقتىن، دېھقانغا كېلەر يىلى قۇرغاقچىلىق بولىدىغانلىقىنى، سۇلۇق يەرگە شال تېرىشنى ئېيتقانكەن، دېھقان ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە تېرىپتۇ. نەتىجىدە 2-يىلى باشقىلار ھوسۇل ئالالا-ماپتۇ، پەقەت دېھقانلا مول ھوسۇل ئېلىپ، سېخى ئاشلىققا تولۇپ بېيىپ كېتىپتۇ.

كىچىك ئالۋاستى ھەر يىلى دېھقانغا نېمە تېرىسا مۇۋا-پىق بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ، ئۇچ يىلدىن كېيىن دېھقان ناھايىتى باي بوپتۇ. كىچىك ئالۋاستى دېھقانىنى گۈ-رۇچتىن ھاراق چىقىرىپ سېتىپ، تېخىمۇ جىق پۇل تېپىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دېھقان بارا-بارا ئىشلىمەيدىغان بولۇپ، باشقىلاردىن ئېلىپ پايدىسىغا سې-تىشقا تاينىپ، ئىلگىرىكىدىنمۇ جىق پۇل تېپىپتۇ.

بىر كۈنى قېرى ئالۋاستى كەلگەنكەن، كىچىك ئالا-ۋاستى ئۇنىڭغا: «قارىسىلا مەن ھازىر نەتىجەمنى ناماياں قىلىمەن. ھازىر دېھقاننىڭ جىسمىدا چوشقىنىڭ قېنى پەيدا بولدى». ئەمدى پەقەت شۇنى كۆرىمىزكى، دېھقان كەچلىك زىياپەت بېرىدۇ. ئۇنىڭغا ھەممە بايلار قاتنىشىپ، ئەڭ ياخشى ھاراقلارنى ئىچىپ، ئەڭ ئېسىل تائاملارنى يەيدۇ، ئۇلارنى يەنە نۇرغۇن چاكارلار كۈتىدۇ. ئۇلار يەپ-ئىچىپ ئىنتايىن ئىسراپچىلىق قىلىدۇ، كىيىم-كېچەكلە-رى قالايمقان ھالدا غەرق مەست بولۇپ، خۇددى چوشقە-غا ئوخشاش كېلەڭسىز سېمىز كالۋالارغا ئايلىنىدۇ، دەپتۇ.

كىچىك ئالۋاستى يەنە: «سىلى تېخى ئۇنىڭ جىسمىدا بۆرىنىڭ قېنى پەيدا بولغانلىقىنىمۇ كۆرىلا» دەپتۇ. شۇ چاغدا بىر چاكار ئۇزۇم ھارىقى ئېلىپ چىقىپتىپ، ئېھتىياتسىزلىقتىن يىقىلىپ كېتىپتۇ. دېھقان: «سەن ئىش قىلساڭ نې-مانداق ئېھتىيات قىلمايدىغان نېمىسەن!» دەپ تىللاشقا باشلاپتۇ، چاكار: «غوجايىن بىز تېخى ھازىرغىچە تاماق يې-مىدۇق، قورسقىمىز ئېچىپ ھالىمىز قالمىدى» دېسە، دېھقان: «ئىشنى تۈگەتمەي تۇرۇپ، نېمىگە تاماق يەيتىڭ-لار!» دەپ يەنە تىللاپتۇ.

قېرى ئالۋاستى ئۇ ئىشلارنى كۆرۈپ خۇشال بولۇپ كىچىك ئالۋاستىغا: «سەن قالتىس ئىكەنسەن! سەن قانداق قىلدىڭ؟» دەپ سورىغانكەن، كىچىك ئالۋاستى: «مەن

پەقەت ئۇنى ئۆزى ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىلەردىن تېخى-
مۇ كۆپ نەرسىلەرگە ئىگە قىلدىم، شۇنداق قىلغاندا ئۇنىڭ
ئىنسانىي تەبىئىتىدىكى ئاچ كۆزلۈكنى پەيدا قىلغىلى بولى-
دۇ» دەپتۇ.

تولستويىنىڭ بۇ ئەسىرى ئەسلىدە 2013 - يىل 6 - ئايدىكى «ياشلار تەرجىمىلىرى»گە بېسىلغان بولۇپ، «تاللانغان فېلىيەتونلار ژۇرنا-لى»نىڭ 2013 - يىللىق (كېيىنكى يېرىم ئايلىق) 11 - سانىدىن **مۇسا ئەخمەت** تەرجىمىسى.

دۆلەت ئەھۋالىنى چۈشىنىش بىر خىل ساپا

شىمالىي تىروپىك سىزىقى جۇغگونىڭ قايسى ئۆلكىسى-
نى كېسىپ ئۆتەمدۇ؟كىم تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى
«شېئىر قۇلى»غا ئوخشىتىلغان؟ تۇنجى قېتىم «ئەنخۇي
دىراما كوللېكتىپىنىڭ بېيجىڭغا كىرىشى» قايسى پادىشاھ
تەختىنە ئولتۇرغاندا بولغان ئىش؟... بۇلار شياڭگاڭ ئوقۇ-
غۇچىلىرىنىڭ 2 - قېتىملىق دۆلەت ئەھۋالى تونۇشتۇرۇ-
زىھىن سىناش مۇسابىقىسىدە ئوتتۇرا مەكتەپلەر گۇرۇپپىسى
ئۈچۈن چىقىرىلغان سوئاللار ئىكەن، مەن بۇ سوئاللارنى
كۆرگەنسېرى خىجىل بولۇپ، ئالىي مەكتەپلەر گۇرۇپپىسى-
نىڭ سوئاللىرىنى كۆرۈشكە زادىلا پېتىنالمىدىم.

خىجىلچىلىققا قارىغاندا تېخىمۇ ئازابلىنارلىقى ئوڭايسىزلىنىش بولدى. ئوڭايسىزلىنىش كەچۈرمىشى «دۆلەت ئەھۋالى» بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇنىڭدىن نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى گېرمانىيەدە بىر ئائىلىدە مېھمان بولغانىدىم، سا-ھىبخانىنىڭ بالىلار باغچىسىدا ئوقۇيدىغان قىزى ماڭا قىزىقىپ، بىرئاز كۆزەتكەندىن كېيىن مېنىڭدىن: «سىز نەدىن كەلدىڭىز؟» دەپ سورىغانىدى، مەن كۈلۈمسىرەپ: «جۇڭگودىن كەلدىم» دېگەنىدىم. ئۇ يەنە: «سىلەرنىڭ دۆلىتىڭلار جەنۇبتىن شىمالغا قانچە كىلومېتر كېلىدۇ؟» دەپ سورىۋېدى، مەن دالا قېتىپ تۇرۇپلا قالدىم، قىزچاقنىڭ توق كۆك كۆزىگە قاراپ ئوڭايسىزلاندىم، قىزچاق ئۆز - ئۆزىدىن ماختانغان ھالدا: «بىزنىڭ گېرمانىيە جەنۇبتىن شىمالغا 870 نەچچە كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە 640 نەچچە كىلومېتر كېلىدۇ، قوشنا دۆلەتلەردىن دانىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە...»لەر بار دەپ بىر مۇنچە سۆزلەپ كەتتى. مەن دوستۇمنىڭ ئالدىراش تەرجىمە قىلىپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلاپ، قىزچاقنىڭ ئاپىسىنىڭ پەخىرلەنگەن چىرايىغا قاراپ، راستلا دەرھال يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدۇم.

روشەنكى، قىزچاق خۇددى جۇڭگودىكى بالىلار «كارىۋات يېنىدا چاقنار ئاي نۇرى» دەپ يادلىغانغا ئوخشاش، كىتابتىكىنى يادلاۋاتقاندى. بۇ ئىش تۇڭگەنـ
دىن كېيىن مەن دوستۇمدىن: «شۇنچە كىچىك بالىغا بۇلارنى كىم ئۆگەتكەن؟» دەپ سورىغانىدىم، ئۇ: «بۇلار رەسىم كىتابلىرىدا بار، بالىلار باغچىلىرىدىمۇ ئۆگىتىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن. يەنە: «بۇلارنى نېمە ئۈچۈن ئۆگىتىدۇ؟» دەپ سورىسام: «ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۈچۈن» دەپ جاۋاب بەرگەن، ئۇنىڭ ئارقىدىنلا گېرمانىيەلىكلەر بىلەن سۆزلەشكەندە تېررىتورىيە مەسىلىسىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىلغا ئالماسلىقىمنى، گىتلېر توغرىسىدا سۆزلەشكە تېخىمۇ بولمايدىغانلىقىنى، «گېرمانىيە ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن تېررىتورىيە كۆلىمىنىڭ كىچىكلەپ كەتكەنلىكىنى، بۇلارنى سۆزلەش خۇددى ئۇلارنىڭ يارىسىنى تاتىلمىغانغا ئوخشاش ئىش» ئىكەنلىكىنى چېكىلگەنىدى.

كېيىن بۇ كەچۈرمىشلەرنى كۆپ قېتىم تىلغا ئېلىپ، گېرمانىيە مائارىپىنىڭ شۇنچە «سىياسىي» تۇس ئالغانلىقىدىن چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدىم، ئامېرىكىنىڭ يېشىل كارتىسىنى ئالغان بىر دوستۇم: «ئامېرىكىمۇ ئوخشاش، قىزىم ئوقۇۋاتقان باشلانغۇچ مەكتەپمۇ ھەر كۈنى دۆلەت بايرىقى چىقىرىدۇ» دېدى.

ئەسلىدە بىز سىياسىي توغرىسىدا سۆزلىمەيدۇ، دەپ خاتا قاراشتا بولۇپ كەلگەن غەرب دۆلەتلىرى ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيەسىنى بالىلار باغچىلىرى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەرگىچە چوڭقۇر سىڭدۈرۈپ بولغانكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئائىلە باشلىقلىرى شۇنىڭدىن خۇشال بولىدىكەن، مەن شۇ چاغدا دۆلەت ئەھۋالىنى يات سۆزلەپ بەرگەن ھېلىقى قىزچاق سورىغان «دۆلىتىڭلار جەنۇبتىن شىمالغا قانچە كىلومېتر كېلىدۇ؟» دېگەن سوئالغا جاۋاب بېرەلمىگەنلىكىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالمىغانىدەك ھېسسىياتتا بولدۇم، بۇ بىرخىل ناھايىتى تەبىئىي تەسىرات. چۈنكى، ئۇنداق سېلىشتۇرما ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشىنىشىنىڭ بىر خىل ساپا ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ، ھېچ بولمىغاندا بىر ئادەمنىڭ بىلىمىنىڭ كەم، تەلىم - تەربىيە سەۋىيەسىنىڭ يۇقىرى ئەمەسلىكىنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ.

دۆلەت ئەھۋالى تەربىيەسىنىڭ يادروسى ئۆز دۆلىتىنى چۈشىنىش ۋە ئۆز دۆلىتىنى سۆيۈشتىن ئىبارەت، بۇ بىر ئا-دەمگە نىسبەتەن ئىپتىقاندىمۇ تەبىئىي ھېسسىيات بولۇپ، ھەرگىزمۇ مۇرەككەپ، چۈشەنگىلى بولمايدىغان نەرسە ئەمەس. ۋەتەنپەرۋەرلىك دېگەن نېمە؟ جۇڭگونىڭ سۈيىنى ئىچىپ، جۇڭگونىڭ گۈرىچىنى يەپ ئۆسۈپ يېتىلىش، بۇ زېمىننىڭ گۈللىنىش ياكى چۈشكۈنلىشىشىنى ئۆزىنىڭ ۋە يېقىن كىشىلىرىنىڭ بەخت - سائادىتى بىلەن بىۋاستە باغلاش، دۆلەت دەرۋازىسىدىن چىقسا-ڭ، مەيلى كىم بولۇ-شۇڭدىن قەتئىينەزەر، باشقىلار سېنى «جۇڭگولۇق» دەپ ئاتاش دېگەنلىك. «ۋەتەنپەرۋەرلىك نەچچە 100 مىڭ يىل-لاردىن بۇيان مۇستەھكەملەنگەن، ئۆز ۋەتىنىگە بولغان بىر خىل چوڭقۇر ھېسسىياتتىن ئىبارەت.»

شىاڭگاڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دۆلەت ئەھۋالى توغرىسى-دىكى 2 - نۆۋەتلىك زېھىن سىناس مۇسابىقىسى ئاخىر-لاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئەخلاق دەرسى ۋە مىللىي تەربىيە (国民教育) دەرسلىرىنى تەسىس قىلىش - قىلماسىق تۇغ-رىسىدىكى مۇھاكىمە تېخى ئاخىرلاشقىنى يوق، بەزى شىاڭ-گاڭلىقلار مۇنداق دەرسلىكلەرنى تەسىس قىلىش «مېڭىنى يۇيۇش» دەپ قاراپ كەسكىن قارشى تۇرماقتا. ئەگەر جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالى توغرىسىدىكى دەرسلەرنى ئو-قۇتۇشى «مېڭىنى يۇيۇش» بولىدىغان بولسا، ئۇنداقتا شـ-ياڭگاڭلىق باللارنىڭ قايسى دۆلەتنىڭ دۆلەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىشى «مېڭىنى يۇيۇش» بولمايدىكەن؟ ئەگەر ئۆزد-نىڭ جۇڭگوغا مۇئامىلە قىلىشتىكى چېقىش نۇقتىسى ۋە قا-رىشىنى باللارغا تېڭىپ، شياڭگاڭدىكى باللارغا پەقەت شياڭگاڭنىلا بىلدۈرۈپ، جۇڭگونى بىلدۈرمىسە، پەقەت جۇڭگونىڭ غەرب مەدەنىيىتىدىن ئارقىدا ئىكەنلىكىنىلا بىل-دۈرسە، بۇ «مېڭىنى يۇيۇش» بولمامدىكەن؟ بۇ «مېڭىنى يۇيۇش»لا ئەمەس، بەلكى باشقىلارنىڭ باللىرىنىڭ ئىستىق-بالىغا زامىن بولغانلىق بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، دۆلەت ئەھۋالى تەربىيەسىنىڭ كونكرېت مەزمۇنى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇلى توغرىسىدا مۇھاكىمە قى-لىشقا بولىدۇ، ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ئەخلاق تەربىيەسى دەر-سىنىڭ مەزمۇنىمۇ ھەرگىز مەن باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇ-ۋاتقان چاغدىكى پۈتۈنلەي «ياشسۇن» بىلەن تولغان ئەمەس، بەلكى دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلىمەكتە. لېكىن مىللىي تەربىيە دەرسى تەسىس قىلىشنى «مېڭىنى يۇيۇش» دەپ ئەيىبلەش قارىسىغا ھۆكۈم قىلغانلىق بولىدۇ. شياڭ-گاڭلىق باللار جۇڭگونى چۈشىنىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى قىزغىن سۆيۈپ، 5000 يىللىق مەدەنىيەتنى، 9 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتر زېمىننى قەلبىدە تۇتۇشى ياخشى ئىش ئەمەسمۇ؟

چىن شاۋشىڭ ئىمزالىغىدىكى بۇ يازما شۇ چېڭشۇنىڭ تەۋسىيە-سى بىلەن «خەلق گېزىتى چەت ئەل نەشرى»نىڭ 2012 - يىلى 28 - دېكابىردىكى سانىغا بېسىلغان، «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى» 2013 - يىللىق (كېيىنكى بېرىم ئايلىق) 2 - سانىدىن **مۇسا ئەخمەت** تەرجى-مىسى

ھۆكۈمەت مەخپىيەتلىكنى كىم ئاشكارىلىدى

يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن جۇ ھاكىم شۇ كۈنى كىچىك يىمەكلىكلەر يايمىسىغا ئەتىگەنلىك تاماق يېگىلى بېرىپ، ئەمدىلا بىر ئورۇندۇق تېپىپ ئولتۇرۇشىغا پىلتە قۇيماق ساتىدىغان خۇ بوۋاينىڭ پىلتە قۇيماق پىشۇرغاچ: «كۆپچىلىك ئوبدان يەۋېلىڭلار جۇمۇ، بازار باشقۇرۇشنىڭ ئادەملىرى يايمىچىلارنى قوغلايدۇ، يوق دېگەندەمۇ ئۇچ كۈنگىچە مەن پىشۇرغان پىلتە قۇيماقنى يېيەلمەيسىلەر!» دەپ توۋلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، كۆڭلىدە: «بۇ بوۋاي ئۆل-كىلىك سەھىيە نازارىتى رەھبەرلىرىنىڭ يېقىندا تەكشۈرگىلى كېلىدىغانلىقىنى قانداق قىلىپ شۇنچە بالدۇر بىلىۋالغا-دۇ؟» دەپ ھەيران قالىتۇ.

بۇ ئىش ئېنىقلانماي تۇرۇپ، يەنە بىر ئىشنىڭ ھاكىم-نىڭ كاللىسىدا تېخىمۇ چوڭ سوئال پەيدا قىلىشنى كىم بىلسۇن. بىر كۈنى ھاكىم ئادەتتىكىدەك خۇ بوۋاينىڭ يېنى-غا پىلتە قۇيماق يېگىلى بېرىپتۇ. ئويلىمىغان يەردىن بوۋاي دەرۋەقە يەنە: «يۇقىرىدىن دەرھال چوڭ پاك ئەمەلدار كېلىدۇ. قايسىلارنىڭ ناھەق دېلوسى بولسا ناھىيەلىك ھۆ-كۈمەت مېھمانخانىسىغا بېرىپ ساقلاپ تۇرۇڭلار!» دەپ خەۋەر تارقىتىپتۇ. جۇ ھاكىم ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھ-كىمىسىنىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسى چارشەنبە كۈنى يىغىلىپ قالغان دېلولارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغىلى كېلىدۇ، بۇ خەۋەر تېخى تۇنۇگۈن كەچ دائىمي ئەزالار يىغىنىدا يەتـ-كۈزۈلگەن تۇرسا، بۇ بوۋاي قانداق قىلىپ شۇنچە تېز بـ-لىۋالغاندۇ؟ دەپ قاتتىق ھەيران قالىتۇ.

قىلچە ساۋادى يوق بىر بوۋاينىڭ دەرۋەقە ھۆكۈمەتـ
نىڭ شۇنچە كۆپ خەۋەرلىرىنى بىلگىنىدىن قارىغاندا، شۇبـ
ھىسىزكى، بەزى ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى
ساقلاش ئېڭى ئىنتايىن تـۆۋەن بـولۇپ، ئـاغزى چـىڭ
ئەمەس ئىكەن. ھاكىم دەرھال يىغىن ئېچىپ، ئـىدارە بـاشـ
لىقلىرىنى، مۇدىرلارنى قاتتىق تەنقىدلەپتۇ. يەنىلا ج خ ئـە
دارىسىنىڭ باشلىقى يۈرەكلىك ئىكەن، ئۇ چىداپ تـۇرالماي
ھاكىمدىن: «ئۇ خۇ بوۋاينىڭ ئىشىنى ئۆز كۆزىڭىز بـىلەن
كۆردىڭىزمۇ ياكى ئـاڭلىدىڭىزمۇ؟» دەپ سورىغانىكەن،
ھاكىم تـەرىنى تـۇرۇپ ئـۇستەلنى ئـۇرۇپ: «مـەن ئـۇنىڭ
دېگەن سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئـۆز قـۇلىقىم بـىلەن ئـاڭلـ
دىم! قېنى ئېيتىپ بېقىڭچۇ، سىلەرنىڭ شەھەر ئەتراپى ساقـ
چىخانالىرىڭلار بۇگۈن كەچ كۆڭۈل ئېچىش ئورۇنلىرىنى تەكـ
شۈرمەكچىمىدى؟» دەپ سورىغانىكەن، ج خ ئىدارىسىنىڭ
باشلىقى ئوڭايسىزلىنىپ تۇرۇپلا قاپتۇ. ھاكىم بـۇ ئـەھۋالنى
كۆرۈپ، نەق مەيداندىلا: «سىز ئۆزىڭىز بېرىپ ئۇ بوۋايـ
نىڭ زادى قانداق ئارقا كۆرۈنۈشى بارلىقىنى تـەكشۈرۈپ،
ئەتە ماڭا دوكلات قىلىڭ!» دەپ بـۇيرۇق چۈشۈرگەنـ
كـەن، ج خ ئـىدارىسىنىڭ بـاشلىقى ئـارقا - ئـارقىدىن
«خوپ» دەپ دەرھال پۇقراچە كىينىپ خۇ بوۋاينىڭ يايـ
مىسىغا بېرىپ يوشۇرۇن زىيارەت قىلىپ بـوۋاينىڭ: «بـازار
باشلىقىنى يېقىندا پالاكەت باسىدۇ، قاراپ تـۇرۇڭلار، ئـىش
كىچىك ئەمەس...» دەپ كۆپچىلىككە يېڭى خەۋەر يەتكۈـ
زۈۋاتقانلىقىدىن ناھايىتى ھەيران قاپتۇ. بىر ئازدىن كـېيىن،
ھېچنېمە بىلمەيدىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ بوۋايدىن: «سىز
قانداق بىلىسىز؟ ئەجەبا سىزنىڭ ئوغلىڭىز ئىنتىزام تەكشۈـ
رۈش شۇجىسىمۇ - يە؟» دەپ سورىسا خۇ بـوۋاي پـىخىلـ
داپ كۈلۈپ: «مېنى قانداق بىلسەن دەمسىز؟ ئـۇ ئـىلگـ
رى مېنىڭ پىلتە قۇيماقلىرىمنى يېگەن چاغلاردا، ھەر قـېتىم
شوپۇرىنى مـەخسۇس ماشىنىدا ئـەۋەتىپ سېتىۋالاتتى، بـۇ
ئىككى كۈندىكى ئەھۋال باشقىچە بولۇپ، دەرۋەقـە ئـۆزى
پـىيادە كـېلىپ يـەيدىغان بـولدى، ئـۇنىڭ ئـۇستىگە دائـىم
غەمكىن يۈرۈيدۇ، ھېلىقى يىلى دادىسى ئۆلگەندىمۇ ئـۇنىڭ
ئۇنچىلىك كۆڭلى يېرىم بولغانلىقىنى كۆرمىگەن. ئۇنى دادىـ
سى ئۆلگەندىمۇ يامان ئازابلايدىغان ئىش ئەمىلىدىن ئـايـ
رىلىپ قېلىشتىن باشقا، يەنە نېمە ئـىش بـولسۇن؟» دەپتۇ.
ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بوۋاينىڭ سۆزىنى ئـاڭلاپ، بـۇ
بـوۋاينىڭ راستـلا خېلى دىتى بـار ئـىكەن، دەپ ئـىچىدە
ھـەيران بـوپتۇ، شۇنـىڭ بـىلەن چـىرايىنى ئـۆزگەرتمەي
تۇرۇپ داۋاملىق: «ئۇنداق بولسا تۇنۈگۈن ساقچىخانىنىڭ
كۆكۈل ئېچىش ئورنىنى تەكشۈرىدىغانلىقىنى قانداق بىلدىـ
ڭىز؟» دەپ سـورىغانىكەن، خـۇ بـوۋاي يـەنـە كـۈلـۈپ
قويۇپ: «ھېلىقى بىر نەچچە كۆكۈل ئېچىش ئورنىنىڭ سەـ
ھەرىدىلا تىجارەتنى توختىتىپ بېزەيمىز دېگـەن ۋېتىسكـىنى
ئاسقانلىقىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟ خەقنىڭ كۆزىتىدىغان ئادەمـلـ
رى بار، خـەۋىرى بـىزنىڭكىدىن تـېز!» دەپتۇ. «ئـۇنداق
بولسا سەھىيە نازارىتى رەھبەرلىرىنىڭ تـەكشۈرۈشكە كـېلـ
دىغانلىقىنى قـانداق بـىلدىڭىز؟» دەپ سورىغانىكەن، خـۇ
بوۋاي: «سـىز يـۇقىرىدىن تـەكشۈرۈشكە ئـادەم كـېلىشتىن
باشقا ۋاقىتلاردا سۇ چېچىش ماشىنىلىرىنىڭ ئـىشقا چـۈشكەـ
لمكىنى قاچان كۆرۈپ باققان؟» دەپتۇ.

ئاخىرىدا ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى كاللىسىدىن ئـەڭ
ئۆتمەيۋاتقان بىر مەسىلىنى سوراپ: «ئاڭلىشىمچە سىز ئـالـ
دىنقى قېتىم ناھىيەگە ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مـەھكىمىسـ
ىدىن بىر خـىزمەت گـۇرۇپپىسىنىڭ كـېلىدىغانلىقىدىنمۇ ئـەڭ
بالدۇر خەۋەر تاپقانىكەنسىز» دېگەندە خۇ بوۋاي ئاغزىنى
پۈرۈشتۈرۈپ: «بۇ ئىش تېخىمۇ ئـاددىي. قـوشنامنىڭ بـىر
دېلوسىنى ناھىيەلىك سوت مەھكىمىسى بـېجىرمەي كـەينىگە
سۆرەپ كـېلىۋاتقانلىقىغا سەككىز يـىل بـولغانىدى، لـېكىن
نەچچە كۈن ئىلگىرى دېلو بېجىرىدىغان سـوداگىيە تـۈيۇقسـ
زلا تەشەببۇسكارلىق بىلەن قوشنامنى يوقلاپ كـېلىپ، كـۇـ
لۇمسىرىگەن ھالدا ھال ئەھۋال سوراپتۇ، ئۇنىڭ ئـۇستىگە
يەنە دېلونى دەرھال ھەل قىلىدىغانلىقى تـوغرىسىدا قـايتا -
قايتا ۋەدە بېرىپتۇ، مانا بۇنىڭدىن يۇقىرىدىن ئـادەم كـېلـ
دىغـانلىقى، ئـۇلارنىڭ خـەقنىڭ يـۇقىرىغا ئـەرز قـىلىشىدىن
قورققانلىقى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ!» دەپتۇ.

ج خ ئـىدارىسىنىڭ بـاشلىقى قـايـىل بـــولغانلىقىدىن
توققۇز تەزىم قىلىپ، دەرھال قايتىپ بېرىپ ئـەھۋالنى ھـا-
كىمغا دوكلات قىلىپتۇ. ھاكىم ئاڭلاپ قاتتىق خاپا بولۇپ،
دەرھال يەنە يىغىن ئېچىپ: «يولداشلار پىلتە قۇيماق ساتـ
قىدىغان بىر بوۋاينىڭ بـەزى ئـاددىي ئـەھۋاللاردىن بـىزنىڭ
خىزمەت يۈزلىنىشىمىزنى كۆرۈۋالغانلىقى نېمىنى چـۈشەندۇـ
رىدۇ؟ بىزدە شەكىلۋازلىقنىڭ ناھايىتى كـۆپلۈكىنى چـۈشەنـ
مىدۇرىدۇ، بۇ خىل ئەمەلدارلار سـورۇنىدىكى يـامان ئـادەت
ئۆزگەرتىلمىسە، ھۆكۈمەتنىڭ گۈزەل ئوبرازىنى قانداق يۇـ
قىرى كـۆتۈرگىلى بـولىدۇ؟ بـۇگـۈندىن بـاشلاپ قـايسـى
ئورۇن يەنە مۇشۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەخپىيەتلىكـ
نى ئاشكارىلاپ قويۇپ، خـۇ بـوۋاي ئـالدىن بـىلگىدىغان

ئىش بولۇپ قالسا يۈز - خاتىر قىلىپ ئولتۇرمايمەن!» دەپ تۆت سائەت سۆزلەپتۇ.

هاكىم ئەتىسى ئەتىگەندە يىغىنلىق ئۇنۇمنى تەكشۈرۈپ باقماقچى بولۇپ، يەنە خۇ بوۋاينىڭ يىنىغا پىلتە قۇيماق يېگىلى بېرىپتۇ. ئويلىمىغان يەردىن خۇ بوۋاي يەنە ئەلگە يېڭى خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ: «بۈگۈن يۇقىرىدىن چوڭ رەھبەر كېلىدۇ، كەلگەندىمۇ يالغۇز ئەمەس!» دەپتۇ. هاكىم بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئۆلكە رەھبەرلىرى شەھەر باشلىقىنىڭ هەمراهلىقىدا خىزمەتلەرنى تەكشۈرگىلى كېلىدۇ، بۇنى ئۆزۈممۇ تۇنۇگۈن كەچ تېلېفوندا بىلگەن تۇرسام، بۇ بوۋاي قانداق قىلىپ بالدۇر بىلگەندۇ؟ دەپ قاتتىق هەيران قاپتۇ ۋە ئاچچىقىنى زورىغا بېسىپ، خۇ بوۋايدىن سىلىق تەلەپپۇزدا: «سىز چوڭ رەھبەر كېلىدۇ دېدىڭىز. ئۇ زادى قانچىلىك چوڭدۇ؟» دەپ سورىغانكەن، خۇ بوۋاي: «ئىشقىلىپ هاكىمدىنمۇ چوڭ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. هاكىم يەنە: «سىز كېلىدىغان رەھبەرنى يالغۇز ئەمەس دېدىڭىز، ئېنىق سانىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟ زادى نەچچە رەھبەر كېلىدۇ؟» دەپ سورىغانكەن، خۇ بوۋاي بېشىنى كۆتۈرۈپ ئويلىنىۋېلىپ، «تۆت!» دەپ كەسكىن جاۋاب بېرىپتۇ.

هاكىم: «ئۆلكە، شەھەر رەھبەرلىرىدىن راستلا تۆت ئادەم كېلىدۇ!» دەپ هاڭ - تاڭ بولۇپ، يۈرىكى دۈكۈلدىگەن هالدا يەنە: «خۇ ئۇستام سىز بۇ ئىشلارنى قانداق بىلدىڭىز؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە تېخى سانىنمۇ ئېنىق ئېيتىپ بېرەلەيدىكەنسىز» دەپ سورىغانكەن، خۇ بوۋاي پەرۋاسىز- لىق بىلەن كۆلۈپ قويۇپ: «بۇ قانچىلىك ئىشتى؟ مەن ئەتىگەن ئىشقا چىققاندا، يولدا چارلىغۇچى قوراللىق ساقچىلارنىڭ كۆپىيىپ قالغانلىقىنى، ھۆكۈمەت مېھمانخانىسىدىكى ئامانلىق ساقلىغۇچىلارنىڭ هەممىسىنىڭ قولىغا ئاق پەلەي تاقاپ، كۆچلۈك دۈشمەنگە دۇچ كەلگەندەك قىياپەتتە تۇرغانلىقىنى كۆردۈم، بۇنداق بولغاندىكىن چوقۇم يۇقىرىدىن ئادەم كېلىدۇ دېگەن گەپ. ئاندىن كېيىن ماشىنا توختىتىش مەيدانىغا قارىسام شۇجى بىلەن هاكىمنىڭ ماشىنىسى بۇلۇڭغا توختىتىپ قويۇلۇپتۇ، ئۇنداق بولغاندىكىن چوقۇم ئۇلاردىن چوڭ باشلىقلار كېلىدۇ دېگەن گەپ. يەنە ئىنچىكىلەپ قارىسام شۇجى بىلەن هاكىمنىڭ ماشىنىسى 5 -، 6 - نومۇرلۇق ئورۇندا تۇرۇپتۇ. بۇ يۇقىرىدىن تۆت رەھبەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۇ. ئىشنەمسىز؟ ئەمەلدارلار بىز پۇقرالارغا ئوخشمايدۇ. هاجەتخانىغا بېرىشتىمۇ دەرىجىسىگە قاراپ، ئىلگىرى - كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە بارىدۇ!» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. هاكىم بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، پىلتە قۇيماق بىلەن توشقان ئېغىزىنى خۇددى قېتىپ قالغاندەك مىدىرلىتالماي، تىكىلىپ قاراپلا قاپتۇ.

لى خۇبېيىڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما ئەسلىدە چېن لەنشېڭنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن «لۇڭ مىنجېن» ژۇرنىلىنىڭ 2012 - يىللىق 5 - سانىغا بېسىلغان، «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى»نىڭ 2012 - يىللىق (كېيىنكى يېرىم ئايلىق) 8 - سانىدىن **مۇسا ئەخمەت** تەرجىمىسى

تىلماچ: مەملىكەتلىك «مۇتۇەر تەرجىمان»، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى پېشقەدەم كادىرلار باشقارمىسىدىن.

بىزدىكى ساختا مائارىپ

يېقىندا بېيجىڭدىكى بىر قانچە گېزىت هازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان مائارىپ تۇغرىسىدا باشلامچىلىق بىلەن شىكايەت قىلىش يىغىنى ئاچتى. «شىكايەت» دېسەك سەل كەسكىن كېتىدىغان ئوخشايدۇ، ئۇنى «مۇھاكىمە» دەيلى. بۇ قېتىمقى مۇھاكىمە ئىنتايىن كەڭ ئىنكاس قوزغىدى. دەرغەزەپتە يېزىلغان نۇرغۇن ماقالىلەر بىر مۇنچە گېزىتلەرنىڭ باش بېتىدىن ئورۇن ئالدى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ ئالاقدار تارماقلارنىڭ خېلى دەققىتىنى قوزغىغان ئوخشايدۇ.

مەن مۇكەممەل مائارىپ تەرىبىيەسىگە ئېرىشەلمىگەن بىر ئادەم. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئائىلە كېلىپ چىقىشىمىز ئوتتۇرا دېھقان بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ كاتتىبېشى بولغان مۇئەللىمەر بىلەن قارشىلاشقانلىقىمدىن مەكتەپ پۈتكۈزمەيلا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن هەيدەپ چىقىرىلدىم. كېيىن قىسمىغا كېلىپ بىر مۇنچە ئەدەبي ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن ئاندىن قىسمنىڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىغا قوبۇل قىلىندىم، مەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسخانىسىدا بىر كۈنمۇ دەرس ئوقۇپ باقمىغان، شۇڭا هازىرقى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات مائارىپىنى ئاساسي جەهەتتىن چۈشەنمەيمەن، مېنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بىر قىزىم بار، ئۇ هەمشە مەندىن تىل - ئەدەبىيات جەهەتتىكى بەزى مەسىلەرنى سورايدۇ. ئۇ بەلكىم دادام يازغۇچى بولغاندىكىن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىياتى مەسلە-

لىرىگە ئويلانمايلا جاۋاب بېرەلەيدۇ، دەپ قارىسا كېرەك، ئەمما ئۇنىڭ سوئالىغان مەسىللىرىگە بىرەر قېتىممۇ مۇئەييەن لەشتۇرۇپ جاۋاب بېرىپ باقمىدىم، ھەمىشە ئۆزۈمنىڭ مۇجمەل جاۋابلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەڭ ياخشىسى مۇئەللىمدىن سوراپ، مۇئەللىمنىڭ دېگىنىنى ئاساس قىلىشى كېرەك ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم. مېنىڭ ئۆزۈمگە ئىشەنمىگەنلىكىم ئوتتۇرا مەكتەپنى قەدىم باسقۇچ بويىچە ئوقۇمىغانلىقىمدىن، شۇڭا ئۆزۈمنى بەك كەمستىمەن. ئەمما مۇكەممەل مائارىپ تەربىيەسى ئالغان، ھەتتا تىل-ئەدەبىيات دەرسى بېرىۋاتقان كىشىلەرنىڭ يازغان ماقالىلىرىنى ئوقۇپ ئۆزۈمنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇنچە پەرقلەنمەيدىغانلىقىمدىن كۆڭلۈمدە ئاز-تولا تەسەللىگە ئېرىشكەندەك بولىمەن.

بۇ مۇھاكىمە ماقالىلىرىنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىپ، ئاندىن قىزىمنىڭ تىل-ئەدەبىيات دەرسىنى بىر قۇر ۋاراقلاپ بىزنىڭ ھازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان تىل-ئەدەبىيات مائارىپىدا دەرسلىك ماتېرىيالنى تاللاشتىن ئوقۇتۇش مەقسىتىگىچە ئۆز-ئۆزىدىن قانائەتلىنىش سىستېمىسىنىڭ تولمۇ مۇكەممەل شەكىللەنگەنلىكىنى، بۇنى تەلتۆكۈس ئۆزگەرتىشنىڭ مۇمكىن ئەمەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بەزى ماقالىلەردە بىزنىڭ نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزگەرمەي كەلگەن دەرسلىكلىرىمىز تەنقىد قىلىنغان، ئەمەلىيەتتە دەرسلىك ماتېرىيالى پەقەت مائارىپنىڭ مەقسىتىنىڭ مەھسۇلى، يەنى مائارىپ مەقسىتى قانداق بولسا، شۇنداق دەرسلىك بولىدۇ دېگەن گەپ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرى، بىزنىڭ مائارىپىمىزنىڭ مەقسىتى «ھەم قىزىللاشقان، ھەم ئىختىساسلاشقان پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرىنىڭ ئىز باسارلىرىنى تەربىيەلەش» ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن، سىياسىي شەكىللەرنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بەزى قاراشلارنىڭ ئورنى ئۆزگەردى، ئەمما ماھىيەتتە يەنىلا كونا سەنەم. ۋاھالەنكى، مائارىپنىڭ مەقسىتىنى دەرسلىك تۈزىدىغان بىر قانچە مۇھەررىر زىيالىيلار ھەل قىلالمايدۇ، مەن دەرسلىك تۈزىدىغان بىر قانچەيلەننىڭ دۇدۇقلاپ سۆزلىگەن سۆزىدىن دېمەكچى بولغىنىنى دېيەلمەيۋاتقانلىقىنى چۈشەندىم. دۆلەتنىڭ مائارىپ مەقسىتىنىڭ شۇ قەدەر كۆچلۈك سىياسىي تۈس ئېلىپ كېتىشى مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش دەرسلىكلەرنىڭ تۈزۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش دەرسلىكلەر «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدىمۇ تەلتۆكۈس ئىنكار قىلىنىدى. چۈنكى، ئۇ «قىزىللىششى»، «پرولېتارىيات» دېگەن تەلەپكە يەتمىگەنىدى، شۇڭا پەقەت «ماۋجۇشى ئۈزۈندىسى»نىلا ئۆگىنىپ بولدۇق. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 5-يىلىمقىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمدا چوڭ فورماتلىق «ماۋجۇشى ئۈزۈندىسى»نى تىل-ئەدەبىيات دەرسلىكى قىلىپ ئوقۇغاندىدۇق، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، يەنە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇنقى دەرسلىكلەرنى ئەتىۋارلاپ ھەممىنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق. ئەمەلىيەتتە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» تاسادىپىي يۈز بەرمىگەن، بەلكى دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيان كومپارتىيەنىڭ ئۆتكۈزگەن خاتا لىقلىرى ئۇزاق مەزگىل يىغىلىۋەرگەچكە مۇقەررەر يوسۇندا پارتلاشتىن بولغان. دېمەك، كومپارتىيەنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇنقى خاتالىقلىرى تىل-ئەدەبىيات دەرسلىكىمىزدە تولۇق ئىپادىلەندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن كومپارتىيە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇنقى خاتالىقلىرىنى ئۆزلۈكسىز تۈزەتتى، ئەمما، تىل-ئەدەبىيات دەرسلىك ماتېرىيالىمىز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆزگەرمىدى. سىنىپىي كۆرەش تىلغا ئېلىنىشتىن قېلىپ ئاردىدىن ئۇزاق يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ تىل-ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىمىزدە يەنىلا «ئىنقىلابى» ماقالىلەر ئازلىمايدۇ؟ دەپ كۆچلۈك زەربە بېرىدىغان ئەھۋاللار بارلىققا كەلدى. ئەدەبىيات ساھەسى جۇڭگونىڭ نەسرچىلىك ساھەسىگە نەچچە ئون يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن ھېلىقىدەك تېپلاشتۇرۇش تۈسىدىكى نەرسىلەرنى كۆچلۈك تەنقىد قىلدى، چۈنكى، ساختا قۇراشتۇرۇلغان بۇ ماقالىلەرنىڭ ئاللىبۇرۇن بازىرى ئۆلگەن بولسىمۇ، ئەمما بىزنىڭ دەرسلىكلىرىمىز ئۇنى پارلاق ئۇلگە قىلدى. ئوقۇتقۇچىلاردا ساختا ھاياجان قوزغاپ، ئۇلارنى كۆچلۈك «پرولېتارىيات»لىق ھېسسىياتنى ئىپادىلەشكە قىستىسا، 90-يىللاردىكى ئوقۇغۇچىلارنى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ساختا، قۇرۇق گەپ بىلەن تولغان ماقالىلەرنى تەقلىد قىلىشقا مەجبۇرلىدى. بەلكىم بۇ ماقالىلەرنىڭ ئاپتورلىرى ئۇنى يازغاندا، ئەينى ۋاقىتتىكى ھەقىقىي ھېسسىياتنى بايان قىلغان بولۇشى مۇمكىن، بىراق بۇ ئادەملەرنىڭ ئېچىدە ھازىر ھاياتلىرى بۇنداق ماقالىلەرنى يازمايدۇ، ئۇلارنىڭ كومپارتىيەنىڭ خاتالىقلىرىنى تەنقىدلەپ يازغان ماقالىلىرى بىزگە ئوخشاش «مەسلىسى بار» يازغۇچىلارنىڭ يازغان ماقالىلىرىدىنمۇ ئۆتكۈر. دەرسلىكلەرگە تاللاپ كىرگۈزۈلگەن، نەچچە ئەۋلاد جۇڭگولۇقلارنى تەربىيەلەپ كەلگەن ماقالىلەرنىڭ ئەڭ ياخشى ماقالىلەر ئىكەنلىكىنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ ئېتىراپ قىلىشى ناتايىن. ئۇلارنىڭ ئەينى يىللىرى ئۆزلىرىنىڭ «سولچىل» ئىدىيەنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بارغان ئىجادىي

يەتلىرى ئۇستىدە قايتا ئويلىنىشىمۇ ناتايىن. ئۇلارنىڭ ھازىر-قى ئىجادىيىتىمۇ «ئادەمگەرچىلىك پۇرىقى»، «ساغلام بولمە-غان مۇقام»لار تولۇپ تاشقاندۇر! بۇ ئەڭ «ئىنقىلابى» يازـ غۇچىلار ئاللىبۇرۇن چىرايلىق كىيىنەككە ئايلىنىپ جاھانىنىڭ ھەممە يېرىگە مۇھەببەت ئۇرۇقىنى چېچىۋاتىدۇ، بىراق بىز يەنىلا باللىرىمىزنى ئۇلارنىڭ چىشىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ يازغان ماقالىلىرىنى ئوقۇشقا مەجبۇرلاۋاتىمىز.

ئۇزاقتىن بېرى، دۆلىتىمىزدە «ئىنسانپەرۋەرلىك»، «ئىنسان تەبىئىتى»گە «بۇرژۇئازىيە» ياكى «ئۇششاق بۇرـ ژۇئازىيە»نىڭ ماركسى چاپلىنىپ كەلدى، تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ مۇھەببەتنىڭ گېپى چىقسا رەڭگى ئۆڭۈپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولدى، ھەمشە دېگۈدەك لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «جىيا جەمەتىدىكى جاۋدا لىن دەييۈنى ياخشى كۆرمەيدۇ» دېگەن گېپىنى نەقىل ئالىدىغان بولدى، ئەمەلىيەتتە لۇشۈن ئەپەندىمۇ جاۋدا ئەمەس، ئۇمۇ جاۋدا لىن دەييۈنى ياخشى كۆرمەيدۇ دەپ ئېيتالمايدۇ. كومپارتىيە شەھەرلەرگە كىرگەندىن كېيىن، سانسىزلىغان «جاۋ دا»لار ئائىللىلىرىنى ياخشىلاپ، كۆرمىگىلىغان «لىن دەييۈ»لەرنى خوتۇنلۇققا ئالىدىغۇ. بىراق ئادەملەر ربئاللىققا يۈزلىنىشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا يۈزلىنەلمەيدۇ. لۇشۈن ئەپەندى AQ ئارقىلىق قىسمەن «مىللىيلىك»نى پاش قىلدى، لۇشۈن ئەپەندى يەنە ئۆتكۈر فېلىيەتونلىرى ئارقىلىق جۇڭگولۇقلاردىكى ساختىلىقلارنى ئېچىپ تاشلىدى. مانا بۇ تېخىمۇ ئادەتتىكى «مىللىيلىك»، چۈنكى، ساختا بولغاچقا بىزنىڭ تىلىمىز بىلەن دېلىمىز بىردەك ئەمەس؛ چۈنكى، ساختا بولغاچقا، كىشىلەر نېمە دېسە شۇنى دەيمىز؛ چۈنكى، ساختا بولغاچقا، بىز ساھىبجامالىلارنى ياخشى كۆرسەكمۇ، ئەمما ئۇلارنى دەھشەتلىك بالايىئاپەت، دەپ قارايمىز، تېخىمۇ بەك قورنۇنچلۇقى ئۇزاق مەزگىل ساختىلىق بىلەن ياشاشقا ئادەتـ لىنىپ كەتكەچكە، ساختىلىقنى سەمىمىلىك، دەپ قاراپ كەلدۇق. ئېغىزىمىزدىن چىقىۋاتقىنى ساپ يالغان بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭدىن قىلچە ئۇيالمىدۇق. مەسىلەن: مېنىڭ قىزىم چەت ئەلدە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن ئوقۇغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن چىققانلارنىڭ ھېچقايسىسى قايتىپ كەلمە-دى، مەن يەنىلا مەردانىلىك بىلەن قايتىپ كەلمىگەن ئاشۇ ئو-قۇغۇچىلارنى تەنقىد قىلىمەن، مېنىڭ قىزىم چەت ئەلدە ياخشى ياشاۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما مەن كاپىتالىزم جەمئىيىتـ-نىڭ چىرىكلىكىنى ھەققانىي ۋە ئاچچىق سۆزلەر بىلەن تەنقىد قىلىمەن؛ بىز دەرسلىكتىكى نۇرغۇن ماقالىلەرنىڭ قۇرۇق، ساختىلىقنى ئۇنىڭ بىلىسىمۇ، ھەتتا بۇنىڭغا ئاپتورلارنىڭ ئۆز-لىرى ئىشەنسىمۇ، ئەمما بىز يەنىلا باللىرىمىزنى بۇنى ھەق-قەت، دەپ تونۇشقا مەجبۇرلايمىز. ھەر بىرىمىزدە ھېلىقىدەك «كىپسەللىك ھالىتى»دىكى «بۇرژۇئازىيە» ھېسسىياتنىڭ بار-لىقى ئېنىق تۇرسىمۇ، ئەمما بىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ كاللىسىدىكى بۇ خىل ھېسسىياتنى تازىلىماقچى بولىمىز، دەرسلىكلىرىمىزدە بەزى ماقالىلەرنىڭ ئاپتورلىرى ئۆزىنىڭ «بۇرژۇئازىيە» ھېس-سىياتىنى ئېنىق ئىپادىلىگەن بولسىمۇ، ئەمما بىز ئۇلارغا مەج-بۇرىي «پرولېتارىيات»چە ئىزاھاتلارنى بېرىمىز.

مەسىلىنى يەنىلا مائارىپىمىزنىڭ مەقسىتىگە يۆتكىسەك، تەل-ئەدەبىيات مائارىپىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى ھەرگىز ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە تەلەپ-لەن ئۆزىنىڭ ئىدىيەۋى ھېسسىياتىنى ئىزھار قىلدۇرۇش ئەمەس (بەلكى دەرسلىكتىكى شانلىق نۇسخىلارغا تەقلىد قىلـ-غۇزۇپ، «پرولېتارىيات»لىق ھېسسىياتنى ئىزھار قىلدۇرۇش)؛ تەربىيەلىمەكچى بولغىنىمىز ئىدىيەسى «ساغلام» ئىز باسار-لار، ھەرگىز ھېسسىياتى نازۇك «ئۇششاق بۇرژۇئازىيە» ئەمەس. بىز كېيىنكى ئەۋلادلارنى بولسا زاۋۇتتىن چىققاندەك بىر خىل قېلىپتىكى ياۋاش باللاردىن قىلىپ چىقىشقا رازىمـ-كى، ھەرگىز ئىدىيە جەھەتتە ئۆزگىچە يېڭىلىق يارىتىدىغان «باشقىچە» باللاردىن بولۇپ چىقىشىنى ئۇمىد قىلمايمىز. دۆلەت كىشىلەرنى تەبىئىي پەن ساھەسىدە ئۆزگىچە يېڭىلىق يارىتىشقا ئىلھام بېرىش بىلەن بىللە، كىشىلەرنىڭ ئالاقە فورماـ-سىيە ساھەسىدە ئۆزگىچە يېڭىلىقلارنى، كەشپىياتلارنى يارىد-تىشنى ئۇمىد قىلمىسا بولمايدۇ. دۆلەتنىڭ دىن سىياسىتى بار بولغاچقا، مارکسزمغىلا ئەمەس، خرىستىيان دىنى، ئىسلام دىنى ياكى بۇددا دىنىغا ئىشىنىشكە يول قويسىمۇ، ئەمما مەكـ-تەپلىرىمىزدە غەيرىي مارکسزملىق ئىدىيەلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا قەتئىي يول قويۇلمايدۇ. بۇلار بىزنىڭ دەرسلىكـ-لىرىمىزنىڭ مۇقەررەر ھالدا كۆچلۈك سىياسىي تۇس ئېلىشىنى، تەل-ئەدەبىيات مائارىپى ئارقىلىق سىياسىي مائارىپ مەقسىتـ-گە يېتىشنى بەلگىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەدەبىيات سىياسىينىڭ قورالىغا ئايلىنىپ قالغان. باللىرىمىزنىڭ يازغان ماقالىلىرىمۇ مۇقەررەر ھالدا دورامچىلىق، بىر قېلىپتا قۇيغاندەك، ئوخشاش «ھېسسىيات»نى ئىپادىلەپ، ئوخشاش بىر ھېكايىنى ئېيتىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈۋاتىدۇ. مەن قىزىمنىڭ باشلاـ-غۇچ مەكتەپتىن باشلاپ تولۇق ئوتتۇرىنىچە يازغان ماقالىلىرـ-نى ئوقۇپ ھېچقانچە چوڭ ئۆزگىرىش يوق ئىكەنلىكىنى بايقـ-ىدىم. ئەمما ئۇنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچـ-

سىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە يازغان، ئۆزىنىڭ ئىمتىھانىغا قىلچە پايدىسى تەگمەيدىغان ئەدەبىي خاتىرە بىلەن كۆندىلىك خاتىرىلىرىدىن ئەدەبىياتتىكى بەدىئىي تالانتنىڭ ئاز - تولا ئۇچۇقلىرى بىلەن بويىغا يېتىش ئالدىدا تۇرغان بىر قىزنىڭ ھەقىقىي ھېسسىياتى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. بۇ باللىرىمىزغىمۇ چۈشىنىشلىك، ئىمتىھاندا يېزىلغان ماقالىلىرىنىڭ ھەممىسى يالغان گەپ، ساختا ھېسسىياتلار بىلەن تولغان بولىدۇ، ئۇنداق بولمىسا سىز ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيمەن، دەپ ئويلىمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ بۇ خىل تەربىيەلەش ئۇسۇلىمىز كېيىنكى ئەۋلادلارنى ماركسىزمدىن باشقا ھېچنېمىگە ئىشەنمەيدىغان «قىزىللاشقان ئىز باسارلار»نى تەربىيەلەش بولىدىكەن، ئەسلىدە مۇشۇنداق كېتىۋېرەيلى! بىراق پاكىتنىڭ ئەكسىچە، باللار ئوقۇۋاتقان مەزگىلدىلا مائارىپنىڭ ساختىلىقىنى تونۇپ يەتتى، شۇنىڭ بىلەن «ھەقىقىي گەپ»نى قىلمايدىغان ماھاراتنى ئۆگەندى، ئەگەر ئۇلار مەكتەپتىن ئايرىلىپ مۇرەككەپ جەمئىيەت قوينىغا يول ئالىدىغان بولسا ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تولىمۇ قىيىن.

ئىنچىكە ئويلايدىغان بولساق، بىزنىڭ باللىرىمىزدا ئىككى خىل پوزىتسىيەدە ماقالە يازىدىغان ئەھۋال بار، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇلار ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلدى. ئۇزاققا سوزۇلغان فېئوداللىق جەمئىيەتتە، باللار ئىمتىھاندا بىر خىل يېزىقچىلىق پوزىتسىيەسىدە كونا ئەندىزىدە ماقالە يازسا، يەنە بىر خىل پوزىتسىيەدە قاپىيە، ۋەزىنگە كەلتۈرۈپ شېئىر، ھېكايە يىلەرنى يازىدۇ. كونا ئەندىزىدە يېزىش رەسمىي كەسىپ، بۇ شەخسنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك؛ قاپىيە، ۋەزىنگە كەلتۈرۈپ شېئىر، ھېكايە يېزىش قوشۇمچە كەسىپ، «كۆڭزىچى ئۆلىمالارنىڭ غەيرىي رەسمىي تەرجىمھالى» دېگەن ئەسەر دە، لۇ بىيەنشۇۋ ئائىلىسىنىڭ قىزى ئۆزىنىڭ تۇيى قىلماقچى بولغان يىگىتنىڭ شېئىر يېزىشىدىن خەۋىرى بولسىمۇ، ئەممىا كونا ئەندىزىدىكى ماقالىلەرنى يازالمايدىغانلىقىنى بىلىپ ئاچچىقىدا نەق مەيداندا ھوشىدىن كېتىدۇ، بۇنىڭدىن كونا ئەندىزىدىكى ماقالىلەرنى يازالمايدىغانلارنى قىزلارمۇ ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ چاغدىكى ئەدىبلەرنىڭ ئاز - تولا نەتىجىسى بولسا مۇنداق ئىككى خىلغا بۆلۈنەتتى: بىرىنچى خىلدىكىلىرى، كېچىۋي تۇزۇمىدىن (قەدىمكى ئىمتىھان تۇزۇمى) ئۇمىد ئۈزگەندىن كېيىن ئىچىدىكى غەزەپلىرىنى ئەدەبىيات ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: پۇسۇغىلىك. ئىككىنچى خىلدىكىلەر، ئىمتىھاندىن رازى بولسىمۇ، ئەممىا ئەمەلدارلىق سورۇنىدىن رازى بولمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن جاھانىنىڭ ئەڭ چېتىگە كېتىدۇ، قورسىقى ھەر ھالدا تويۇپ ئۆتسىمۇ، بىكار ۋاقىتلاردا شېئىرلارنى يېزىپ قەلبىدىكى ھېسسىياتلىرىنى ئىپادىلەپ يىللارنى ئۆتكۈزىدۇ، مەسىلەن، سۇ شى. ئەلۋەتتە ئەۋلادمۇئەۋلاد تارقىلىپ كېلىۋاتقىنى ئۇلارنىڭ شېئىرى، ھېكايىلىرى، ھەرگىز ئۇلارنىڭ ئېلان تاختىسىغا چىقىرىپ قويغان كونا ئەندىزىدىكى ماقالىلىرى ئەمەس، ئەلۋەتتە كېجۇي ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ جىنشىلىققا كىرگەنلەر كۆرىنەرلىك بولسىمۇ، بىراق تارىخنىڭ ئۇزاق ئېقىنىدا ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى كۆمۈلۈپ كەتتى، ئەمما پۇ سۇڭلىڭنىڭ ئىسمى ھازىرغا كەلگىچە ئۆچمەي يادلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ باللىرىمىز ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقىدەك ئۇسلۇبتا ئىمتىھاندا يازغان ماقالىلەرگە ئوخشاش ماقالىلەرنى يېزىپ ئولتۇرماسلىقى مۇمكىن. خۇددى بىر پارچە خىش بىلەن ئىشكنى ئۇرۇپ، ئىشك ئېچىلغاندىن كېيىن خىشنى تاشلىۋەتكەنگە ئوخشاش. 90 - يىللاردىكى تىل - ئەدەبىيات مائارىپى ئەسلىي ئوقۇغۇچىلارغا خۇددى خىشنى ئويۇپ ھەيكەل ياساتقانغا ئوخشاش بۇنداق كۆپ كۆچ سەرپ قىلماسلىقى كېرەك ئىدى.

كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانى بىلەن تولۇق ئوتتۇرىغا ئۆرلەش ئىمتىھانىدا ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئىسلاھات بولغاندا، تىل - ئەدەبىيات دەسلىكلىرىمۇ كىشىلەرنى رازى قىلىدىغان دەرىجىدە تۇزۇلسە، بىزنىڭ باللىرىمىزنىڭمۇ مۇقەررەر ھالدا ئەدەبىيات ساپاسى ئۆسەرمۇ؟ بۇ ئارقىلىق ئاددىلىق سىناقسىنى ئۆستۈرگىلى بولارمۇ؟ مېنىڭچە بۇمۇ ناتا يىن. بۇنداق دېيىشمىدىكى سەۋەب، گەرچە بىزدە ياخشى مائارىپ، ياخشى ئىمتىھان ئۇسۇلى بولسىمۇ، ئەممىا بىزدە ئۇنداق ياخشى، ئۇنداق لاياقەتلىك ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بولۇشى ناتايىن. ياخشى مۇئەللىم ئۆزىنىڭ سۆز - ھەرىكىتىدە ئۇلگە بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا كىتاب - ماتېرىياللاردا يوق نۇرغۇن نەرسىلەرنى بېرىدۇ. ياخشى مۇئەللىم نەدىن كېلىدۇ؟ ئەلۋەتتە ئاساسلىقى پېداگوگىكا مەكتەپلىرى يېتىشتۈرىدۇ. شەھەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى مەن تازا چۈشەنمەيمەن، ئۆزۈم ياشىغان يېزىغا نىسبەتەن ئېيتسام، ئەمەلىيەتتە ھەقىقىي مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلار ئارزۇ تولدۇرغاندا پېداگوگىكا مەكتەپلىرىدە ئوقۇشنى يازمايدۇ. پېداگوگىكا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىنىڭمۇ بېرىپ مۇئەللىم بولۇشى ناتايىن. جەمئىيەتنىزدە ئەڭ يۇقىرى كەسىپنىڭ يەنىلا ئەمەلدار بولۇش ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمىشمىز كېرەك. ئەمەلدارنىڭ مائاشى ئوقۇتقۇچىنىڭ مائاشىدىن يۇقىرى بولمىسمۇ، ئەممىا ھەرقانداق ئادەم كۆپ ساندىكى ئەمەلدارلارنىڭ مائاشىغا تاينىپ

قورساق باقمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. چۈنكى، ئۇلار قانۇنلۇق هالدا ئەگە ياخشى نەرسىلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئۇلار خيانەت قىلمىسمۇ، پارا ئالمىسمۇ پۇقرالاردىن ياخشى ياـ شايدۇ. هەرقانداق ئادەم ئىش ئورنىدىن قالسا ئەمما ئەمەلـ دار قالمايدۇ. بىز پات ـ پات مەلۇم جايدا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشىنى تۇتۇۋاپتۇ، دېگەن گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرىمىز، ئەمما هازىرغا كەلگىچە مەلۇم جايدا شۇجى ياكى هاكىمنىڭ مائاشىنى تۇتۇۋاپتۇ، دېگەننى ئاڭلاپ باقمىدۇق. بىر ئوقۇتـ قۇچى ئەگە نامرات بىر يېزىغا يېزا باشلىقى بولسا، ئۇنى كاتتا زىياپەتلەر بىلەن تارتۇقلايدۇ، ئەكسىچە بىر يېزا باشلىقىنى ئوقۇتقۇچى قىلىپ قويسا ئۇ ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، ئەگە مۇنەۋۋەر ئادەمنىڭ ئەمەلدار بولۇشىمۇ ناتاـ يىن. مۇشۇنداق رېئاللىق ئالدىدا ئوقۇتقۇچىلار قوشۇننىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش ناھايىتى قىيىن. ياخشى دەرسلىك بولغان تەقدىردىمۇ، ئەمما ياخشى ئوقۇتقۇچى بولمىسا هېچـ نېمىگە دال بولمايدۇ. مېنىڭچە بىزنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات مائاـ رىپ ئىسلاهاتىمىز ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ. قاچانكى ئەمەلدارلارنىڭ ئوقۇتقۇچى بولغۇسى كەلگەندە، تىل ـ ئەدەبىيات مائارىپىدا ساقلانغان بۇ مەسىلىلەر ئەمەس، ئۇنىڭـ دىن چوڭ مەسىلىلەرمۇ ئاسانلا هەل بولۇپ كېتىدۇ.

مېنىڭچە تىل ـ ئەدەبىيات سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈـ رۈشتە، كۆپلەپ كىتاب ئوقۇش ئىنتايىن مۇهىم. نۆۋەتتە مائاـ رىپ خىراجىتى ئومۇمىيۈزلۈك قىس بولغان ئەهۋالدا، مەكتەپـ لەرنى كۆپلەپ پۇل چىقىرىپ كىتاب سېتىۋېلىشقا ئۇندەش رېـ ئاللىقا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بىز نېمە ئۈچۈن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرىكىگە ئوخشاش تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىك ماتېرىيالىنى «خەنزۇ تىلى» ۋە «ئەدەبىيات» دەپ ئىككى خىلغا بۆلمەيمىز؟ مەن كىچىكىلا مەكتەپتىن قېلىپ ئۆيـ دىكى چېغىمدا، قېرىنداشلىرىمنىڭ «ئەدەبىيات» كىتابىنى تەكرار ـ تەكرار ئوقۇپ، ناھايىتى چوڭ نەپ ئالغانىدىم. مېنىڭ ئەگە دەسلەپكى ئەدەبىي هەۋىسىم ۋە ئەدەبىي تەربىيەـ لىنىشىم ئاشۇ «ئەدەبىيات» دەرسلىك كىتابىدىن باشلانغانـ دى، ئۇنىڭدىن سىرت، مېنىڭچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىـ رىغا ئۇنچۇالا كۆپ گىرامماتىكا ۋە لوگىكا بىلىملىرىنى ئۆگـ تىشنىڭ هاجىتى يوق، بۇ بىلىملەرنى ئالىي مەكتەپنىڭ ئەدەبـ يات فاكۇلتېتىغا بارغاندا ئۆگەنسەمۇ بولىدۇ. بىر ئادەم ياش ـ ئۆسمۈرلۈك مەزگىلدە تىلغا بولغان بىر خىل تۇيغۇنى يېتىلـ دۈرمىسە، ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر چىرايلىق ماقالىلەرنى يېزىپ چىقـ ىشى ناھايىتى قىيىن. گىرامماتىكا، لوگىكا تۈرىدىكى نەرسىلەرـ نى 80 ياشقا كىرگەندىمۇ ئۆگەنسە بولىدۇ. بەلكىم ئۇزاق يىللىق تىل ئىشلىتىش ئەمەلىيىتىدە ئۆگەنمەكنى تېخىمۇ ئاسانغا توختايدۇ. باللارغا قۇرۇق، مەنسىز لوگىكا، گىرامماتىكىلارـ نى ئۆگىتىش شەك ـ شۇبهىسىزكى، بىر ئازابلىق ئىش. بىز تىلـ ئەدەبىيات دەرسىنى بۇلارسىزمۇ تامامەن ئاجايىپ مەزمۇنلۇق ئۆتۈۋېتەلەيمىز. ئەمەلىيەتتە كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئۆمۈر بويى ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنىڭ گىرامماتىكىسىنى ئىشلىتەلمەيدۇ، گىرامماتىكىدىن ئانچە خەۋىرى يوق بىر ئادەممۇ ئانا تىلىدا تامامەن سۆزلىيەلەيدۇ ۋە يازالايدۇ. ئۆگەنگەننى ئىشلىتىش دېگەننى تەشەببۇس قىلمىدىكەنمىز ئەمسە نېمە ئۈچۈن بۇنچە كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىپ كۆپ ساندىكى كىشىلەرگە ئەسقاتـ مايدىغان نەرسىلەرنى ئۆگىنىمىز؟ ئەگەر بىزنىڭ ئوتتۇرا مەكـ تەپلەرنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات مائارىپى مۇشۇنداق ئىسلاه قىلىنـ مىغان بولسا، بىزنىڭ ئالىي مەكتەپ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىـ نىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ بىر سەۋەبى كۆپەيگەن بولـ مىدۇ. ئالىي مەكتەپ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىنىڭ تەربىيەلەيدىغـ ان خەنزۇ تىلى گىرامماتىكىسى ۋە خەنزۇ تىلى لوگىكىسىغا كامىل مۇتەخەسسىسلەر، ئۇلار خەنزۇ تىلىنىڭ تەرەققىياتى ۋە تارىخىنى تەتقىق قىلىدۇ، ئۇلار مەكتەپ پۈتكۈزگەندىن كېيىن جۇڭگولۇقلارغا خەنزۇ تىلى ئۆگىتىدۇ هەم چەت ئەللىكلەرگـ ەمۇ خەنزۇ تىلى ئۆگىتىدۇ. ئۇ چاغدا هازىرقىغا ئوخشىمايدۇ، بىر پارچە ماقالىنى باشلانغۇچنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ، هەتتا ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇـ چىلىرىمۇ تەڭ ئۆگىنىدىغان، مېنىڭچە ئەگەر تىل ـ ئەدەبىياتنى پىيانىنوغا ئوخشاتساق، ئۇنداقتا بىر مۇنچە ئادەملەر پىيانىنو ـ نى قانداق ياساشنى، قانداق رېمونت قىلىشنى ئۆگىنىشى، مۇتلەق كۆپ ئادەم چېلىشنى ئۆگەنسىلا بولدى، شوپېن پىيانـ ىنونى قانداق ياساشنى بىلمەسلىكى مۇمكىن. شېن سۇنۋېن گـ رامماتىكا توغرىسىدا بىرەر پارچە كىتاب يازالماسلىقى مۇمكىن. ئەمما گىرامماتىكا توغرىسىدا نۇرغۇن كىتاب يازغان لۇ شۇشـ ياڭنىڭ تېخى هازىرغىچە كېلىشتۇرۇپ بىرەر پارچە ئەسەر يېزىپ باققىنىنى كۆرمىدۇق.

1999 ـ يىل

خەيتىيەن نەشرىياتىدىن 2007 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نەشر قىلىنـ غان «مو يەننىڭ نەسر، ئەدەبىي خاتىرىلىرى» دېگەن كىتابىدىن

شۆھرەت مۇھەممىدى تەرجىمىسى

تىلماچ: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەهكىمـ سى تەرجىمە تەهرىرلىك باشقارمىسىدا.

تەپەككۇر مېۋىسىدىن

تەپەككۇر مېۋىلىرى

▲ باشقىلاردىن مېنى چۈشىنەمسىز دەپ سوراشتىن ئاۋۋال، ئادەم ئۆزىدىن مېنى چۈشىنەمسىز دەپ سوراش ياخشىراق.

▲ بىر بەختسىز ئادەم بەختتىن سوربىدى:

ــ سەن نېمىشقا ماڭا دائىم ھومېيىپ قارايسەن؟

بەخت:

ــ تەكەببۇرلۇقتىن مېنى كۆرمەي دەسسەپ ئۆتكەنلەكتىن.

▲ بىزنىڭ خۇدىمىزنى بىلمەي قاقاھلاپ كۈلگىنىمىز ــ بۇلدۇقلاپ ئۆكسۈپ يىغلىشىمىزنىڭ خېمىر تۇرۇچى، خالاس.

▲ بەكمۇ يېقىنلىششى بەكمۇ ئۆچ بولۇشنىڭ ھۇلى.

▲ تەسەللىنى ئۆزىدىن ئىزدىيەلىگەن كىشى دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك ئادەمدۇر.

تەپەككۇر دۇنياسى

▲ باشقىلارغا يېقىنلىششى، كۆز ـ كۆز قىلىش ئۇچۇن ئىگە بولۇۋالغان ساختا پەزىلەتلەرنىڭ ھەممىسى ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزى ئۇچۇن سىرتماق.

▲ كۆپ كىشىلەر ئالدىدا يالغان سۆزلىگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلالىغان ئادەم ھەقىقىي راستچىل ئادەمدۇر.

▲ سەن پۈتكۈل ئالەمنى قەلبىڭگە سىغدۇرالساڭ، ئاندىن مېنى سۆيەلەيسەن. سۆيگۈ ئەنە شۇنداق كەڭ قورساقلىقتا ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ.

▲ يېڭىلاش قولىدىن كەلمەيدىغان كىشىلەرنىڭ ئىجاد قىلىشمۇ مەڭگۈ قولىدىن كەلمەيدۇ.

▲ ــ سەن ئۆلۈمنى چاقىرغانلارنى ئاڭلىغانمىدىڭ؟!

ــ ئارزۇ ـ ئارمانسىزلىق ھالەتكە كېلىپ قېلىش ئۆلۈمگە قەدەم باسقانلىق ئەمەسمۇ؟!

▲ بىرسىگە يول باشلايمەن دېگەندىن كۆرە بىلمىدىغان يولنى كۆرسىتىپ قويىمەن دېگەن تۈزۈك.

▲ بەزىلەر سۇئالىڭنىڭ ئۆزىنى جاۋاب دەيدىكەن، مەن دەيمەن: سۇئال ئىچىدە پارتلاپ چىقالمىغانلار سۇئال ئىچىدىكى ھالاكەتلەرنى كۆتۈرەلەر.

▲ گۈل ئېيتتى:ــ ئادەملەر دائىم مېنىڭ پۇرىقىم بىلەن رەڭگىمنى سۆيۈپ تىكىنمىدىن نېمىشقا قاچىدۇ؟!

تىكەن ئېيتتى:ــ چۈنكى ئادەملەر سېنىڭ قىممىتىڭنى ئاشۇرۇپ تۇرۇۋاتقىنى دەل «مەن» ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالغان.

▲ كىمكى ساختا نىقابلىرىنى يىرتىپ تاشلاپ چىن قىممىتىنى كۆرسىتىدىغانلا بولسا، ئۇنىڭ قىممىتى ئاران يېرىم يارماقتا ئەرزىسىمۇ، مەن ئۇنى ھەرگىزمۇ كەم سۇندۇرمايمەن.

▲ ئۆزىگە رەھىم قىلغۇچىلار تەقدىرنىڭ ئالقىنىدىن مەڭگۈ چىقىپ كېتەلمەيدۇ.

▲ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئۆلچىيەلەيدىغان ئادەم ئەڭ قۇدرەتلىك ئادەمدۇر، ئۇنىڭ قۇدرەتلىكى دەل ئۆزىنى بىلگەنلىكىدە.

▲ بەختسىزلىكىدىن ۋايسىغانلارغا كۈلگۈم كېلىدۇ، ئۇلار بىر پۈتلۇقلارنىڭمۇ ئۇسسۇل ئويىنغىنىنى كۆرمىگەنمىدۇ؟

▲ ئەگەر ئەقىللىق دۇشمەن بولسا رەقىبىنىڭ جاپاغا ۋاپا بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشىدىن نومۇس قىلىدۇ.

▲ ئۆزىنى خۇشال قىلىشنى بىلمىگەن ئادەم باشقىلارغا ئازار ۋە كۈلپەتتىن باشقا ھېچنېمە بېرەلمەيدۇ.

▲ ئىرادە ــ ئىزدىنىشنىڭ تۈغۈت ئانىسى.

▲ بىز دائىم مەغلۇپلارنى كۆرۈپ مەسخىرە قىلىمىز، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسگە نىسىپ بولۇۋەرمەيدۇ.

▲ مەن بايقاندا ئېچىرقاپ كەتكەن شىرغا ئۇزۇق بولۇشقا رازىمەنكى، لېكىن تۆگە ئۇستىدە مۇگدەپ يۇرۇشنى خالىمايمەن.

▲ نومۇس قىلىش بىلەن ئىزا تارتىشنى بىلمىگەن ئادەمدە غەيرەت - جاسارەت تۇنجۇقۇپ قېلىۋېرىدۇ.

▲ بەختسىزلەرنىڭ بەختسىزلىكىگە ئەھمىيەتسىزلىكىگە ئېچىنىش كېرەك.

▲ ھەقىقىي مۇھەببەت ئىگىسى سۆيگۈنىنىڭ كۆزلىرىدىن پۈتكۈل كائىناتنىڭ گۈزەللىكىنى سېزىەلەيدۇ. لېكىن، بۇ كۆزى ئوچۇقلارنىڭ ھەممىسگە نىسىپ بولۇۋەرمەيدۇ.

▲ كىشىل ئادەمگە تاماق تېتىمىغاندەك مەنۇيىتى پۇچەك ئادەمگە ھاياتتىكى ئەڭ گۈزەل نەرسىمۇ خۇنۇك كۆرۈنىدۇ.

▲ مەنۇى گادايلىق زىننەتنى، گۈزەللىكنى ھامان تەندىن ئىزدەشكە ئۇندەيدۇ. ئادەم مەنۇى جەھەتتىن تويۇنماسا ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە مۇستەقىل ياشايدۇ.

▲ ئادەم ئۆزى ئۆزىگە نۇرلۇق چىراغ. بۇ «چىراغ» ئادەم ئۆزىگە تايانغاندىلا يانىدۇ.

▲ ئۆز - ئۆزىگە ئىسيانكارلىق روھ بولمىسا، چۈشىنىش چۈشەنچىڭ ئورنىغا رېئاللىققا جىددىي قارايدىغان جاسارەت بولمىسا جېنى يوق تەندىن نېمە پەرقى؟!

▲ ھەممە ئادەم بۇگۈنگە بۇگۈن بىلەن قاراش كېرەك، تۇنۇگۈن سېنىڭ قولۇڭدىن كەتتى. ئۇ ئەمدى ساڭا نىسبەتەن ئۆتمۈش، ئەتە بولسا كىلەچەك، بۇلار ئىچىدە پەقەت بۇگۈنلا ساڭا تەۋە بولغان قىممەتلىك تەئۇللۇقاتلىق.

▲ ھەر بىر ئادەم بىر مۇزېيغا ئوخشايدۇ، ئەمما، ئۆزىنى بىلمىگەنلىك سەۋەبىدىن قىممەتسىز يارماقتا ئوخشاپ قالىدۇ.

▲ ھەر بىر ئادەم ئىچىدىن مەنۇىيەتتىن تۇيۇنۇشى كېرەك، بۇ ھەممىدىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان گىرىم.

▲ ئائىلە دېگەن بىر كىچىك ئىمپېرىيە، ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغۇچى «پۇل» بولۇپ قالمىدىكەن، مانا بۇ قىيامەت.

▲ ھەددىدىن زىيادە پەننىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قېلىش ۋىجدانىنى قۇرۇقداپ قويىدۇ.

▲ ئادەمنى زامانىۋىلاشتۇرغىلى بولمايدۇ، لېكىن ئادەمنىڭ ۋاستىسىنى زامانىۋىلاشتۇرغىلى بولىدۇ.

ــ نۇرمۇھەممەت ئابدۇۋۇھىلى

ئاپتور: يەكەن ناھىيىلىك تاغارچى يېزا مەركىزى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى.

▲ ھەرقانداق ئۇنۇڭ ئىگىسى ئالغان ئۇنۇڭنىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسەتەلمىسە، بۇنداق ئۇنۇڭ يامغۇردىن كېيىنكى بۇلۇتقا ئوخشاش بولىدۇ.

▲ قىسمىقنى چاشقان ئىجاد قىلغان، جازانى جىنايەت ئىجاد قىلغان.

▲ ناچار ئەخلاق مەنۇى جەھەتتىكى يۇقۇملۇق كېسەل.

▲ ساختىلىققا يولۇققان بىر قېتىم زىيان تارتسا، ساختىلىق قىلغۇچى ملڭ قېتىم زىيان تارتىدۇ.

ــ قادىر يۇنۇس

ئاپتور: قارىقاش ناھىيە سۇ ئىشلار ئىدارىسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان ئىشچى

تەپەككۇر چۇقانلىرى

▲ ئامانەتنى ساقلىمىغان، سىرىڭنى ئەڭ كۆپ سورىغان ئادەم ــ چوقۇم خائىندۇر.

▲ ھەقىقەت ــ ھەقنى تونۇيدىغان ئادەملەر ئازىسىدىلا ئەلگە توغرا ئەمەلگە ئاشىدۇ.

▲ قاچانكى، ئادەملەر قەدىر - قىممەتنى بايلىق بىلەن ئۆلچەيدىغان بولدى، دەل شۇ كۈندىن باشلاپ نامراتلىششقا باشلىدى.

▲ كىمگە ياخشى بولۇش ئۈچۈن ئەمەل قىلغان بولسالا ــ مۇكاپاتنى شۇنىڭدىن كۈت.

▲ پەرەز ــ ھەقىقەتنى ئىسپاتلاشقا يارىمايدۇ.

▲ كۆڭلى توق ئادەمنىڭ ھەممە ئىشلىرى ئاسان بولىدۇ.

▲ ئەگەر نىيىتىمىزنى توغرا قىلساق، ئۆزىمىز ئېرىشەلمىگەن نەرسىلەردىنمۇ خۇشاللىق، بەخت ھېس قىلالايمىز.

▲ ئىپلاسلارچە ياشىساڭ پانىيدىلا ئەمەس، باقىيدىمۇ خورلىنىسەن.

▲ يوق نەرسىلەرگە ئىنتىلمەي، ئۆزىمىزدە بار نەرسىلەرنى قەدىرلەپ ياشىساق، ئۆزىمىزنىڭ بەختلىك ئىكەنلىكىمىزنى بىلگەن بولاتتۇق.

▲ ئەزىزلىك ــ خىزمەتتە ئەمەس، بىز ياراتقان قىممەتتە بولىدۇ.

▲ قىممىتىڭ بولغان يەردە ھۆرمىتىڭمۇ بولىدۇ.

▲ دېگىن ــ ئۆزۈڭ ئاۋۋال قىلغىن، چەكلىگىن ــ ئۆزۈڭ ئاۋۋال يانغىن. بۇ ھەممە ئادەم ئۈچۈن بەك مۇھىمدۇر.

▲ نەتىجەڭ ئۈچۈن ھەسرەتلىنىۋاتامسەن؟ بولدى قوي، ئەقىدەڭ ئۈچۈن ئازابلىنىپ ــ ھەسرەت چەككىن.

ــ ئامانۇللا ھىزبۇللا

ئاپتور: شىنجاڭ ئىسلام دىنىي مەكتىپىدە.

ھەر تىنىقتا بىر سادا

▲ «زامانغا بېقىپ ئىش تۇتمەن» دەپ ئۆزىنىڭ ياشاش ئېتىقادىدىن يۈز ئۆرۈش، ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىش ئۆزىگە دۇشمەنلىك قولىنى سۇنۇپ گېلىنى بۇغقان بىلەن باراۋەردۇر.

▲ ئەرزىمەس مۇھەببەت ھىجرانلىرىدا كۆيۈپ كۈل بولغاندىن، ئاقىل دەردىمەنگە مۇڭداش بولۇپ ھاياتلىق يولىدىن يېڭى مەنە تاپقان ئەلا.

▲ ھاياتلىق داۋانلىرى ئاچچىق قىسمەتلىرى بىلەن ئىنسانىنى تۇرلۇك قىيىن سىناقلىرىدا سىنايدۇ. ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەر ئۆزلۈك روھىنى يوقاتقان ھالدا كۆز ياش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ناتۇۋان كۆرسىتىپ ئەقىدىسىنى خارلايدۇ. ئۆزىنى خارلىغانلارنىڭ بەختى ئاللىبۇرۇن قىممىتىنى يوقاتقان بولىدۇ.

▲ ئىنسان ئۆز ھاياتىدا خىيالىنىڭ قۇلى بولۇپ ياشىماسلىقى، «بەختىم قاياقتىن كېلەركىن» دەپ كۈن سانىماي ۋاقىت ئۆتكۈزمەسلىكى، ھەر قاچان يالىدا «بۇ ھايات ئىنسانغا پەقەت بىر قېتىملا نېسىپ بولىدىغان»لىقىنى ئەستە چىڭ تۇتۇشى، «ئۇزمە پىش ئاغزىمغا چۈش»تىن ئىبارەت تەييار تاپلىق خاھىشىدا بولماسلىقنى ئەسكەرتىدۇ.

▲ مۇقەددەس ئېتىقاد تۈپەيلىدىن قۇربان بولغان ئادەمنىڭ روھىنى زېمىن خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. ئىرادە بىلەن تىكلەنگەن باشنى زورلۇق كۈچىدە ئەگدۈرگىلى بولمايدۇ. ئىشەنچ بىلەن پىداكارلىقتا غەزەپتە تىكلىگەن كۆزنى قۇم چېچىپ يۇمدۇرغىلى بولمايدۇ. ۋىجدان ۋە غۇرۇر بىلەن سۆزلەنگەن سۆزنى توختاتقىلى بولمايدۇ. گەرچە ئېغىز يۇمۇلسىمۇ يۈرەك سۆزلەۋېرىدۇ.

▲ گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدا چوڭقۇر ھاك يوق. پەقەت ۋىجدانەن تونۇش بار. گۈزەللىككە ئىنتىلگەن كىشىلەر روھىنىڭ پاكلىقى، ئېتىقادتا تەۋرەنمەسلىكى، شادلىقى، ئۇمىدكە ۋە ئارزۇغا تولغانلىقىنى بىلىپ يېتىش كۈپايە. رەزىللىككە بېرىلگەن كىشىلەرنىڭ روھىدا ئەكس ئېتىدىغىنى پەقەت نادانلىق، شاللاقلىق، مەغرۇرلۇق، ھۇرۇنلۇق ۋە ھەقنى تونۇماسلىق ــ خالاس.

▲ كۆپ سۆزلەنگەن سۆزنىڭ مېغىزى يوق، كەلكۈن سۈيىنىڭ ئېغىزى يوق.

▲ ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىشلىرى مەكتەپ شارائىتىغا ماسلاشتۇرۇلماي ئېلىپ بېرىلىدىكەن، مۇنبەردىكى ئوقۇتقۇچىلار بەئەينى قونچاقتا ئوخشاپ قالىدۇ.

▲ ئادەمنىڭ رەزىللىكىنى گۇماندىن، ھۇقۇشنىڭ ۋەيرانچىلىقىنى ئورماندىن بىلىش مۇمكىن.

▲ شىرنىڭ ھەيۋىسىنى سۈندۈرۈش ئۈچۈن ئالدىغا بىر پارچە گۆش تاشلاش كېرەك. گەرچە گۆش سېسىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ يەنىلا شىرنى بويسۇندۇرۇشقا يارايدۇ.

▲ نەشتەردەك سوغۇق ئادەمنى سىرتىدىن تونۇرسا، نەشتەردەك ئاچچىق تىل ئادەمنى ئىچىدىن سىرتماقتا بوغدۇرىدۇ.

▲ ھاجەت چۈشكەندە بېشىنى ئېگىپ سالامنىڭ چوڭىنى قىلىپ، ئۆيدىكى چوڭ - كىچىك، پىششىق - تونۇش ھەممىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختايدىغان كىشىلەرنىڭ ھالىنى سېنىڭ بېشىڭغا كۈن كەلگەندە كۆرۈپ باق.

ــ ئابلەتجان قادىر

ئاپتور: قەشقەر بېڭسار ناھىيەلىك تولۇق 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن

تەپەككۇرۇمدىن تەرمىلەر

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى كەڭ قەلەمكەش ئاپتورلارنىڭ تەپەككۇر جەۋھەرلىرى، ئىجادىيەت پىكىرلىرى، تەجرىبە-سەرگۈزەشتىلىرى، قىممەتلىك مۇلاھىزىلىرى سىڭگەن مېۋە ماكانى.

▲ سەن باسقان خاتا بىر قەدەم، سېنى مەڭگۈلۈك پۇشايمانغا، تەگسىز ھەسرەت زىندانىغا تاشلايدۇ.

▲ ئېرىكلىدىن قورقمىساڭمۇ، ئېلىكلىدىن قورق.

▲ ئۈمىدۋارلىق گويا بىر تال شامغا ئوخشايدۇ.

▲ ياخشىنىڭ ئېتى تولا، يامانىنىڭ گېپى.

▲ باشقىلاردىن ئاغرىنىشتىن بۇرۇن مەن نېمە قىلدىم دېگەننى ئويلا.

▲ چىرايلىق خوتۇن ھۆسنىگە، ئەقىللىق خوتۇن ئۆزىگە ئىشىنىدۇ.

▲ بۇلغانغان (مەينەت) يۇزنى يۇغىلى بولغان بىلەن، بۇلغانغان نامىڭنى (يۈزىڭنى) مەڭگۈ يۇيالمايسەن.

▲ بىلىم ــ تىرىشساڭ، ئىزدەنسەڭ يول؛ ئىنتىلسەڭ ــ پۇل.

▲ بالاڭدىن ئىمتىھاندا قانچە نومۇر ئالدىڭ دەپ سورىماي، قانچىلىك ئەمەلىي بىلىم ئالدىڭ دەپ سورا. مانا بۇ ھەقىقىي تەربىيە، ئەمەلىي بىلىم.

▲ «قەدىرلىمىگەن» پۇرسەت پۇشايماندۇر.

ــ ئەزىمەت مەشرەپ (تاجىك)

ئاپتور: ئاقتۇ ناھىيە قوش تىللىق بالىلار 1-يەسلىسىدە.

قەلبىمدىكى راست گەپلەر

▲ ماڭا دوستلۇق ھەممىدىن مۇھىم بولغىنىدەك، رەقىبلىرىمۇ ئوخشاشلا لازىم. چۈنكى، ئاشۇ رەقىبلىرىم بولغانلىقى مەن يېڭى ھاياتلىق يولۇمغا يول ئاچالايمەن.

▲ «خاتالىق ئۆتكۈزۈش ئەيىب ئەمەس، تۈزەتمەسلىك ئەيىب» ــ دەيمىز-يۇ، بىرەرسى خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويسا تۈزىتىشكىمۇ پۇرسەت بەرمەيمىز.

▲ تاش كىرەلىگەن سۇنىڭ ئىچىگە ئىس-تۈتەك كىرەلمەيدۇ، ئەمما ئاشۇ تاش كىرەلمىگەن بۇرۇن تۆشۈكىگە ئىس-تۈتەك كىرەلەيدۇ، مانا بۇ ئوخشاشماسلىق.

▲ قورساق بولىدىكەن ئاچلىق تۇيغۇسى، ھاياتلىق بولىدىكەن شامال تۇيغۇسى، مېھىر بولىدىكەن سۆيگۈ تۇيغۇسى، جان بولىدىكەن مېڭىش تۇيغۇسى.

▲ بىز ھەمىشە دوختۇرخانىغا كىرگەندىلا ساغلاملىقنى، ھەسرەتكە دۇچار بولغانىدىلا خۇشاللىقنى، مەينەتچىلىككە يولۇققانىدىلا پاكىزلىقنى، نادانلىققا يولۇققانىدىلا ئاقىللىقنى، ئۇمىدسىزلىككە يولۇققانىدىلا ئۈمىدنى، ئۆچ كۆرۈشكە يولۇققانىدىلا سۆيگۈنى ئىزدەيمىز.

▲ ئىككى پۇت تەڭلا تۇرغىنىدا بىر قەدەممۇ ئالغا باسالمايمىز، پەقەت ئۇنىڭ بىر سى ئالدىدا، بىر سى ئارقىدا بولغىنىدىلا بىز ئەڭ يىراق مەنزىلگىمۇ يېتىپ بارالايمىز.

ــ ئالىم ياسىن

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيەلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسىدا.

بىر تۇيۇقلۇقتىڭ تۇيغۇلىرى

▲ ئىقتىسادتىن ئايرىلغىنىڭ ــ قولۇڭنىڭ كارىدىن چىققىنى، مەدەنىيەتتىن ئايرىلغىنىڭ ــ كۆزۈڭنىڭ كارىدىن چىققىنى، تەنتەربىيەدىن ئايرىلغىنىڭ ــ پۇتۇڭنىڭ كارىدىن چىققىنى، ماڭارىتتىن ئايرىلغىنىڭ ــ نېرۋاڭنىڭ كارىدىن چىققىنى.

▲ ئالىم-ئۇستازلارنى چوڭ كۆرۈش ــ دىيانەتتىن دېرەك، ئۇلارنى خارلاش ــ جىنايەتتىن دېرەك.

▲ ھەقنى تونۇش ــ كېمىنىڭ رولى، ئاتا-ئانىغا ياخشىلىق قىلىش ــ كېمىنىڭ كومپاسى، تۇغقانلار بىلەن ياخشى ئۆتۈش ــ كېمىنىڭ يەلكىنى.

▲ بېشىڭدا تاغدەك غەم بولسىمۇ، كۆزۈڭدە نەم بولمىسۇن.

▲ باللىرىڭغا ئىش-ئەمگەك تېپىپ بەرسەڭ، ئۇلار ساڭا پۇل تېپىپ بېرىدۇ. ئەگەر باللىرىڭغا پۇل تېپىپ بېرىپلا تۇرساڭ، ئۇلار ساڭا ئىش (كۆڭۈل ئاغرىقى) تېپىپ بېرىدۇ.

▲ ئاتا-ئانا مەسئۇلىيەتسىز بولسا، باللارنىڭ ھالىغا ۋاي، ئەمەلدارلار مەسئۇلىيەتسىز بولسا، پۇقرالارنىڭ ھالىغا ۋاي!

▲ ھوقۇق ئەھلى بۇزۇلسا پۇقرانىڭ ئىشى چاتاق، ئىلىم ئەھلى بۇزۇلسا دۇنيانىڭ ئىشى چاتاق.

▲ پۇت غاجايدىغان ئاياغ بىلەن يول يۈرۈش، ھازا-ئايال بىلەن ئۆي تۇتۇش، نادان بىلەن مۇنازىرىلىشىش، تەرسا ئادەم بىلەن سەپەر قىلىش ئوخشاشلا ئازابلىق.

▲ بىر يېمەكلىك بار، مۇڭاپىق يېسەڭ تازا قاملىشىدۇ. دائىم يېسەڭ زېرىكسەن، جىق يەۋەتسەڭ قورساق ئاغرىتىدۇ. ئۇ بولسىمۇ ــ گۆش. يەنە بىر خىل يېمەكلىك بار، مۇڭاپىق يېسەڭ، دائىم يېسەڭمۇ، جىق يەۋەتسەڭمۇ زېرىكمەيدىغىنى، ھەم قورساق ئاغرىتمايدۇ. ئۇ بولسىمۇ ــ نان. بىر ھېسابتا، مال-دۇنيا ئالدىنقى يېمەكلىككە، بىلىم كېيىنكى يېمەكلىككە ئوخشايدۇ.

▲ ئەقىل ــ مۇنبەت يەر، بىلىم-ئالتۇن زەر.

▲ ياراتقۇچىنىڭ ئۆزىدىن باشقا ھەممىنىڭ غېمى بار، جىن-ئالۋاستىدىن باشقا ھەممىنىڭ تېنى.

▲ بايلارغا ساخاۋەت، نامراتقا قانائەت، ياشلارغا سالاپەت، قېرىلارغا پاراغەت، ئەمەلدارلارغا ئادالەت، ھۈنەر-ۋەنلەرگە ماھارەت بەك ياراشىدىغان زىننەتتۇر.

▲ غەم-قايغۇ ــ ئۆمۈر دەرىخىنى غاجاپ قۇرۇتقۇچى قۇرتتۇر.

▲ ياخشى تەربىيەلەنگەن بالا ــ ياراتقۇچىنىڭ شۇ ئائىلىگە ئەۋەتكەن تىنچلىق سالامىدۇر. تەربىيەسىز قالغان بالا ــ ياراتقۇچىنىڭ شۇ ئائىلىگە ئەۋەتكەن جازاسىدۇر.

▲ ھاياتقا ھەرگىزمۇ ھېلىگەرلىك قىلما، ئۇ بىر قىسىم ئادەملەرگە ياقسىمۇ، ئومۇمىي كۆپچىلككە ياقمايدۇ. خۇددى سەپسەتىنى قانچە ۋارقىراپ سۆزلىسەڭمۇ، باشتا بىر توپ ئادەم توپلىشىپ ئاڭلاپ بېقىپ تاراپ كەتكەندەك.

▲ سەممىيلىك پاراغەتكە باشلايدۇ، ھېلىگەرلىك ھالاكەتكە باشلايدۇ.

▲ بىر قىسىم گېزىت-ژۇرناللاردىكى ماقالىلەر، خىش-سېمونت بىلەن ياسالغان ئېگىز قەۋەتلىك بىنالارغا ئوخشىسا، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدىكى ماقالىلەر، كەينىدە بېغى بار، ئالدىدا باركى بار، كىسەك ياغاچ قۇرۇلمىلىق، مىللىي پوسۇندىكى ساپ ھاۋالىق ئۆيلەرگە ئوخشايدۇ.

ــ ئابلىتىپ ماموت

ئاپتور: پىچان ناھىيە تۈيۈق يېزا شاكەنت 1-مەھەللىدە

تەپەككۇر جۇغلانمىلىرى

▲ ھەممەيلەن ئۆز پۇلىغا، ئۆز كۆچىگە، ئۆز ۋاقتىغا، ئۆز قىزغىنلىقىغا، ئۆز ئىقتىدارىغا، ئۆز ياقتۇرۇشىغا تايىنىپ كىتاب كۆرسە كىتابخانىدىن چىقماي كىتاب كۆرىدىغان مەستانە بولغىلى بولاتتى.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنى مەندەك ھەر يىلى قىزغىن مۇشتەرى بولۇپ ئوقۇپ كېلىۋاتقانلارغۇ تازا قىزغىن ئوقۇيدىكەنمىز، ئەمما مۇشتەرى بولالمىغانلارمۇ شۇ ژۇرنالنى ئىزدەپ تېپىپ ئوقۇپ پايدىلىنىپ جەمئىيەتتە خېلى كۆپ بىلىمگە ئىگە بولدى.

▲ ئاتا-ئانىسىدىن، قولۇم-قۇشنىلىرىدىن ھېيىقمىغان نان قېپىلار، جەمئىيەتتە ئانچە-مۇنچە تېپىلار، مۇنداقلارغا ئاتا-ئانىلار يەتكۈچە چېچىلار، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدىكى تەپەككۇر دۇردانىلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن بىر ئاز ئوخشىلار.

ــ ھىدايەت ئەخمەت جەريانى

ئاپتور: لوپ ناھىيە ھاڭگىيا يېزا باشخانقېرىق كەنت 56-نومۇر-لۇق قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق

قەلب ۋولقانلىرى

▲ ھېسسىياتىڭىز مۇزلىكىدا، ئېتىقادىڭىز پەلسەپىدە بولسا، سىز چوقۇم بەختلىك ھەم ئالىيجاناب ئادەم.

▲ كىشىلىك ھايات خۇددى تونىللاردىن ئۆتىدىغان تاغ يولىغا ئوخشاش قارانغۇلۇقلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ئاندىن يورۇقلۇققا چىقىدۇ.

▲ ئەگەر سەن ۋىجدانىڭغا زىيانكەشلىك قىلساڭ، ۋىجدانىڭ سەندىن ئۆچ ئالىدۇ.

▲ ئەخلاقىڭنى خەجلەپ بايلىق سېتىۋالما، ئەركىنلىكنى خەجلەپ ھوقۇق سېتىۋالما.

▲ مەسئۇلىيەت ــ ئۆز ئىشىغا بولغان مۇھەببەت دېمەكتۇر.

▲ ئەڭ زور نامراتلىق ئىقتىدارسىزلىق، ئەڭ زور پەسكەشلىك ئىرادىسىزلىك.

▲ ھايات قۇربان بېرىش، يوقتىش، ئېرىشىش، تەقدىم قىلىش دېمەكتۇر.

▲ ئەرلەر زەئىپلەشتى، ئاياللار ئەسەبىيلەشتى، بالىلار چۇشكۈنلەشتى، ئائىلە ئاجىزلاشتى، دېمەك ئانا تەبىئەت ئۇنسىز ياش تۆكتى.

▲ كۆپنى كۆرگەن تەمكىن بولۇر، كۆپنى سۆيگەن غەمكىن.

▲ يېڭى بىر كۈنۈڭنى تولۇپ-تاشقان ئىشەنچ بىلەن كۈتۈۋال.

▲ تۈنۈگۈن ئۆچۈن ياش تۆكمەي ئەتە ئۈچۈن تەر تۆك.

▲ ھاياتنى بىر باش پىيازغا ئوخشاتساق بىر قېتىمدا بىر قاتتىن سويىمىز. سويۇش جەريانىدا كۆزلىرىمىزدىن ياش ئاقىدۇ.

▲ مەن چۈشۈمدە ھاياتنىڭ گۈزەل ئىكەنلىكىنى كۆردۈم، ئويغىنىپ ھاياتنىڭ مەجبۇرىيەت ئىكەنلىكىنى بايقىدىم.

▲ ھەسەل بىلەن شاراپ، ھىجران بىلەن ۋىسالغا ئوخشايدۇ. ئۇنى تېتىپ كۆرمىگەن ئادەم قايسى ئاچچىق قايسى تاتلىق بىلمەيدۇ.

▲ غەيۋەت ــ ئابرۇينى يوقتىدىغان كۆرۈنمەس ۋابا.

▲ بەتتەجەلىك ــ ئائىلە گۈلزارىنى ۋەيران قىلىدىغان سۈنئىي ئاپەت.

ــ ئىمىن ھاشىم

ئاپتور: تىكەس ناھىيە بازارلىق خەلق ھۆكۈمەتتە.

ئابدۇرازاق سايىم

ھاياتلىق ھەققىدە

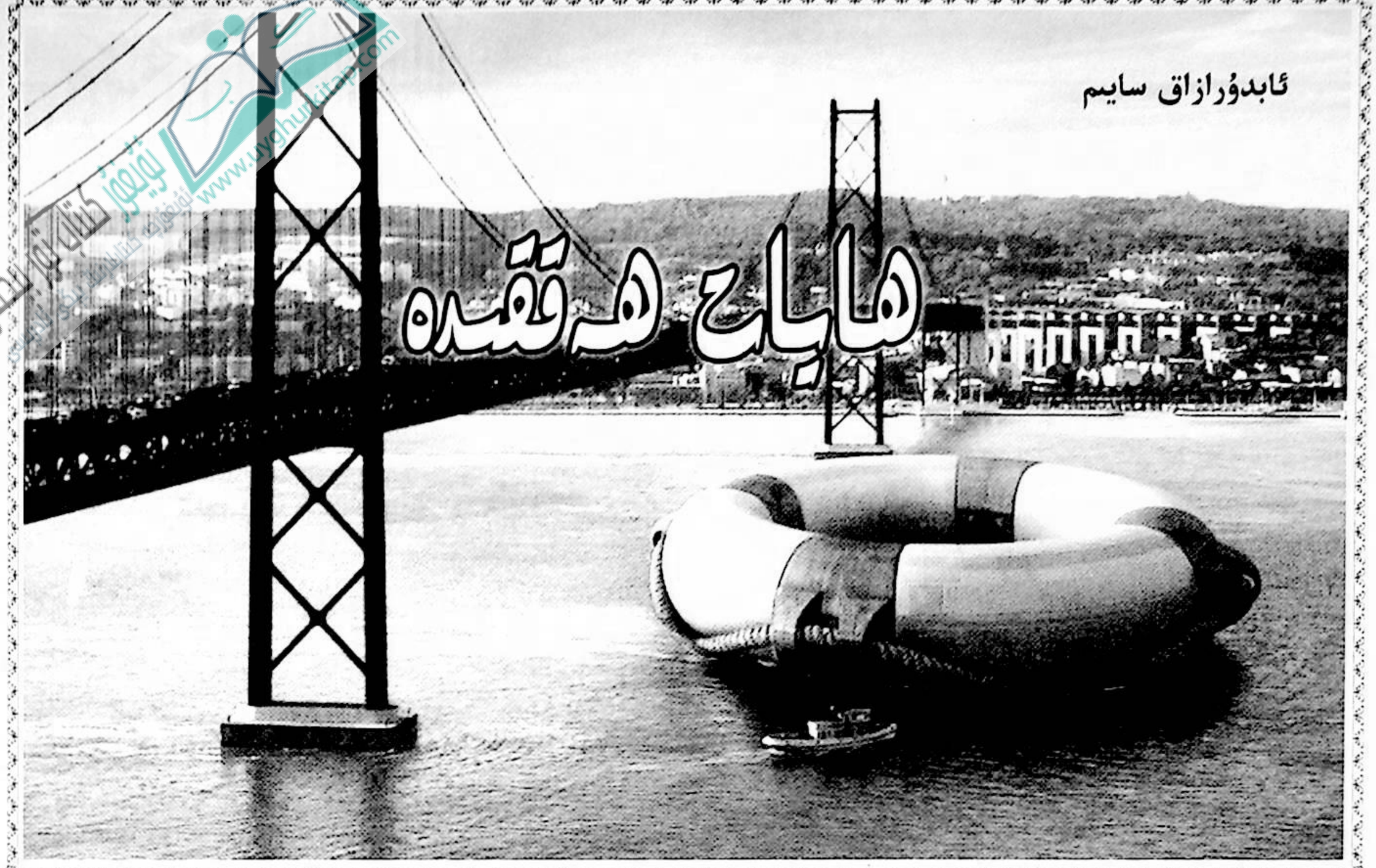

قېرىندىشىم، بەلكىم ساڭا ئايانداۇر، جەمئىيەت دېگەندە دېمەكچۇ تۇرلۇك - تۇمەن ئىشلار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. باشقىنى دېمەي قويساق، ئەتراپىڭدا، يەنى كۆز ئالدىڭدىلا بولۇپ تۇرۇۋاتقان تەرەققىيات - ئۆزگىرىشلەرنى كۆندە دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرۇۋاتسەن شۇنداقمۇ؟ بۇلارنى كۆرگەنلەر ھەيرانلىق ھېس قىلماي تۇرالمايدۇ. بەزى ئۆزگىرىشلەر دېمەسمۇ ئادەمنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالىدۇ، بەزىلىرى بولسا خاپىلىققا غەرق قىلىدۇ. بۇلار تەرەققىيات جەريانىدا يۈز بېرىدىغان رېئاللىق. ئومۇمەن، تۇرلۇك تەرەققىيات - ئۆزگىرىشلەرنىڭ جەمئىيەتكە ئېلىپ كەلگەن پايدىسى زىيىنىدىن ئۇستۇن ئورۇندا تۇرۇۋاتىدۇ. خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسمۇ كۈنسايىن ئۆسۈۋاتىدۇ. ئەمما ھەممىدىن يامان بولۇۋاتقىنى شۇكى، تۇرلۇك تەبىئىي ئاپەتلەر نېمە سەۋەبلەردىنكىن تاڭ، توختاۋسىز يۈز بېرىپ، ئاۋامنىڭ تاپقان - تەرگىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىۋاتىدۇ. قىسقىسى، بۇ رەھىمسىز ئاپەتلەر يېتەرلىك مال - مۈلۈككە تەشنا سانسىزلىغان قەلبىلەردە ساقايتقۇسىز جاراھەت پەيدا قىلىپ، شۇ تەشنا كۆزلەرنىڭ كاللىسىنى قايتا كۆتۈرەلمىگۈدەك دەردجىدە پەسكە ساڭگىلىتىپ قويۇۋاتىدۇ. «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، تۇرلۇك ئاپەتلەر پەيدا قىلغان شۇ دەردلەرنىڭ ئەلمىنى تۇگىتەلمەي تۇرغاندا، يەنە يۈرىكىمگە چۈشكە كىرمەيدىغان ۋەقەلەر ئارقىمۇئارقا يۈز بېرىپ، ئەنە شۇ تۇمەنمىڭ يۈرەكلەرنى زەردابقا غەرق قىلىۋاتىدۇ. ئۇنى نېمە ئاپەت دېمەمسىز؟ تېرىقتەك ئىشنى تۆگىدەك، تۆگىدەك ئىشنى تېرىقتەك كۆرسىتىپ، قېرىنداشلار ئارا تۇغۇلمىغان ئارازلىقلارنى پەيدا قىلدىغان غەيۋەتخورلۇقتۇر. سەنمۇ بىلسەن قېرىندىشىم، مەن دېگەن بۇ غەيۋەتخورلۇقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان رەزگىلەر ئارىمىزدا كۆندىن - كۈنگە كۆپەيمەكتە. قىسقىسى، كىشىلەرنى ئۆزئارا دۈشمەنلەشتۈرۈشنى ئۆز بەختىنىڭ مىزانى قىلىۋالغان بۇ خىل مۇناپىقلار قوشۇنى ئارىمىزدا كۈندىن - كۈنگە ئاۋۇ - ماقتا، كۆچەيمەكتە.

قېرىنداشلار، مېنىڭ بۇلارنى دەۋېتىپ، مۇنداق بىر ھادىسە يادىمدىن كەچتى: خېلى سالاپەتلىك بىرسى بىرەيلەنگە:

— ھەي قارا، بىر كۈنى بىرسى بىر سورۇندا بىزگە بەكمۇ غەيۋىتىڭنى قىلىپ بەردى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ھېلىقى كىشى تولىمۇ زېرەكلىك ۋە دانالىق بىلەن شۇنداق جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

— ھەي مەلئۇن، ئۇ كىشى ماڭا ئوقيا ئېتىپتۇ، شۇنداقمۇ؟ لېكىن ئۇ ئاتقان ئوقيا ماڭا تەگمىدى، ئەمما سەن نېمىشقا تەگمىگەن شۇ ئوقيانى كۆتۈرۈپ كېلىپ يۈرىكىمگە سانجىيسەن؟

بۇ گەپ توشۇشنىڭ كشى كۆڭلىگە غەيۋەتتىنمۇ ئېغىر ئازاب ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. گەپ ئېغىزدىن چىققۇچە ئۇنى ئادەم باشقۇرىدۇ، ئېغىزدىن چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ئادەمنى باشقۇرىدۇ. ئەگەر گەپ جايىدا بولمسا، ئادەمنىڭ بېشىنى تۆۋەن، دىلىنى سۇنۇق، تىلىنى تۇتۇق قىلىدۇ. شۇڭا ھەرقانداق ۋاقىت، ھەر قانداق جايدا گەپ - سۆز قىلغاندا، ئويلاپ قىلىش، بولۇپمۇ «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس» دېگەن ھېكمەت — ھەر بىرىمىزنىڭ قەلبىگە گويا مۆھۈرەڭ ئورناپ كېتىشى كېرەك!

شۇ تاپتا مەن ئۆتكەن ئىشلار ھەققىدىكى خاتىرىلىرىمنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، تىمتاسلىق ئىچىدە چوڭقۇر خىيالغا غەرق بولۇپ باقسام ياكى بولمسا شادلىق قاينىمىغا شۇڭغۇپ كىرىپ، كۆرمىگەنلىرنى كۆرۈپ باقسام دەيمەن. شۇ تاپتا يەنە ئۆزۈمنى قېيىداش خاپا بولۇش ۋە ئاداۋەتلىشىپ يۈرۈشتىن تەلتۆكۈس چەتكە ئېلىپ، نەزەرىمنى كېلەچەككە ئاغدۇرۇپ، كېلەچەكتىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتۈپ باقسام قانداق بولار، دەپمۇ ئويلاپ تۇرۇۋاتىمەن. ئارىمىزدا قىممەتلىك نەرسىلىرنى يوقاتقانلار، ئۇنىڭدىن سەۋەبسىز ئايرىلىپ قالغانلار ئاز ئەمەس. بىزدە: «يىتكەن مالنىڭ سېپى ئالتۇن» دېگەن ماقال بار. يەنە: «ئالدىڭ پۈتتۈك، ساتتىڭ يىتتۈك» دېگەن ھېكمەتمۇ بار. ئۆتمۈشته قىممەتلىك نەرسىمىزدىن ئايرىلغان ياكى ئۇنى يوقاتقان بولساق، ئۇنىڭ ئالتۇنغا باراۋەر ئىكەنلىكىنى بىلەيلى، بىھۇدە ئاۋارە بولۇپ ئىزدەپ يۈرمەيلى، ئۇ ھامان قولىڭىزغا، قوينىڭىزغا قايتىپ كېلىدۇ، چۈنكى ئۇ ھالال تەرىڭىز ئارقىلىق ئېرىشكەنلا نەرسىڭىز بولسا، ھامان ئۆزىڭىزگە مەنسۇب بولىدۇ، مەن شۇنداق دەپ ئويلايمەن ھەم شۇنىڭغا ئىشىنىمەن. تەۋسىيەم شۇكى، بۇ سەۋەبلىك باشقىلارنى سەۋەبسىز رەنجىتمەڭ. رەنجىتكەن بولسىڭىز ئەپۇ سوراشنى بىلىڭ، رەنجىگەن بولسىڭىز ئەپۇ قىلىشنى بىلىڭ. چۈنكى بۇ ھايات ھەممەيلەن ئۆچۈن قىممەتلىك! ھەم بەك قىسقا! بەك قىسقا!

گۈلنى گۈلگە كەلتۈرگەنمۇ سەن ئىدىڭ،
جاننى جانغا يەتكۈزگەنمۇ سەن ئىدىڭ؛
سۆيگۈ دېگەن ئاتەش كەبى پارقىراق،
ئۇنىڭ قەدرىنى بىلگەنمۇ سەن ئىدىڭ.
ئاققۇزسەن ھالال تەرنى تىنماي تېخى،
مېۋىسىنى يېيەلمەيسەن سەن بىر سەبىي.
مېھنەت قىلىپ ئېرىشكىنىڭ ئازاب بەلكى،
جانغا ئوزۇق بەرگىنمۇ سەندەك سېخي.

مۇشۇ كۈنلەردە ھەممىنى باراۋەر رازى قىلماق بەك تەس، ھەممىگە يارىغۇدەك ئادەم بولماق تېخىمۇ تەس. ئەمما ھەر بىرىمىزگە نسبەتەن ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش ۋە ئەپۇ قىلىشنى بىلىش سەمىمىي ئادىمىيلىككە، ئىنسانىي ۋىجدانغا چېتىلىدىغان ئەڭ ئاسان ئىشتۇر. ئىنسان ئۇچۇن ئاسانلىقنى، ئوڭايلىقنى يارىتىش سەۋرچان، سەمىمىي، ئەخلاقلىق، ۋىجدانلىق ۋە ئىرادىلىك بولۇشقا باغلىق. ئىشەنمسىڭىز ئەمەلىي ھەرىكىتىڭىز ئارقىلىق سىناپ كۆرۈڭ. سەۋرچان بولماق، تېخىمۇ گۈزەللىكىدۇر. ئىنسان ھەرھالدا سەۋرچان بولسىلا، شۇكۇر قىلسىلا، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭغا تىخىمۇ يۇقىرى ئىنئام - مۇكاپاتلارنى بېرىدۇ. سىز مۇشۇ قىسقىغىنا ھاياتىڭىزدا بارلىق ئادەملەرگە سەمىمىي مۇئامىلە قىلمەن، دەپ ئويلىغان بولۇشىڭىز مۇمكىن، بەلكىم ھەم شۇنداق قىلغان بولۇشىڭىزمۇ مۇمكىن، بىراق رېئاللىق سىز ۋە مەن ئويلىغاندەك ئۇنداق ئاددىي ئەمەس. بەزىلەرگە سىز سەمىمىي مۇئامىلە قىلسىڭىز ۋە كۆيۈنگەن بولسىڭىز، ئۇ ئادەم بەلكىم ھاكاۋۇرلۇق پەشتىقىغا چىقۋېلىپ، ئۆز ھۆرمىتىنى چۈشۈرۈۋېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا ئۇنداق ئادەملەرگە قوشۇندىن ئايرىلىپ كېتىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بېرىشمۇ ئەزىرايى خاتالىق ئەمەستۇر. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، ئۇنداق ناچار ئىللەتلىك كىشىلەرنى ئۇنتۇش بىزدىن يىراقلاپ كەتمىسۇن.

قېرىنداشلار، دوستلار، كىبىرلىك بىزگە مەڭگۈلۈك گۇناھتۇر، گۇناھنى قايتىلىمايلى. ئەكسىچە مۇھەببەتنى قەدىرلەيلى، مۇھەببەت قەدىرلەش ۋە قەدىرلىنىش بىلەن گۈزەلدۇر. قەدىرنى قىلغانلارنىڭ ھۆرمىتىنىڭ ئالەمچە بولۇشغا تىلەكداش بولايلى.

ھەقىقىي دوستلۇق قول بىلەن كۆزگە ئوخشايدۇ، قول يارىلانسا، كۆزدىن ياش ئاقىدۇ، كۆزدىن ياش ئاقسا، قول بېرىپ سۈرتىدۇ. بۇ دۇنيادا سىزگە كۆڭۈل بۆلگەنلەرنىڭ سىزگە كۆڭۈل قەرزى بولۇشى ناتايىن. سىزنى ياخشى كۆرگەنلەرنىڭ سىزگە مۇھەببەت قەرزى بولۇشمۇ ناتايىن. سىزنى سۆيگەنلەرنىڭ سىزگە سۆيگۈ قەرزى بولۇشى تېخىمۇ ناتايىن. شۇڭا باشقىلارغا قەرزدار سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىپ ئاۋارە بولماڭ. سىز كۆڭۈل بۆلگەن شۇ كۆڭۈللەردىن بىرەر نەرسە تاما قىلماڭ، چۈنكى شۇ چاغدا ھەرقانچە قىلسىڭىزمۇ قالغان كۆڭۈلنى ئالغىلى بولمايدۇ، ئەڭ مۇھىمى سىزنى ياخشى كۆرگەنلەرنىڭ مۇھەببىتىنى نەپرەتكە ئايلاندۇرۇۋالماڭ.

هايات شۇنداق بىر خىل سېھرىلىك جەريانكى، ئۇ سىزنى ھەمىشە ئالدىغا سېلىۋىلىشقا ئالدىرايدۇ. ئۆزىڭىز-نىڭ نەگە، نېمىگە ئالدىرايدىغانلىقىڭىزنى بىلمەيسىز. قىسقىسى، هاياتنىڭ لەززىتى چەكسىز. شۇڭا بىز بۇ ئادەملەر تو-پىدا تۇرلۇك - تۇمەن قايغۇ - ھەسرەتلەرنى ئۇنتۇپ، كەل-گۈسى ئۈچۈن مەشئەل كۆتۈرۈپ ئالغا قاراپ ئىنتىلىشىمىز-نىڭ زۆرۈرىيەتلىكى شۇبھىسىزدۇر.

قېرىنداشلار، دوستلار، قەلب تۆرۈڭلەردە باشقىلارنى ئازاب ئوتىغا ئىتتىرىدىغان قارا نىيەت بولمىسۇن، چۈنكى ئۆزىڭىزنىڭمۇ هامان باشقىلار تەرىپىدىن شۇ ئازاب ئوتىغا چۈشۈپ كېتىپ، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ، ئەلەم بىلەن ئىڭراپ قېلىشىڭىزدىن ھەزەر ئەيلەڭ. شۇنى ئېسىڭىزده چىڭ ساقلاڭكى، بۇ ئالەم ئۆتنە ئالەمدۇر!

ساغلاملىق ئىنسانىنىڭ بەختى، ساغلاملىق ئىنسانىنىڭ دۇنيادىكى كۆزگە ئەڭ ئىسسىق كۆرۈنگەن نەرسىدىن ھو-زۇرلىنىدىغان بايلىقى. ناۋادا ساغلام ياشاي دېسىڭىز، زىيا-ده ئاچچىقلانماڭ. راھەت - پاراغەتنە ياشاي دېسىڭىز، ھە-سەتخورلوق ۋە ئىچى تارلىق قىلماڭ. ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرەي دېسىڭىز، كىشىگە يامانلىق ئويلىماڭ. دۇرۇس ئادەم بولاي دېسىڭىز، باشقىلارنىڭ رىزقىغا توپا چاچماڭ، غۇرۇرىغا تېگىدىغان ئىشلاردىن ئۆزىڭىزنى چەتكە ئېلىڭ. مۇھىمى ئۆزىڭىزدىكى نۇقسانىنى تۇزىتىشكە ئالدىراڭ!

قېرىنداشلىرىم، دوست - بۇرادەرلىرىم، هايات بىرلا كېلىدۇ، قايتىلانمايدۇ!

رەھمەتلىك سەيپىدىن ئەزىزى ئەپەندىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى بىلەن يازمامنى تاماملاي:

شامالغا ئوخشايدۇ تەقدىر - ئىرادە،
تۇرمايدۇ بىر يەردە ھەرگىز زىيادە.
قاراپ باق تەقدىرنىڭ قىسمەتلىرىگە،
گاھىدا ئاتلىقتۇر گاھى پىيادە

ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدىن.

«قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسى بېيجىڭدا تارقىتىلدى

ئىختىيارىي مۇخبىرىمىز ئابابەكرى خەۋەر قىلدۇ: 18-يانۋار ئۆرۈمچى «ئىرپان» ئېلېكترون چەكلىك شىركىتى نەشرگە تەييار-لاپ، مىللەتلەر نەشرىياتى، مىللەتلەر ئۇن-سىن نەشرىياتى نەشر قىلغان، 11-ئەسىردە ئۆتكەن بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ شاھانە ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسىنىڭ تۇنجى تارقىتىش مۇراسىمى بېيجىڭ «خەلق» ساريىدا داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى.

مۇراسىمدا جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ تەتقىقاتچىسى، پەخرىي ئاكادېمىك لىيۇ كۇيلى «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدا تۇتقان ئورنى، جۇملىدىن جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدە تۇتقان ئورنىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. ئاندىن «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇ تىلىدىكى دەسلەپكى تەرجىمىسىنىڭ تىلماچلىرىدىن بىرى بولغان ئاپتونوم را-يونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ سابىق شۇجىسى، تەتقىقاتچى لىيۇ بىن، ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئە-سى، پروفېسسور ئازاد سۇلتان، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادې-مىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىنستىتۇتىنىڭ كاندىدات تەتقىقاتچىسى رەيھان قادىر قاتارلىقلار «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ تارىخ، مەدەنىيەت، تىل، قانۇن قاتارلىق ساھەلەردىكى قىممەتى ۋە رېئال ئەھمىيىتى ھەققىده ئەتراپلىق توختىلىپ ئۆتتى.

پائالىيەتتە «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نۇسخە-سىنى دېكلاماتسىيە قىلغۇچى، مەركىزي خەلق رادىيو ئىستانسىسى-نىڭ ئاتاقلىق دىكتورى ياۋ كېنىڭ نەق مەيداندىكى دېكلاماتسىيە-سى مۇراسىم زالىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ سىيرىلىكى كۇچىنى تېخىمۇ ناماياں قىلغان بولسا، ئۆرۈمچى «ئىرپان» ئېلېكترون چەكلىك شىركىتىنىڭ لىدېرى ئابدۇللا ئۆ-مەرنىڭ «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نۇسخىسىنىڭ ئىشلىنىش جەريانى ھەققىدىكى تەسىرلىك بايانلىرى يىغىن ئەھلىنىڭ قەلب تارىنى چەكتى.

ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، ئىسلام دۇنياسىدىكى قىممەت-لىك گۆھەر «قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ ئۇيغۇرچە ئاۋازلىق نۇسخىسى خەلقىمىز بىلەن يۇز كۆرۈشۈپ، ئۇچ يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ئاتاقلىق ياش تەرجىمان دىلمۇرات تەلئەتنىڭ تەرجىمە قىلى-شى بىلەن خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشرىنىڭ پايتەختتە جاھان ئەھلىگە سۇنۇلۇشى بۇ ئەسەرنىڭ شاھانە قىممىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈر-دى. ئۇنىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشرى 17 سائەت 10 مىنۇت بولۇپ، بۇ قېتىمقى نەشرى ئۇنىڭ ئاۋاملىششى ۋە دۇنياۋىلىششى ئۇچۇن، يېڭى يىلغا ئالغان مۇبارەك قەدىمى بولۇپ قالغۇسى.

ئۆرۈمچى كەچلىك گېزىتىنىڭ 2015-يىل 20-يانۋار سانىدىن ئېلىندى

هازىرقى دەۋر كۆپ ساندىكى كىشىلەر ماددىي بايلىقلا قوغلىشىدىغان دەۋرگە ئايلىنىپ قالدى. لېكىن يېتەرلىك ماددىي بايلىققا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە، ئەقىل - پاراسەتلىك كىشىلەردىن بولۇش ئاز بولمىغان كىشىلەرنىڭ ئارزۇسىدۇر. رېئال تۇرمۇشتا خېلى بىر قىسىم كىشىلەر كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەتكە ببرىلىپ، ئەقىل - پاراسەتتىن بارغانسېرى يىراقلاپ كەتتى. هازىر ئەقىل - پاراسەتلىك كىشىلەر كەم بولۇشتىكى مۇهىم سەۋەبنىڭ بىرى، هەقىقىي تۇردە قېتىرقىنىپ ئۆگىنىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس. نۇرغۇن كىشىلەرمۇ ئۆگەنمەكتە، بىراق ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشى مەنپەئەت قوغلىشىشنى بىردىنبىر مەقسەت قىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئەقىل - پاراسەتنىڭ ئەسلىي مەنىسىدىن چەتنەپ كەتكەنىدى. بۇنداق قىلغانلارنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك بولۇشى پۈتۈنلەي مۇمكىن ئەمەس. ئەقىل - پاراسەت دېگەن نېمە؟ بۇنىڭغا نىسبەتەن كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسى بىردەك بولمىغاچقا، هەر خىل قاراشلار مەۋجۇت بولماقتا. بەزىلەر ئەقىل - پاراسەتنى بىر ئادەمنىڭ چېچەن بولۇشدا ئىپادىلىنىدۇ دېسە، بەزىلەر ئۇنىڭ بىلىملىك بولۇشدا دەيدۇ، يەنە بەزىلەر ئۇنىڭ قابىلىيەتلىك بولۇشدا دېمەكتە. شۇڭا

ئىزدىنىش ئېچىدە ئىلگىرىلەش

ئەقىل - پاراسەتنىڭ هەقىقىي مەنىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش ئارقىلىق ئەقىل - پاراسەتنى توغرا چۈشىنىش ۋە ئەقىل - پاراسەتلىك كىشىلەردىن بولۇش، كىشىلىك هاياتتا ئىنتايىن مۇهىم بىر ئىش هېسابلىنىدۇ.

ئەقىل - پاراسەتنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئەقىل - پاراسەت بىلەن چېچەنلىك ۋە ئەقىل - پاراسەت بىلەن بىلىملىك ئوخشاشلىقى ۋە پەرقىنى ئېنىق ئايرىۋېلىش تولىمۇ مۇهىم. بىرىنچىدىن، چېچەنلىك دېگەنلىك بىر ئادەمنىڭ تۇغما قابىلىيىتى ۋە بەلگىلىك بىلىمگە ئىگە بولغانلىقنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ بىر ئادەمنىڭ مېڭىسىنىڭ سەزگۈرلۈكى، ئىنكاسىنىڭ تېزلىكى، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرىلىقىنى، شۇنداقلا مۇئەييەن بىلىمگە ئىگە ۋە رېئال مەسىلىنى تېزدىن بىر تەرەپ قىلالايدىغانلىقنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما ئەقىل - پاراسەت بىلەن چېچەنلىك ماهىيىتىدىن پەرقلىنىدۇ. ئەقىل - پاراسەت دېگەنلىك ــ بىر ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆگىنىش، تەربىيەلىنىش ۋە چىنىقىش ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن قابىلىيەتنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ بىر ئادەمنىڭ شەيئىنىڭ ماهىيىتىنى ئىگىلەش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئەسلىي هالىتىنى چوڭقۇر چۈشىنىش، ئۇنىڭ ئۇستىدىن توغرا هۆكۈم چىقىرىش ۋە توغرا هەل قىلىش، شۇنداقلا هەرقانداق مەسىلىنى ئەتراپلىق ئويلىشىش ئاساسىدا ئىجادىي يوسۇندا هەل قىلىش قابىلىيىتى كۆزدە تۇ-

تۇلىدۇ. ھەقىقىي ئەقىل-پاراسەت دېگەنلىك — بىر خىل ئىدىيەۋى مەنزىل بولۇپ، ئۇ كىشىلىك قورساقلىق، چوڭقۇر مەلۇماتلىق، زېھنى ئوچۇق، ئىنكاسى تېز، گەپ-سۆزى يۇمۇرىستىك، ھەربىكتى چاققان، تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتى يۇقىرى بولۇش قاتارلىقلارنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرغان ئىدىيەۋى مەنزىل ھېسابلىنىدۇ.

بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقىل-پاراسەت بىلەن چېچەنلىكنىڭ پەرقى شۇكى، چېچەنلىك پەقەت ئادەتتىكى كىچىك ئىشلارنى ھەل قىلىدۇ، ئەقىل-پاراسەت بولسا چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدۇ. مەسىلەن: باشقىلارنى چۈشىنىش چېچەنلىك دېيىلسە، ئۆزىنى چوڭقۇر تونۇش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، پۇرسەتپەرەسلىك چېچەنلىك دېيىلسە، ئەمەلي ۋە ئۇنۇملۇك ئىشلەش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، ئەتىدىن-كەچكىچە قۇرۇق گەپ سېتىش چېچەنلىك دېيىلسە، يۇگۇنلۈك تاغنى يۆتكىشى ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، بىلىمسىمۇ بىلگەندەك كۆرۈنۈپ، ئۆزىنىمۇ-ئالداش چېچەنلىك دېيىلسە، بىلگەننى بىلدىم، بىلمىگەننى بىلمىدىم دېيىش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، گۈل ئۈستىگە گۈل كەلتۈرۈش چېچەنلىك دېيىلسە، موھتاجلىقتا جانغا ئەسقېتىش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، خاتالىقنى ئۇستىلىق بىلەن باشقىلارغا دوڭگەپ قويۇش چېچەنلىك دېيىلسە، خاتالىقنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن تونۇش ۋە ئۇنى تۈزىتىش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، مەنپەئەتكە ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىش چېچەنلىك دېيىلسە، ھەرقانداق ئازدۇرۇشلارغا بېرىلمەسلىك ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، دائىم ئۈستۈنلۈكنى تالىشىش چېچەنلىك دېيىلسە، ئۆز قابىلىيىتىنى چاندۇرماسلىق ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، ھىيلىگەرلىك، قۇۋلۇق قىلىش چېچەنلىك دېيىلسە، سەممىيەتلىك بىلەن ئۆزىگە ئىشىنىش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، ھەنمەنچىلىك قىلىش چېچەنلىك دېيىلسە، ئاددىي ساۋاتلارغىمۇ ھۆرمەت قىلىش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، بۇرنىنىڭ ئۇچىنلا كۆرۈش چېچەنلىك دېيىلسە، يىراقنى كۆزلەپ ئىش كۆرۈش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، سەزگۈر كۆزلىرى بىلەن مال-دۇنيانىلا كۆرۈش چېچەنلىك دېيىلسە، مال-دۇنيا ئالدىدا كۆڭلىنى كۆل سۈيدەك تېپتىنچ تۇتۇش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، ئۇچەيلەن بىر يەرگە كەلگەندە ئۇستاز بولۇشنى تالىشىش چېچەنلىك دېيىلسە، ئۇچەيلەن بىر يەرگە كەلگەندە ئۇستاز ئىزدەشكە ئالدىراش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، تەقدىرگە رازى بولماي ھەممىنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنۇش چېچەنلىك دېيىلسە، تەقدىرنى رازىمەنلىك بىلەن كۈتۈۋېلىش ۋە سۈنئىي ئېقىشقا قاراپ ئىش كۆرۈش ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشتۇر، ۋاھاكازالار. يۇقىرىقىلاردىن ئىبىنق كۆرۈۋېلىشقا بولىدىكى، چېچەنلىك كۆپ ۋاقىتلاردا ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇش بىلەن زىت كېلىدۇ. چېچەنلىك بىلەن ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇش ئوخشاش بولمىغان ئىككى ئۇقۇم بولۇپ، ئۇلارنى تەڭداش مەنىدە چۈشىنىشكە بولمايدۇ. دېمەك، بىر ئادەم ئۆچۈن ئېيتقاندا چېچەنلىكتىن ئايرىلىشقا بولىدۇكى، ئەقىل-پاراسەتسىز ياشاشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

ئىككىنچىدىن، بىلىم توغرىسىدىكى چۈشەنچىلەرمۇ ھەرخىل بولماقتا. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىلىم دېگەنلىك ئىنسانلار خۇلاسىلەش ئارقىلىق ھەقىقىي ۋە ئىشەنچلىك بولغان، تەجرىبە ئارقىلىق ئىسپاتلىغىلى بولىدىغان ھەقىقەت، شۇنداقلا يېتەكلەش رېئال مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدىغان ئۇقۇم، نۇقتىئىنەزەر، تەجرىبە-ساۋاقلار، تەرتىپ-پروگراممىلار ۋە ئۇچۇرلارنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىدىن ئىبارەت. بىلىم بەلگىلىك بىلىملەرنى ئەستە تۇتۇش ۋە ئىگىلەشنى كۆرسىتىسە، ئەقىل-پاراسەت بىلىمنى چوڭقۇر چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ. بىلىمنىڭ بەلگىلىك ۋاقىت چەكلىمىسى بولىدۇ. مەسىلەن: بەزى بىلىملەر بەش يىلدىلا يېڭىلىنىپ ئون يىلدا زور ئۆزگىرىپ، 20 يىلدىلا پۈتۈنلەي كېرەكسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ، خالاس. بىراق ئەقىل-پاراسەت شەيئىنىڭ تۈپ ئاساسى ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتىنى كۆرەلەيدۇ. مەسىلەن: بىلىملىك ئادەم بىلەن ئەقىل-پاراسەتلىك ئادەم ئوخشىمايدىغان ئىككى تېپتىكى كىشىلەردىن بولۇپ، كېيىنكىسىنى ئالدىنقىسىغا سېلىشتۇرغاندا، ئۇ ئالدىنقىسىغا ئوخشاش بىلىمى كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تۇرمۇش ئەھلىيەت ۋە جەمئىيەتكە بولغان تونۇشىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئالدىنقىسىدىن خېلى ئۈستۈن تۇرىدۇ. بىلىم نەق جاۋاب، فورمۇلا، تەرتىپ-پروگراممىلا، ئۇچۇر ۋە بارلىق تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ يىغىندىسى بولۇپ، ئەسىتە تۇتۇش بىلەن يادلاشنى بەلگە قىلىدۇ. ئەمما ئەقىل-پاراسەت بىر ئادەمنىڭ بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئارقىلىق چوڭقۇر تەپەككۇر يۈرگۈزۈش، ئىجادىي يوسۇندا مەسىلىنى بايقاش ۋە ھەل قىلىش قابىلىيىتى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

شۇڭلاشقا بىلىمنى پەقەت ئەقىل-پاراسەتكە ئايلاندۇرغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ قىممىتىدىن ھەقىقىي پايدىلانغىلى بولىدۇ. شۇڭا بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بىلىمگە ئىگە بولۇش بىلەنلا ئەقىل-پاراسەتكە ئۆزلۈكىدىن ئىگە بولغىلى بولمايدۇ. مەسىلەن: ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرۈپ ئالىي مەكتەپ دەرىجىلىك دىپلوم ئالغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىش تەس. ئەقىل-پاراسەت ئىنسانلارنىڭ ئۆز ھاياتىدا ئۇزاق مۇددەت ئىزدىنىش، ئۆگىنىش، ئىزدىنىش ۋە ئۆزىنى تەربىيەلەش ئارقىلىق ئاستا-ئاستا شەكىللىنىدىغان ئالىي ئىدىيەۋى مەنزىل بولۇپ، ئۇ

لەن: ئەگەر بىر ئادەم ئاپتوموبىل ھەيدەش، كومپيۇتېر ئىشلەتىش، ھەتتا ئايروپىلان ھەيدەش قاتارلىق جان بېقىشقا ئائىت تېخنىكىلارنى پىششىق بىلگەن، شۇنداقلا زور مىقداردىكى تۇرلۇك بىلىملەرنى ئىگىلىگەن بىلەنمۇ روھى قۇرۇق، ئىدىيەسى نامرات، چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىككە ھەققىي ئىنتىلىشى بولمىسا ئەقىل-پاراسەتكە ئىگە بولالمايدۇ. ئوخشاشلا ناۋادا بىر ئادەم نوقۇل ھالدا باشقىلارنىڭ ئىدىيەسىنى تەكرارلاپ ئۆزى پىكىر يۈرگۈزمەي، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلمىسا ۋە يېڭىلىق يارىتىشقا ئىنتىلمىسە، بىلىم قاتلىمىدا مەڭگۈ توختاپ قېلىشى مۇمكىن. بىلىم بىلەن ئەقىل-پاراسەتنىڭ پەرقى شۇكى، بىلىم پەقەت ھەققىي ئەقىل-پاراسەتكە يېتىپ بېرىشنىڭ چىقىش نۇقتىسىدىن ئىبارەت. ئەقىل-پاراسەت بولسا مول بىلىم ئاساسىدا شەيئىگە بولغان تونۇشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، بىر خىل يېراقنى كۆرەلەيدىغان، بىلىمنى جانلىق ئىشلىتىش، مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈش، ئېنىق كۆرۈش، ئەمەلىيەتكە قارىتا ئاجايىپ توغرا ھۆكۈم چىقىرىش ۋە يېڭى مەسىلەرنى بايقاش، شۇنداقلا ھەل قىلىش قابىلىيىتى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ. ھازىرقى زامان مائارىپىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن تېز بولغاچقا، كىشىلەر زور مىقداردىكى بىلىم ئىگىلەشنىڭ مۇھىملىقىنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ بولدى. بىراق بىلىمى بولغانلارنىڭ ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشى ناتايىن. چۈنكى، بىلىم «ئۆلۈك» ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ «جىمجىت» ھالەتتە تۇرىدۇ. ئەقىل-پاراسەت «تىرىك» ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ دائىم «ھەرىكەت» ھالىتىدە تۇرىدۇ. شۇڭا پەقەت زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق بىلىمنى ئەقىل-پاراسەتكە ئايلاندۇرغاندىلا، ئۇنىڭ ھەققىي قىممىتىدىن تولۇق پايدىلانغىلى بولىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، زور مىقداردىكى بىلىمگىلا ئىگە بولغانلارنى چېچەن كىشى دېيىشكە بولىدۇ. بۇنىڭغا ئوخشاش، «بىلىم»گىلا ئىگە بولۇپ، دەۋرگە ئەگىشىپ، بىلىمنى ئۈزلۈكسىز يېڭىلاشنى بىلمىگەنلەرنى ۋە «بىلىم»لا بولۇپ، ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشنى بىلمىگەنلەرنى بىلىملىك كىشى دېيىشكىلا بولىدۇ، ئەقىل-پاراسەتلىك دېيىشكە بولمايدۇ. ئەنگلىيەلىك پەيلاسوپ باكوننىڭ كەڭ تارقالغان بىر جۈملە سۆزى بار، ئۇ بولسىمۇ «بىلىم ــ كۈچ دېمەكتۇر.» باكون ياشىغان شۇ زامانلاردا ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى خېلى ئۇزاق تارىخىي مەزگىلدە بىلىم ھەققەتەن كىشىلەرگە كۈچ بېرىش رولىنى ئوينىغاندى. لېكىن ئىنسانلار جەمئىيىتى تەرەققىي قىلىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بىلىم پەقەت ئەقىل-پاراسەتكە ئايلانغاندىلا، ئاندىن كىشىلەرگە ھەققىي كۈچ بېغىشلاپ بېرەلەيدۇ. دېمەك، بىلىمنى ئەقىل-پاراسەت دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بىلىم پەقەت كىشىلەرنىڭ جان بېقىشىغا ياردەم بېرىدىغان ۋاستە بولالايدۇ، خالاس. ئەقىل-پاراسەت بولسا كىشىلىك ھاياتتىكى نۇرلۇق مايىاك ھېسابلىنىدۇ.

شۇڭلاشقا ئەقىل-پاراسەتنى مۇنداق ئۇچ قاتلاملىق ئىدىيەۋى مەنزىل بويىچە چۈشىنىشكە بولىدۇ: ئەقىل-پاراسەتنىڭ بىرىنچى قاتلامىدىكى ئىدىيەۋى مەنزىلى بىلىملىك بولۇشتىن ئىبارەت.

بىلىم ئەقىل-پاراسەتنىڭ ئاساسى. مەسىلەن: ھەيۋەتلىك ۋە ئېگىز ئىمارەتنىڭ ئۇل قۇرۇلۇشى بولمىسا، ئۇ ئىمارەت ھېسابلانمايدۇ. ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇش ئۈچۈن شۇنى ئېنىق بىلىش كېرەككى، ئۆزىنىڭ بىلىمسىزلىكىنى بىلىش ئەقىل-پاراسەتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىدۇر. خۇددى قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى سوقرات كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدەك: ئەقىل-پاراسەت ئۆزىنىڭ بىلىمسىزلىكىنى بىلىشتىن دېرەك بېرىدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىنى چىقىش قىلغاندىلا، ئاندىن ساختىپەزلىك بىلەن ھاكاۋۇرلۇقتىن ساقلىنىپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان بارلىق ئۆزگىرىشلەرنى ئەستايىدىل چۈشىنىپ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغلۇقىنى، كىشىلىك ھاياتنىڭ نەقەدەر گۈزەللىكىنى، ئۆزىنىڭ نەقەدەر چاغلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىپ، رېئال تۇرمۇشنىڭ تەپسىلاتلىرىدىن تەسىرلىنىپ، كەم تەرلىكنى ئۇنتۇپ قالمايدىغان بولىدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىدا تۇرغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن بىلىمسىزلىكىنى چۈشىنىپ، ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشقا قەدەم تاشلىيالايدىغان بولىدۇ. دەرۋەقە بىلىم قانچە كۆپ بولسا شۇنچە ياخشى دېگەنلىك ئەمەس. چۈنكى، بۈگۈنكى كۈنلەردە بىلىمگە ئائىت كىتاب-ماتېرىياللار ھەددى-ھېسابسىز ۋە «بىلىم پارتلاش» يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، ھەرقانداق ئادەمنىڭ بارلىق بىلىملىرىنى ھەممىسنى ئىگىلەشكە زېھنىي كۈچى بىلەن ۋاقتى يېتىشمەيدۇ. چۈنكى، ھايات چەكلىك، بىلىم چەكسىزدۇر. شۇڭا ئەستايىدىل تاللاش ئارقىلىق ئىگىلىگەن بىلىم ۋە ئۆزىنىڭ نەشانغا مۇناسىپ بىلىملا ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشقا شەرت-شارائىت ھازىرلاپ بېرەلەيدۇ. بىلىمنىڭ مەنبەسى ئىنتايىن كۆپ، بۇرۇنقىلارنىڭ تەجرىبىسى بىلەن كىتابلاردىن كەلگەن بىلىمدىن باشقا، رېئال تۇرمۇش، خىزمەت ۋە جەمئىيەتتىمۇ نۇرغۇنلىغان بىلىملەر مەۋجۇت. شۇڭلاشقا ناھايىتى سەگەكلىك بىلەن شۇنى تونۇش كېرەككى، بىلىم ئەقىل-پاراسەتنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى، شۇنداقلا ئاساسىي باسقۇچى ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن: بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بىلىم ئىگىلەش

ئۇچۇن، تولۇق كۇرسنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن ماگىستىرلىق ياكى دوكتۇرلۇق ئىلمىي ئۇنۋان ئۇچۇن داۋاملىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئۆزىنىڭ بىلىم دائىرىسىنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتىش بىلەنلا بولۇپ، بىلىمنى ئىشلىتىشكە يۈزلەنمىسە، ئەقىل- پاراسەتنىڭ بىلىم قاتلىمىدا توختاپ قېلىشى مۇمكىن. لېكىن بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەھۋاللارمۇ بار، دۇنيانىڭ يېڭىلىق يارىتىش تارىخى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ھەممە ئادەمنىڭ ئالدى بىلەن چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق بىلىملەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن يېڭىلىق يارىتىش بىلەن شۇغۇللىنىشى ناتايىن. مەسىلەن: مىكروسوفت شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى بېل گايتىس خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزەلمىگەن، بىلىم ۋە كەسپىي سەۋىيەسى چەكلىك بولغان ئەھۋال ئاستىدا، مەردانىلىق بىلەن ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، يېڭى يۇمشاق دېتالنى ياساش جەريانىدا ئىجادىيەتنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن كەسپىي بىلىملەرنى تولۇقلاپ، ئەقىل- پاراسەتكە ئىگە بولۇش ئارقىلىق مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندى.

ئەقىل- پاراسەتنىڭ ئىككىنچى قاتلامدىكى ئىدىيەۋى مەنزىلى بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشتىن ئىبارەت. ھەرقانداق ئادەم ئۆزى ئىگىلىگەن بىلىم ئارقىلىق رېئال تۇرمۇش، خىزمەت ۋە جەمئىيەتتە دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلىگەن ۋە دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلالىغانلارنى ئەقىل- پاراسەتنىڭ ئىككىنچى قاتلىمىغا يېتىپ باردى، دېيىشكە بولىدۇ. بىلىم ئىگىلەشتىن مەقسەت ــ ئۇنى باشقىلارغا كۆز- كۆز قىلىپ ماختانماق ئەمەس، بەلكى ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ئۆگەنگەننى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ ئەقىل- پاراسەتنى ئويغىتىشتىن ئىبارەت. ھەرقانداق ئادەم ئۇچۇن ئېيتقاندا، بىلىم ئۆگىنىش ۋە ئىگىلەش ئاسانغا چۈشمەيدۇ. ئەمەلىيەت ھەقىقەت بىلەن بىلىمنى سىناشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى بولغاچقا، ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىش، بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئارقىلىق ئەقىل- پاراسەتنى ئويغىتىش تېخىمۇ قىيىن ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا بەزى كىشىلەرنىڭ ئىگىلىگەن بىلىملىرى كۆپ بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە قولىنىڭ ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىسە ۋە ياكى ئەقىل- پاراسىتىنى ئويغىتىپ ئۇنىڭغا ئىگە بولالمىسا، بىلىملىرى كۆپ بولغان بىلەنمۇ ھېچنېمگە ئەسقاتمايدىغان كېرەكسىز نەرسگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

بىر ئادەمنىڭ ئەقىل- پاراسەتلىك ياكى ئۇنداق بولالماسلىقى، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن بىلىمنىڭ كۆپ ياكى ئاز بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز. بۇ يەردىكى ھالقىلىق مەسىلە شۇكى، بىر ئادەمدە چوقۇم توغرا نىشان، ئېنىق مەۋقە بولۇشى كېرەك. ئۇ چوقۇم نىشاننى كۆزلەپ مەقسەتلىك ھالدا بىلىم ئىگىلىشى شەرت. دېمەك، قايسى بىلىملەرنىڭ ئۆز نىشانىغا ئەڭ باب ۋە موھتاج ئىكەنلىكىنى، قايسى بىلىملەرنىڭ ئادەتتە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى، يەنە قايسى بىلىملەرنىڭ پەقەت كېرەكسىزلىكىنى ئېنىق بىلىشى ھەممىدىن مۇھىم. مۇتلەق كۆپ سانلىق بىلىملەر كونىلارنىڭ تەجرىبە- ساۋاقلىرىدىن بارلىققا كېلىدۇ. شۇڭا بەزى بىلىملەرگە قارىتا ھەم ئۇلارغا ۋارىسلىق قىلىش ھەم ئۇلاردىن ئېشىپ كېتىش ۋە ئۇلارنىڭ ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىشنىڭ چەكسىز ئوبدان ئايرىۋېلىش لازىم. شۇڭا ئىنسانلارنىڭ نۇرغۇن يىللار مابەينىدە جۇغلىنىپ كەلگەن بىلىملەرنى تاللاپ ئۆز نىشانىغا خىزمەت قىلدۇرۇش بىلەن بىللە، ئەمەلىيەت جەريانىدا دەۋرگە ئەگىشىپ، يېڭى مەسىلىلەرنى بايقاش، ھەل قىلىش، شۇنداقلا ئۇلاردىكى يېڭى قانۇنىيەتنى بايقاپ چىقىش تولىمۇ مۇھىم. بىلىمگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا ھەم ھېچنېمدىن قورقماسلىق روھى بولۇش ھەم توغرا نىشان ۋە ھەرقانداق قىيىنچىلىقلارغا باش ئەگمەيدىغان جاسارىتى بولۇشى لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ئەڭ ئاخىرى ئەقىل- پاراسەتلىك بولۇپ ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئارقىلىق ئەقىل- پاراسەتنى ئويغىتىش تېخىمۇ قىيىن ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا بەزى كىشىلەرنىڭ ئىگىلىگەن بىلىملىرى كۆپ بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە قولىنىڭ ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىسە ۋە ياكى ئەقىل- پاراسىتىنى ئويغىتىپ ئۇنىڭغا ئىگە بولالمىسا، بىلىملىرى كۆپ بولغان بىلەنمۇ ھېچنېمگە ئەسقاتمايدىغان كېرەكسىز نەرسگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

بىر ئادەمنىڭ ئەقىل- پاراسەتلىك ياكى ئۇنداق بولالماسلىقى، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن بىلىمنىڭ كۆپ ياكى ئاز بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز. بۇ يەردىكى ھالقىلىق مەسىلە شۇكى، بىر ئادەمدە چوقۇم توغرا نىشان، ئېنىق مەۋقە بولۇشى كېرەك. ئۇ چوقۇم نىشاننى كۆزلەپ مەقسەتلىك ھالدا بىلىم ئىگىلىشى شەرت. دېمەك، قايسى بىلىملەرنىڭ ئۆز نىشانىغا ئەڭ باب ۋە موھتاج ئىكەنلىكىنى، قايسى بىلىملەرنىڭ ئادەتتە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى، يەنە قايسى بىلىملەرنىڭ پەقەت كېرەكسىزلىكىنى ئېنىق بىلىشى ھەممىدىن مۇھىم. مۇتلەق كۆپ سانلىق بىلىملەر كونىلارنىڭ تەجرىبە- ساۋاقلىرىدىن بارلىققا كېلىدۇ. شۇڭا بەزى بىلىملەرگە قارىتا ھەم ئۇلارغا ۋارىسلىق قىلىش ھەم ئۇلاردىن ئېشىپ كېتىش ۋە ئۇلارنىڭ ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىشنىڭ چەكسىز ئوبدان ئايرىۋېلىش لازىم. شۇڭا ئىنسانلارنىڭ نۇرغۇن يىللار مابەينىدە جۇغلىنىپ كەلگەن بىلىملەرنى تاللاپ ئۆز نىشانىغا خىزمەت قىلدۇرۇش بىلەن بىللە، ئەمەلىيەت جەريانىدا دەۋرگە ئەگىشىپ، يېڭى مەسىلىلەرنى بايقاش، ھەل قىلىش، شۇنداقلا ئۇلاردىكى يېڭى قانۇنىيەتنى بايقاپ چىقىش تولىمۇ مۇھىم. بىلىمگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا ھەم ھېچنېمدىن قورقماسلىق روھى بولۇش ھەم توغرا نىشان ۋە ھەرقانداق قىيىنچىلىقلارغا باش ئەگمەيدىغان جاسارىتى بولۇشى لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ئەڭ ئاخىرى ئەقىل- پاراسەتلىك بولۇپ ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش ئارقىلىق ئەقىل- پاراسەتنى ئويغىتىش تېخىمۇ قىيىن ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە.

ھالبۇكى بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئەقىل- پاراسەتنىڭ ئۇچىنچى قاتلىمى، يەنى ئەڭ يۇقىرى قاتلىمى ئەمەس. ئەقىل- پاراسەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئىدىيەۋى مەنزىلى، يەنى ئۇچىنچى قاتلىمى بىر ئادەمنىڭ قەلب ۋە زېھنىنىڭ مۇكەممەل يېتىلىپ چىقىشىدىن ئىبارەت. بىر ئادەم ئۇچۇن ئېيتقاندا، مول ۋە كەڭ بىلىملەرنى ئىگىلەپ ھەمدە ئۇنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ تۇرمۇش، خىزمەت ۋە جەمئىيەتتە دۇچ كەلگەن قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، شۇنداقلا مۇشۇ ئاساستا ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇر ۋە ئىجادىيەت كۈچلىرىنى

رىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق يېڭى بايقاشلارنى ئىشقا ئاشۇرغاندىلا، ئىجتىمائىي پەنلەر ۋە پەن-تېخنىكا جەھەتتىكى ئىلھاملار بۇلاقتىن ئېتىلىپ چىققان سۈدەك بارلىققا كېلىشكە باشلايدۇ-دە، ئىجتىمائىي پەنلەردىكى يېڭى ئەسەرلەر ۋە پەن-تېخنىكىدىكى يېڭى-يېڭى كەشپىياتلار بىر-بىرلەپ ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلايدۇ، ئەقىل-پاراسەتتە. ئەقىل-پاراسەتلىك كىشىلەر بىرەر مەسىلىگە يولۇققىنى خۇشاللىق، دەپ بىلىدۇ. ئۇلار ھەرقانداق مەسىلىگە يولۇققان ھامان دەرھال شۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈستىدە ئىزدىنىشكە باشلايدۇ. ھەر قانداق بىر مەسىلىنى ھەل قىلىشتا پەقەت بىرلا چارە ياكى يولىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا باشقىلار ئىزدەپ تاپالمىغان يوللار ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئۆزىنى يېڭىلىق يارتىش دېيىشكە بولىدۇ. بەزى كىشىلەر بۇنى كۆرۈپ ئۇ كىشىنىڭ تەلىيى كەلدى دېيىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئەقىل-پاراسەت دېگەن مانا بۇنىڭدىن باشقا نەرسە ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەقىل-پاراسەتنىڭ يۇقىرىدا دېيىلىپ ئۆتكەن بىلىملىك بولۇش ۋە بىلىمنى ئەمەلىيەتتە قوللىنىشتىن ئىبارەت ئىككى قاتلىمىدىن ئۇچىنچى قاتلىمىغا يەنى بىر ئادەمنىڭ قەلب ۋە زېھنىنىڭ مۇكەممەل يېتىلىشىگە ئۆزلىرىنىڭ بىردىنبىر يولى قايتا-قايتا چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزۈشتۇر.

ئۆگىنىش بىلەن پىكىر يۈرگۈزۈش بىر-بىرىنى تولۇقلايدىغان ۋە ئىلگىرى سۈرىدىغان بىر جۈپ ئۇقۇم بولۇپ، ئۇنىڭ بىرسى كەم بولسا ئەقىل-پاراسەتكە ئىگە بولغىلى بولمايدۇ. مەشھۇر فىزىكا ئالىمى ئېينىشتېين: بىلىم ئۆگىنىشتە پىكىر يۈرگۈزۈشكە ۋە قايتا-قايتا پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر بولۇش لازىم. مەن مۇشۇ ئۆگىنىش ئۇسۇلىغا تايىنىپ ئالىم بولغانىدىم، دېگەن. ھارماي-تالماي ئەستايىدىللىق بىلەن ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرۇش بىلەن بىللە، چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزگەندىلا، ئاندىن ئەقىل-پاراسەتكە ئېرىشكىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەش ۋە باشقىلارنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرىدىن پايدىلىنىش تولىمۇ مۇھىم. دېمەك، ئۆگىنىش بىلەن پىكىر يۈرگۈزۈشنى زىچ بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ قانداق بارلىققا كەلگەنلىكىنى، ئىنسانلارنىڭ رېئال تەقدىرى بىلەن ئاخىرقى مەنزىلىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى، ھاياتنىڭ ماھىيىتى ۋە قىممىتى، قانداق ئۆگىنىش قىلغاندا ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقى، قانداق قىلغاندا ئىشنى ئۇنۇملۇك بىر باشقا ئېلىپ چىققىلى بولىدىغانلىقى ئۇستىدە چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق ئويلىشىش لازىم. بۇلاردىن باشقا يەنە مەن كىم؟ مەن نەدىن كەلدىم، نەگە بارىمەن؟ قانداق ياشىشىم كېرەك؟ قانداق قىلغاندا ئىززەت-ئابرۇيۇمنى ساقلاپ ياشىيالايمەن، دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار ئۇستىدە چوڭقۇر تەپەككۇر يۈرگۈزۈپ تۇرغاندىلا، ئاندىن ھەقىقىي مەنىدىكى ئەقىل-پاراسەتكە بولغىلى بولىدۇ.

دەرۋەقە، بىر ئادەم ئەقىل-پاراسەتنىڭ قەلب ۋە زېھنى مۇكەممەل بولۇش قاتلىمىدا مەڭگۈ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق بولۇشتىكى سەۋەب بىر تەرەپتىن، ئادەمنىڭ ھاياتنىڭ چەكلىك بولۇشىغا مۇناسىپ بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىلىم جۇغلانمىسى بىلەن تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە ئىجادىيەت قىلىش كۈچىنىڭ يېتەرسىز بولۇشى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىكتۇر. ھازىر بىر قىسىم ياشلار ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇشنى خالايدۇ ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە. لېكىن شۇنى ئېنىق بىلىش كېرەككى، ھەرقانداق ئىشنى ئۇنۇملۇك بىر باشقا ئېلىپ چىقىشتا سەۋر-تاقەتلىك بىلەن تەدرىجىي ئىلگىرىلەش ئىنتايىن مۇھىم. بەزىلەر ئادەتتىكى بىلىم-ساۋاتلارنى تېخى تولۇق بىلمەي تۇرۇپلا، يەنى ئەقىل-پاراسەتنىڭ بىرىنچى قاتلامدىكى بىلىم ئاساسىنى ئوبدان سالماي تۇرۇپلا، ئۇنىڭ ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى قاتلىمىغا كىرىشكە ئالدىراپ قالىدۇ، ئۇنداق قىلغاندا مەقسەت ئەمەلگە ئاشمايدۇ. گېپىمىزگە قايتىپ كەلسەك، ئەقىل-پاراسەتلىك بولۇش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن بىلىمگە ئىنتىلىش ھەمدە مول ۋە ئۆز نىشانىغا مۇناسىپ بىلىملەرنى پۇختا ئىگىلەش شەرت. بۇلاردىن باشقا يەنە سەۋر-چانلىق بىلەن بىلىم جۇغلانمىسىنى مەۋقەگە توغرىلاپ كېڭەيتىپ، ئېغىر-بېسىقلىق بىلەن بىلىمنى جانلىق ئىشلىتىش ماھارىتىنى ھازىرلاش لازىم. خۇددى ئامپېرىكىلىق مۇتەپەككۇر ئايمۇسۇن ئېيتقاندەك: ئەقىل-پاراسەتنىڭ ئىشەنچىلىك بەلگىسى ئادەتتىكى ئىشلار ئىچىدىن مۆجىزىنى بايقاشتىن ئىبارەت. دېمەك، ئۆزىنىڭ بەلگىلەنگەن نىشانىغا ئەسقاتمىدىغان بىلىملەرنى ئۆزىنىڭ نەرسىسىگە ئايلاندۇرۇپ، خالىغانچە ئىشلىتەلەيدىغان دەرىجىگە يەتكەندە، ئۆزى ھازىرلىغان بىلىملەر ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتالايدىغان ۋە ئۇزلۇكسىز ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەيدىغان باسقۇچقا بارغاندا، ئەقىل-پاراسەتنىڭ قەلب ۋە زېھنى مۇكەممەل بولۇش قاتلىمىغا يېتىپ بارغانلىق ھېسابلىنىدۇ.

ئاپتور: شىجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، پروفېسسور.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئىنتېرنېتتە كىتابلارنى بىرى ئىزدەيدىغان بىردىنبىر تور بېكەت

يۈسۈپ ئىلى

ئەسكى ھەسەر[1] خاتىرىلىرى

سەپەردىكى ئادەم

ئەي، مۇرۇڭۇڭەتلىك ئادەم، يۈرىكىڭدىكى يالقۇنجاپ تۇرغان ئوتلارنى ئۆچۈرمەكچى بولدۇڭمۇ ؟! ھايات مۇ-شەققەتلىرى جېنىڭنى ئېكەكدەپ، ئۆزۈڭ تۇتيا بىلگەن نەرسىلىرىڭدىن بىراقلا ۋاز كەچمەكچى بولدۇڭمۇ ؟! ياكى تەرەپبىاللا بىر كۈنى ھاياتىنىڭ سەن ياقتۇرمايدىغان، پەقەت-تلا ياقتۇرمايدىغان يەنە بىر يۈزىنى كۆرۈپ قالدىڭمۇ ؟!

سەپەردىسەن، پايانسىز قۇملۇقلارغا ئېيتتىڭ: ئەي، مەغلۇپ بولغۇچى، ئەي، ئۆزىنىڭ گۈمبىزىنى ئۆز جەسەتلە-رى بىلەن قۇرۇپ چىققۇچى، سالام بولسۇن ساڭا! قاغجە-رىغان توغراقلارغا ندا قىلدىڭ: ئاتامنىڭ ھىدى، ئانامنىڭ خۇش پۇرىقى سىڭگەن ئەي توغراقلار، سۇسىزلىق دەشتى، چۆل بورانلىرى سارغايتقانمۇ ياپرىقىڭلارنى ؟! 1000 يىل ئۆرە ياشاپ، 1000 يىل ئۆرۈلۈپ ياشاپ، ئەمدىكى 1000 يىل قاقشاللىق قىسمىتىنى كۈتۈۋاتامسىلەر ؟!

سەپەردىسەن، ئالدىڭدا ئۇيغۇر چوققىسى [2]. قاتمۇ-قات تاغلار ئارىسىدا ناخشا توۋلايسەن: «ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە، ھەسرەت ئىچىمدە». تاغلارنىڭ ئەكس سا-داسى ئۆزۈڭگىلا ئايان، ھېچكىمگە ئېيتقۇڭ يوق، ھەتتا شا-مالغىمۇ.

ئەي، مۇرۇڭۇڭەتلىك ئادەم، سەپەر باشلانغىلى نېچە سەلتەنەتلىك ئېرالارنىڭ قاسراقلىرىدەك شۇنچىلىك غېرىب، شۇ قەدەر يېگانىسەن. ئەزىزلىك نەسىبىڭنى قايتا ۋاراقلىماق-چى بولدۇڭمۇ ؟! بىئېتىبارلىقىڭنى بىلىپ تۇرۇپ قەسىر پەلەم-پەيلىرىگە ئاياغ باسماقچى بولدۇڭمۇ ؟! جانانىڭغا يەتمەككە جاندىن كەچمەكچى، قۇياشتەك قىزىرىپ پىشقان قىپقىزىل ئالمىنىڭ مەيلىدە ئېگىز شاخلارنى ئەگمەكچى بولدۇڭمۇ ؟!

ئالدىڭدا قىيانلىق دەريا، كۆۋرۈكمۇ يوق، سالمۇ يوق، سەن ئۆتەرگە ھېچنېمە يوق. قىرغاقتا تېڭىرقاپ تۇر-غانلىقىڭنى، ئۇستۇڭدىن قارا يامغۇرنىڭ تاراسلاپ يېغىۋا-تقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن، بىلىپ تۇرۇپتىمەن.

— تاشقىن مەۋسۇمى قانچىلىك داۋاملىشار ؟!

ھېچنېمە دېمىدىم. ئۇلۇغلۇقۇڭ بىتەھقىق تۇرۇپ، پە-رىشتىلەر ساڭا باش قويغان تۇرۇپ، ئۆزۈگىلەردىن ئۇمىد-ۋار بولغىنىڭ نېمىسى.

سەن ئۇلۇغسەن، ئىزدەۋاتقىنىڭنىڭ ھەننىۋاسى ئۆز قەلبىڭگە كۆمۈلگەن.

سەن غالىبسەن، چۈنكى، سەن سەپەردىسەن.

كىچىككىنە پەرىشتە

سەن تېخى گۆدەك ئىدىڭ، يىراقتىنلا مېنى تونۇپ

قۇچاقلىرىڭنى كەڭ ئېچىپ كەلگىنىڭدە، ساماداۋ ئۇچقاندەك، ھەممە قىيناقلار، ھەممە ئازارچىلىقلار كۆڭلۈمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندەك بولدۇم. چۇچۇك تىللىرىڭ بىلەن:

— سىزنى يىراقتىنلا تونۇۋالدىم تاغا. ئۇزاق بولدى، بىزنىڭ ئۆيگە كەلمەس بولۇپ قالدىڭىزغۇ؟ سىزنى كۆرگۈم كەلدى، - دېگىنىڭدە، چاناقلىرىمنىڭ لىققىدە ياشقا تولغانلىقىنى، زىدە بىلەن تولۇپ كەتكەن يۈرىكىمنىڭ ئېغىر - ئېغىر سوقۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. مەن پەرىشتىلەر دۇنياسىغا، ئازاب يوق، ئۆچمەنلىك يوق، رەقىبمۇ بولمىغان بىر دۇنياداۋ پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك، ناھايىتى سۈزۈك ۋە ساپ، ئارامبەخش سەلكىن شامال يۈزلىرىمنى سۆيۈپ، ھەممە ياقتىن خۇش ھىد تارىلىۋاتقاندەك ئاسايىشلىققا چۆمۈلدۇم.

قوللىرىڭنى تۇتتۇم، كىرلەشكەن، لېكىن شۇ قەدەر پاكىز قوللىرىڭنى؛ كۆزلىرىڭگە قارىدىم، مەسۇم، لېكىن ھەممىدىن ساپ، غەرەزسىز مېھىر پارلاپ تۇرغان كۆزلىرىڭگە.

«ئىككىنچى ئۆيۈمگە ئاياغ باسقۇچى بولما!».

ئەرزىمەسلا بىر ئىش ئۈچۈن بىر قورساقتىن چۈشكەن جانجىگەر قېرىنداشىمدىن ھېچقانچە ئايانمايلا ۋاز كەچكىلى بولسا - ھە، نادانلىق بىلەن، جاھىللىق بىلەن، تاش يۈرەكلىك بىلەن، قاباھەت بىلەن.

كىشىلەرنىڭ قەلب دۇنياسى شۇنچىلىك قارىداپ كەتكەنمىدۇ؟! ھەممىز بۇ دۇنيانىڭ مېھمانلىرى، كېمىدىن بۇرۇن كىم كېتىدۇ ھەممىزگە پىنھان. دوستانە قول بەرگەنلەرنىلا ئەمەس، بىزگە بىر ئۆمۈر دۇشمەنلىك نەزەرى بىلەن قارىغانلارنىڭمۇ بىر كۈنلەر قەدرى ئۆتۈلىدىغانلىقىنى بىلگەن بولساق - ھە؟!

بىر ئەرابى كېلىپ دانىشمەندىن سورىدى:

— قېرىنداشلىرىمغا شۇنچە ياخشىلىق قىلىمەن - يۇ، ئازاردىن باشقىغا ئېرىشەلمەيمەن، قانداق قىلاي؟

— يەنە ياخشىلىق قىل.

— يەنە ياخشىلىق قىلىپ، يەنە ئاھانەتكە قالسامچۇ؟

— يەنە ياخشىلىق قىل.

— ئۇنداقتا مېنىڭ ئەجرىمنى كىم بېرىدۇ؟

— ئىگەڭ بېرىدۇ، — دېدى دانىشمەن كۆككە قاراپ.

راست، بىز شۇنداق كىشىلەر ئىدۇق، شۇنداق كىشىلەرنىڭ بالىلىرى ئىدۇق. قۇلىقىمدا كونا، ئۇنتۇلۇۋاتقان ناخشىلار:

ياخشىلىققا ياخشىلىق،
ھەر كىشىنىڭ ئىشىدۇر.
ياماناڭلىققا ياخشىلىق،
ئەر كىشىنىڭ ئىشىدۇر.

يەنە سېنىڭ كۆزلىرىڭگە قارىدىم، شۇ قەدەر پاك، ھەسۇم كۆزلىرىڭگە. ماڭا شۇنچە يىللار ئاداۋەت ساقلاپ يۈرگەن قېرىنداشلىرىمنى سېنى ھەر ئەركىلەتكەندە، سېنىڭ كۆزلىرىڭدىن دۇنيانىڭ بەك كەڭرى ئىكەنلىكىنى، كەڭلىك ئىچىدىن ھەممە گۈزەللىكنىڭ بەرق ئۇرۇپ چىقىدىغانلىقىنى ھېس قىلمىغانمىدۇ؟ سېنىڭ سېمايىڭدىن ھۆرلەرنىڭ سېمايسىنى كۆرمىگەنمىدۇ؟!

سەن چىققان دەرۋازىغا قارىدىم، ساڭا ئوچۇق، ماڭا ئېتىلگەن دەرۋازىغا. قولۇڭنى قويۇۋەتكۈم كەلمىدى، خۇددى سەن مېنى، ھەممىمزنى باشلاپ بارالايدىغاندەك ئىشىكلەر تاقالمايدىغان، ھەممە بىر ئېرىقنىڭ سۈيىنى ئىچىپ كۆڭۈللەر كۆڭۈللەردە قانات يايالايدىغان، بۇۋام ياشىغان، دادام ئېيتقان، مەن ئىچمىدە يادلانغان پەرىشتىلەر ماكانىغا.

ھەي، مېنىڭ ئارسلىنىم

ھەر غېرىشىغىنىڭدا مېھرىبان ئانا نارەسىدە بالىسىغا ئەمچەك سىلىشقا ئالدىرىغاندەك، ساڭا بىر نەرسە بېرىشكە ئالدىرايتتىم. قۇيرۇقلىرىڭنى شىپاڭلىتىپ، پۇتلىرىمغا سۈركىلىپ، قوللىرىمنى، يۈزلىرىمنى يالاپ، كۆزلىرىمگە ئۇماق قاپقارا كۆزلىرىڭنى تىكىلىنىڭدە ئۆزۈمنى چوڭ ئادەم بولۇپ كەتكەندەك، ھېچبولمىسا ساڭا — كىچىككىنە بىر كۈچۈككە بولسىمۇ ھامىي بولالىغانلىقىمدىن سۆيۈنۈپ كېتەتتىم.

ھامىي بولۇش؟! ئۇ ئەرنىڭ ئىشى، بېجىرىم ئېتىقادلىق ئەركەكنىڭ ئىشى. تاغلارغا قارا، جۇدۇنغا، قار - شۇرغانلارغا پايە، ھەممىگە بەردەم بەستى بىلەن كۈللى جانلارغا، ھەممە مەۋجۇداتقا ھامىي.

قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىدى. قويچى بالا توغراق، يۇلغۇن، يانتاق، چاتقاللار بىلەن زىننەت تاپقان پايانسىز جاڭگالدا ئۆيگە ئالدىرايتتى. قاقشال توغراقلار تۇن قاراڭغۇلۇقىدا ئۇنىڭغا چۆچەكلەردىكى ئالۋاستىلاردەك مۇدھىش قولىنى سۇناتتى، چۆل جاندارلىرى قورقۇنچلۇق ھۇۋلايتتى.

— ھەي، قاراباش، ھەي، قاراباش، — دەپ پىچىر-لايىتتى بالا، — نېمىشقىمۇ قوي توپىدىن ئايرىلىپ قالغان-سەن؟ نېمىشقىمۇ ئېغىلدا خاتىرجەم قوزىلىماي، جاڭگالدا قوزىلىغانسەن؟!...

ئەتىيازنىڭ سوغۇق شامىلى ئۇنىڭ ياماق ئۇستىگە ياماق چۈشكەن يېلىك كىيىملىرى ئىچىدىكى ئورۇق جىسمىنى قورۇيتتى، قۇچقىدىكى يېڭى تۇغۇلغان قوزا بولسا ئەنسىز مەرەپ، ئۇنىڭ قورقۇنچىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ بارماقتا ئىدى.

بالا ئۆيىگە ئالدىرايتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا دادىسىنىڭ ئەندىشىلىك، تەشۋىشلىك تۇرقى، ئانىسىنىڭ ياشقا تولغان چاناقلىرى كەلدى.

— تېزرەك ئۆيگە بېرىۋالسام بولاتتى!

بالىنىڭ قورسقى ئاچقىلى خېلى بولغاندى. شۇ تاپتا ئانىسىنىڭ ئوچاق بېشىدا ئولتۇرۇپ كالا تېزىكىنى ئەپچىلەگەنە تىزىپ قالاۋاتقان، قازاندا بولسا زاغرا ئۇنىدىن ئېتىلگەن ئۇماچ قاينىۋاتقان، ئىنى - سىڭىللىرى بولسا «ئاپا، ئاش پىشتىمۇ؟ قاچان پىشىدۇ؟!...» دەپ قەغىشلىك قىلىۋاتقان كۆڭۈللۈك خىياللار ئۇنى ئارامىدا قويمايۋاتاتتى.

قاراڭغۇلۇق قانىتىلىرىنى تېخىمۇ كەڭ يايماقتا. بالا ئەنسىزلىك، قورقۇنچ ئىچىدە ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارايتتى؛ چۆل جاندارلىرى ۋەھىمىلىك ھۇۋلايتتى؛ مۇدھىش قوللار ئۇنىڭغا سوزۇلاتتى؛ قويلارنىڭ تۇيۇقسىز ئۇركىگەن ياۋا توشقانلار قايسىدۇر يۇلغۇن، يانتاق تۇۋىدىن «پارتلا» قىلىپ ئېتىلىپ چىقىپ بالىنى تېخىمۇ ۋەھىمگە سالاتتى.

— ھەي، ئارسلىنىم يېنىمدا بولغان بولسا - ھە؟!

بالا ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى.

ئارسلان ئۇنىڭ ئامراق ئىتى ئىدى. كۆرگەنلىكى كىشى ئۇنىڭ قارەڭ ئاق چىرايلىق سىنىغا ھەۋەسلەنسە، قاۋۇل بەستىدىن تېنى شۇركىنەتتى. بالا ئاشۇ ئارسلىنى بىلەن دوستلىرى ئالدىدا مەيدىسىنى كېرىپ يۈرەلەيتتى. غولئېرىق [3]، جىگدە بۇلاق [4]، يۇقىرىمەھەللە [5] بولسۇن، كىمنىڭ ئىتى ئۇنىڭ ئارسلىنىغا تەڭ كېلەلىگەن.

دادىسىنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، ئارسلان تاغدىكى ئەڭ ئالغۇر ئوۋ ئىتىنىڭ پۇشتى ئىدى. ئارسلاننىڭ دادىسى تاغچىلارنى ئارامدا قويمغان بىر توپ ياۋا چوشقىنى يەر چىشلەتكەن، ھەتتا بۆرە توپىنىڭ سەرخىلى — ئاتامانىنى يوغان، كۆچلۈك بەستى بىلەن بويسۇندۇرغاندى.

دادىسى ئارسلاننى تاغدىن خالتىغا سېلىپ ئەكەلگىنىدە بالا شۇنچىلىك خۇش بولغان، ئۇنىڭ غىڭشىغان ئاۋازى قۇلىقىغا كىرىدىمۇ، ئۆزىمۇ يېيىشكە قىيمىغان نەرسىلەرنى ئارسلانغا بېرىشكە ئالدىرايتتى. ئارسلان ئۇنىڭ يات تائە-پەدىن بولغان قېرىنداشى، دىلكەشى، پەخرى ئىدى.

چۆل جاندارلىرى يەنە ئەنسىز ھۇۋلاشقا باشلىدى. بالا ئۆيگە ئالدىرايتتى. قوي - ئۆچكىلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا شىپىرلاپ كېتىپ باراتتى. ئۇ ئويلايتتى: «ئۇلار نېمىشقا قاراڭغۇلۇقتىن قورقمايدىغاندۇ؟ ياكى قاراڭغۇلۇققا كۆنۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ۋە ياكى ئادەمگە قۇل بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممىگە چىدامدىغاندۇ؟!...». بىراق بالا ئۇلارنى قۇل دەپ ئويلىمايتتى. ئۇلارنى ھەمراھلىرى، دىلكەشى، يوقسىزغىنە ئۆيىنىڭ زىننىتى، دەپ بىلەتتى. ئۇلارنىڭ پۇتلىرى چۈشۈلۈپ، بوغۇزلىرىغا پىچاق سۇركەلگىنىدە، بالىنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، چاناقلىرىغا ياش يامرايتتى، بىراق ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قېلىشقا ئىلاجسىز ئىدى. بالا ئېسىنى بىلگەندىن باشلاپ، نۇرغۇن قوي - ئۆچكىلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىلا جان ئۈزدى. ئاق جىڭگىر [6]، ئالا پەشمەت [7]، غۇلەي [8]، قارا سوبو [9]، بەكە - بەكە ئوغلاقلىرى... ئۇ ھەممىسىنى بىلەتتى، ھەممىسىنى ئەسلەپ ياد ئېتىپ تۇراتتى.

قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن قورقۇنچلۇق ھۇۋلىغان ئاۋازلار كىشىنى باشلىدى. بۇ ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس ئىدى. بالا بوۋىسىدىن يادىكار قالغان خەنجىرىنىڭ دەستە-سىنى سىيلاپ قويدى. قولىدىكى كالتىكى چىڭ سقىمدالغانىدى.

— ھەي، مۇشۇ تاپتا ئارسلىنىم بولغان بولسا - ھە؟!

زۇلمەت ئىچىدىن جۇپ - جۇپ قىزىل توچكىلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇ توچكىلار ئاستا - ئاستا قوي توپىغا يېقىنلىشىۋاتاتتى. بالا خەنجىرىنى سۇغۇرۇپ ئالدى، قولىدىكى كالتىكى تېخىمۇ چىڭ سقىمدالغانىدى. ئۇ كۆچەنىڭ بارىچە ۋارقىراشقا باشلىدى. قىزىل توچكىلار ھەممىگە بىپەرۋا قوي توپىغا سىلجىيتتى. قوي توپى قورقۇنچتىن غۇۋزىمەكلىشىپ بىر يەرگە يىغىلىۋالغاندى. بالىنىڭ يادىغا تۇيۇقسىزلا بىر نەرسە كەچتى، «ئوت؟!»، ئوغرا، ئوت يېقىش كېرەك. دادىسىنىڭ دەپ بېرىشچە، ئوتتىن ھەممە نەرسە قورقارمىش، جىن - ئالۋاستىلارمۇ، يىلانمۇ، ھەتتاكى ئېچىرقاپ كەتكەن بۆرىلەرمۇ.

بالا يانچۇقىدىن سەرەڭگىنى ئېلىپ چەبدەسلىك بىلەن قۇرۇغان يانتاققا ئوت ياقتى. ئۇستىگە ئەتراپتىكى يۇلغۇن،

قاقشال، سۆكسۆكلەرنىڭ قۇرۇغان يىلتىز، غوللىرىنى تاشلاپ ئوتنى ئۇلغايتتى. ئوت گۈرۈلدەيتتى، ئاچ بۆرە-لەرمۇ ۋەھىمىلىك ھۇۋلايتتى. بالا جەڭگە تەييار تۇرغان باھادىر سەركەردىدەك بۆرىلەرگە مختەك قادىلىپ تۇراتتى. ئۆزىدىن ئەمەس، قويلىرىدىن ۋايىم يەيتتى، چۈنكى، ئۆيىنىڭ بار - يوق بىساتىمۇ مۇشۇلارلا ئىدى. ئاريدىن بىر بۆرە قوي توپىغا ئېتىلىپ كەلدى، بالىمۇ قورقۇمسىز شەرەتلەردەك بىر قولىدا خەنجەر، بىر قولىدا ئۇچىغا ئوت تۇتاشتۇرۇلغان كالتەكنى كۆتۈرۈپ بۆرىگە ئېتىلدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەلبىدىكى بارلىق قورقۇنچلار قاياقلارغىدۇر ئۇچۇپ كەتكەندى، چۈنكى، ئۇ قويلىرىنى قوغدىمىسا بولمايتتى. كالتەك بۆرىنىڭ نەق بېشىغا تەگكەندەك قىلاتتى. بۆرە ئىككىنچى قېتىم ئېتىلىپ كەلگەندە، بالىنىڭ كاسسىدىن بىر بۇلجۇڭ گۆشنى ئېلىپ كەتتى، يېلىڭ ئىشتىنىمۇ نەلەرگىدۇر يوقالغانىدى. ئەمدى بالىنىڭ قانسىراۋاتقان كاسسى، كىچىككىنە چولدۇرلىرى ئوچۇقلا كۆرۈنۈپ قالدى.

قان ئېقىۋاتاتتى. بالا ھالسىزلىنىشقا باشلىدى، شۇنداقتىمۇ قوي توپىنى قورۇقداپ ئايلىنىپ، توختىماي ۋارقىراي-تى. بۇ ۋارقىراش بىلەن ئاچ بۆرىلەرنى قورقۇتماقچى بولغانىدەك قىلاتتى.

— يەنە ئېتىلىپ كەلسە قانداق قىلارمەن؟ بەرداشلىق بېرەلەرمەنمۇ؟!...

يىراقتىن كىملەرنىڭدۇر ۋارقىرىغان ئاۋازى بالىنىڭ قۇلىقىغا غىل - پال كىرگەندەك بولدى. بىر بۆرە يەنە ئېتىلىپ كەلدى، بالا بىلەكلىرىگە ئېھتىياتسىزلا ئوچىنى يىغىپ، بۆرىگە قاراپ خەنجىرىنى قالايمىقان شىلتىشقا باشلىدى. تۇيۇقسىزلا بالا قانداق بولۇپ بۆرىنىڭ ئاستىدا قالغانلىقىنى ئۇقالمايلا قالدى. ئۇ بىر قولىدا بۆرىنىڭ سىڭار قۇلقىدىن مەھكەم تۇتسا، يەنە بىر قولى بىلەن بۆرىنىڭ ئېغىزىنى يۇقىرىغا كۆچ بىلەن ئىتتىرەتتى. خەنجىرى نەلەرگىدۇر ئۇچۇپ كەتكەن، بۆرىنىڭ ئۆتكۈر تىرناقلىرى بالىنىڭ ۋىجىككىنە تېنىنى تىتما - تالاك قىلىۋەتكەندى. بالىنىڭ بارماقلىرى كۆچسىزلىنىشكە، بىلەكلىرىمۇ يەڭگىل تىترەشكە باشلىدى، لېكىن ئۇ يەنىلا جاھىللىق بىلەن، چىڭكىرىشلىك بىلەن تىركىشەتتى. كىچىككىنە تۇرۇپ نى جاپالارنى كۆرگەن سەھرا باللىرىلا مۇشۇنداق چىداملىق ۋە غەيرەتلىك كېلەتتى.

— بۆرىگە يەم بولۇپ كېتەرمەنمۇ؟!

بالىنىڭ قۇلقىغا ئانىسىنىڭ نالە - زار قىلىپ يىغلىغان، ئۇنى - سىڭىللىرىنىڭ «ئاكا، ئاكا!» دەپ چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بولدى.

— ياق، مەن دېگەن ئوغۇل بالا، ئاتا بالىسى، ھەقىقىي ئەركەكنىڭ!

بىراق ئۇنىڭ تېنى ئىرادىسىگە باقمايۋاتاتتى. چىدام، غەيرىتىنىڭ ئاخىرقى چەككە بېرىپ قالغانلىقىنى بالا ئېنىق ھېس قىلدى.

— ھەي، مۇشۇ تاپتا ئارسلانىم بولغان بولسا - ھە!

يېقىنلا يەردىن دادىسىنىڭ چاقىرغان، ئارسلانىنىڭ غەزەپ بىلەن ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان بۆرىمۇ قانداقتۇر بىر غايىب كۈچ بىلەن قايىلارغىدۇر ئۇچۇپ كەتكەندەك قىلاتتى...

بالا قۇلاق تۈۋىدىلا ئاڭلىنىۋاتقان ئۆزىنى چاقىرغان ئاۋازدىن، يەنە ھاسىرىغان، خىرىلدىغان تونۇش ئاۋاز، قانداقتۇر بىر ھۆل نەرسىنىڭ يۈزىگە شالاپلىتىپ يەڭگىل ئۇرۇلۇشىدىن ئەندىكىپ ھوشىغا كەلدى. دادىسى ياشاڭغۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تۇراتتى. ئارسلىنى بولسا توختىماي ئۇنى يالاۋاتاتتى، يۈزلىرىنى، تىتىلىپ كەتكەن بەدەنلىرىنى، ھەتتا ئېچ - باغرى، يۈرىكىنىمۇ تەڭلا يالاۋاتقاندەك قىلاتتى. بالا بوغۇلۇپ - بوغۇلۇپ ھۆڭرەپ يىغلاپ تاشلىدى، ئورۇق، كىرلەشكەن قوللىرىنى ئارسلاننىڭ بوينىغا چىڭ گىرە سالغانىدى...

ئاريدىن نۇرغۇن يىللار ئۆتتى. بالا چوڭ بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن دوستلاشتى. بىراق ئارسلاننىڭ شۇ قەدەر ساددا، سەممىي دوستلۇقىغا ھېچ نەرسىنى تەڭلەشتۈرۈپ بولغىلى بولمايدىغاندەك قىلاتتى.

ئەسكى ھىسار خانىرىلىرى

ئۆزۈك كېتىپ قۇيرۇقۇڭلا قالغان، خۇددى زامان ئاراچلىرىدىكى كەچمىش قالدۇقلىرىدەك. ئاياۋسىز تەقدىر يۈرىكىمنى مۇجۇپ، ئىچىم تۇشۇپ، كېۋەز غوزىلىرىدەك چىڭقىلىپ ئېچىلغاندا، ئەسلىرىم كەچ كۈزدىكى خازانىدەك شىلدىرلاپ ئاستاغىنا ھەر يان چېچىلغاندا يېنىڭغا كەلدىم. تەنھالىقىم تەنھالىقىڭغا قېتىلغاندا، بىر مۇقەددەس غېرىبلىق-نىڭ سايىسىنى كۆرگەندەك بولدۇم. ئەتراپىڭدا ئېگىز بىنالار، ئاسفالت يوللار، كۆرەڭ ماشىنىلار، مەئىشەتتىن باشقىنى ئۇنتۇغان بىر توپ ئادەملەر، يەنە باشقا ئادەملەر...

— ئاكا، نېمگە قاراۋاتسىز؟

هوشى چقىپ كەتكەن كشىدەك قېتىپ قالغان تۇرقۇمدىن سونۇرقىغان ئىككى بالا تەئەججۇپلۇك قارا كۆزلىرىنى ماڭا تىكىپ تۇراتتى.

— هېچنېمگە.

— شۇنچە مەئىشەتلەر ئىچىدىن، شۇنچە گۈزەل دۇنيا ئارىسىدىن ماڭا مەپتۇن بولغىنىم قىزىق. بىلمىدىم، نە ئۈيدىسەن، نە خىيالدىسەن؟!

قايرىلىپ باللارغا قارىدىم، سېنىڭ يېنىڭدا، سېنىڭ سايەڭدە، سېنىڭ ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن باغرىڭدا چوڭ بولغان ناتۇان باللارغا.

— ئىسمىڭ نېمە؟

— تۇماريس.

— مېنىڭ ئىسمىم تەڭرىقۇت.

يۈرىكىم جىققىدە قىلىپ قالدى. نەپىسىم قىسىلىپ، قېنىمنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىمدا كۆۋەجۇاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرۇپتىمەن. ئەسكى ھىسار، ئۇنىڭ يېنىدا ئويناۋاتقان ئىككى سەبىي قارا كۆز. ئۇنتۇلۇۋاتقان، ئۇنتۇلغۇلۇۋاتقان تارىخ. مەيلى مەن نېمە دەي، مەيلى قانداق ئويلاي، مېنىڭ ۋاقتىم ئۆتكەندەك قىلاتتى. مېنىڭ غايىلىرىم، مېنىڭ ئەقىدىلىرىم، ئوي - ئازابلىرىم، دۇنياغا ئېغىر - ئېغىر تەرزدە باققان مۇڭلۇق كۆزلىرىم... ھەممە، ھەممە نەرسەم، مۇشۇ كونا ھسارەدەك نەزەردىن يىراقتا قالماقتا ئىدى. شۇنداق ئاسانلا چۆرۈلۈپ كېتەرمەنمۇ؟! ئۇنتۇغاق ئادەملەر ھېچقانچە ئايانمايلا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتەرمۇ؟! كۆيگەنلىرىم، كۆيۈۋاتقىنىم ئېسىمدە. شۇنچىلىك يالغۇز، شۇقەدەر غېرىبلىقمىنى ئاخىر تونۇپ يەتتىم.

يالغۇزۇم، يالغۇز تېرەكنىڭ يانىدا ياتۇرمۇسىز،

ملڭ تىكەننىڭ دەردىنى، بىر گۈل ئۈچۈن تاتۇرمۇسىز.

سۈكۈت باشلانغان، يوللار ئاخىرلاشقان. بەلكىم، سېغىنىم بوۋامنىڭ ھىدى؛ بەلكىم، ئويلايدىغىنىم ئات يىلى.

گۈگۈم يېيىلماقتا، كېچە قاناتلىرىنى يايغاندا ھەممە نەرسە كۆزدىن غايىب بولدى، پەقەت قۇلقىمدا قەدىمىي سادا.

قەلبكە كىرىش ۋە قەلبتىن چىقىش [10]

(شائىر سەمەت ئابدۇراخمان قوچقۇرنىڭ شۇ ناملىق شېئىرلىرىغا ئىقتىباس)

غېرىبانە خارابىلەر ئۆز سەلتەنەتلىرىنى سېغىنىپ لېۋىنى تامشىغاندا، پەلەك چەرخىدە خازان بولغان پەسىللەر مەيۈسكىنە كۆزىنى ياشلىغاندا، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان بىر يۈرەك ئىچىدىكى يالقۇنغا پايلىماي زامان قوقاسلىرىغا ئۆزىنى تاشلىغاندا، بىز قەلبكە كىردۇق.

شائىرلىقنى بۇرچ دەپ تونۇغان بىر كىشى ئۆز يۈرىكىنى قولىدا كۆتۈرۈپ، بىزنى يورۇق ئاراللارغا باشلىغاندا، باغىر-باغرىلىرى يارىغا تولغان بىر غېرىب سەۋدايى ئاشىق جاراھەتلەنگەن تېنىنى سۆرەپ تەلۈە قىيانلارنى قاشلىغاندا، سۇزۇك ۋە سۈيۇق شەبنەم تاشتىن ئۆتۈپ مەزمۇت سەندەلنى ئېزىپ تاشلىغاندا، بىز قەلبكە كىردۇق.

بەرھەق، ئەسلىدە رېئاللىق قىيالىرىغا سوقۇلغان تەن پارە - پارە بولغاندا «قەلبكە كىرىش» ئەڭ ئاقىلانە يول بولسا كېرەك. شېئىر ئۆز پايانىغا بىر قەدىمىي قوۋمنىڭ ھەننۋارىنى سىغدۇرۇپ بولغان، كەتمىشنى، كەلمىشنى، مەيۈسكىنە جىلمىيىپ تۇرغان ھازىرىنى...

بۇ تالانتمۇ، بۇ ئىستېداتمۇ ياكى بۇ ئۆچمەس ئىزلارنى، يورۇق مەنزىللەرنى بىزگە قايتا پىرىسلاپ بېرىۋاتقان ئۇلۇغۋار بىر ھاياتمۇ؟!

ئەي، ساداسىز دۇنيا، ئەي، ئىنكاستىن مەھرۇملانغان ئۇيغۇر ئوقۇرمەن، لېۋىمزدىن چۈشۈپ قېلىشقا ئارانلا قالغان ئويناق، جەزبىدار، سەلكىن شامالدەك ئارامبەخش ئۇيغۇر تىلى ئۆز مەنە كەڭلىكلىرىدىن ھالقىپ، قۇلۇلە ئىچىدىكى مەرۋايىتتەك پىشىپ، ئۆز جۇلاسى، بىباھا نەرقى ۋە مەپتۇنكارلىقى بىلەن جاھان زەردارلىرىنىڭ كۆزىنى قامىشىتۇرغاندا، بىز قەلبكە كىردۇق.

ئەلقىسسە، تەركىدۇنيا بىر سائىل كېلىپ دانىشمەندىن سورىدى:

— ئۇلۇغلۇقنى قايدىن ئىزدەيمەن؟

— ئۆز ۋۇجۇدۇڭدىن ئىزدە، — دەپ جاۋاب بەردى دانىشمەن.

دەرھەقىقەت، قەلب بىر تىلسىم، بىز ئەنە شۇ تىلسىمات دۇنياسىغا كىرىپ قالدۇق. ھەممە تىلسىملانغان، بەھەيۋەت ئاقباش تاغلار، جەننەت مىسالى باغلار، ئۆركەشلەپ ئاققان ئېقىنلار، پايانسىز، سىرلىق جەزىرىلەر، ئاسمان بىلەن قۇچاقلاشقان توغراقلار... بىر باھادىر ئالدى تۇياقلىرى بىلەن كۆكنى چاپچىپ، سوزۇپ كىشنەۋاتقان ئارغامىق ئۇستىدە تاش ئابىدىلەردەك قېتىپ قالغان؛ چۈنكى، ئۇمۇ تىلسىملانغان...

دىگەر ۋاقتى ئۆتۈپ گۈگۈمغا كىرگەنلىكىمىزنى سەز-

مەيلا قالدۇق. تىمتاسقىنا كېچە. قاناتلىق سۇلارنى كەچتۇق، بەھوش داۋانلاردىن ھالقىدۇق. تورۇق ئاتقا ئېگەر بولغان ئاق بۇلۇتلارنى، بېشى كۆككە تاقاشقان قوشۇلارنى، سېھىر بىلەن جىگەر رەڭگە كىرگەن قوڭۇر تاشلارنى كۆردۇق. يۇرىكىمىزدە پىنھانغىنا شاۋقۇنلاۋاتقان يېشىل رەڭ، چېقىۋاتقان چاقماقمۇ، سىمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇرمۇ يېشىل؛ ئۇ ئەتىيازنىڭ تىنىقى، باھارنىڭ ھىدى، بىز تەلپۈنگەن، تەلپۈنۇۋاتقان.

تومۇر يىلتىزىغا تىغ تەگكەن ئەسرلىك گىياھلارنىڭ قېنى شىرىلداپ ئاققىنىدا گۈگۈم باغرىدا ئۆركەشلىدىم. قېنى، ماڭا دوستلۇق قولىنى سۇنالايدىغانلار؟! ۋاپا گۈلشەنىدە مېنىڭدىن بەزگەن نەرسىلەر ئاز بولدىمۇ؟! شامالالار يۇم - يۇم ياش تۆككىنىدە بۇلۇق كىرپىكلىرىم مەينىگىنە شىلدىرلىدى...

ئۆرۈلۈپ بالىلارغا قارىدىم، شۇ قەدەر ئۇماق، مەسۇم بالىلارغا؛ چوكانتالىنى ئېگىپ، چۈنقنى ئات قىلىپ ئويناۋاتقان بالىلارغا. ئۇلار مىنگەن ئاتنىڭ تاراقلىغان تۇياق ئاۋازى قۇلقىمغا كىرگەندەك بولدى، شۇنچىلىك مەزمۇت، شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك.

ئىلاھىي نۇر ۋۇجۇد ئالىمىدىكى يەنە بىر گۈزەل دۇنياغا چېچىلماقتا ئىدى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى.

دۇشمەن

سەپەردە ئىدۇق، بىراۋ مەندىن سورىدى:

— دۇشمىنىڭ بارمۇ؟

— يوق.

— راستلا يوقمۇ؟

— دۇنياغا ۋە ھەممىگە دۇشمەنلىك نەزەرىم بىلەن قارىغۇم يوق، شەخس سۇپىتىدىكى دۇشمىنىممۇ يوق.

— ئەمسە سېنى ئادەم ھېسابلىغىلى بولمىغىدەك...

شۇ چاغدا ئۇزاق يىللار بېسىقىپ ياتقان ياۋايىلىقىمنىڭ ئۆرىدەپ قوپقانلىقىنى، دۇشمەندىن خالىي كۆڭلۈمگە تەرەپبالا دۇشمەنلىك ئۇرۇقى چېچىلغانلىقىنى بىلدىم، گەرچە بۇ ئىشلارغا رايسىز بولساممۇ، پەقەتلا خالىمىساممۇ.

ھايات شۇنداق ئوخشايدۇ ياكى شۇنداق ئوخشىتىۋالغاندىمىز. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن، ھايات بىزنى كەچكىمىز يوق كېچىكلەردىن كېچىشكە، ئىچكىمىز يوق نەرسىلەرنى ئىچىشكە، يىغلىغىمىز كەلگەندە يىغلىماسلىققا، كۈلكىگە پەقەتلا رەۋىتىمىز يوق چاغدا كۈلۈشكە مەجبۇرلايدىغان ئوخشايدۇ.

ئۇنۇتۇپبرىستىنى پۈتكۈزۈپ، تەقسىمات ئۇقتۇرۇشنى كۆتۈرۈپ تەقسىملەنگەن ئىدارىگە بارغىنىمدا، ئىدارە باشلىقىنىڭ:

— ئەھۋالدىن قارىغاندا ياخشى ئوقۇپسىز. بىراق مېنىڭ دەيدىغىنىم، ئىدارىدە مېنىڭ پېيىمدىلا يۇرىدىغان، غەيۋىتىمنىلا قىلىپ يۇرىدىغان بىرى بار. سىز ناۋادا مۇشۇ ئىدارىدە ئىشلەپ قالاي دېسىڭىز، ئۇ مېنى ئىشخانىدا، سىرتلاردا نېمە دەۋاتىدۇ، كىملەرگە نېمە دېدى، مۇشۇلارنى ماڭا ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ تۇرۇڭ...

يەنە شۇ دۇشمەننىڭ گېپى. دۇشمەن بولمىسا، دۇشمىنىمىز بولمىسا راستلا بولماسمۇ؟ رىقابەت ئېڭىمىز بىراقلا تۆۋەنلەپ، بۆرىسىز بغەم پادىغا ئوخشاپ قالارمىزمۇ؟!

ئېڭىمدا ئۆچمەي تۇرۇۋاتقىنى، بوۋام ئېيتقان رەقىبنىڭ بايانى.

قەدىمدە بىر قاراقچى بولغانكەن. تاغ - تۇرانى پاناھ قىلىپ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى بۇلاش، ئۆلتۈرۈش بىلەن مەشغۇل ئىكەن. ئۇنىڭ سېپىدە نامىنى ئاڭلىمىغان خان، ئۇنىڭ نامىدىن ئۇركىمەيدىغان بىرەر جان يوق ئىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ تاغ ئارىسىدىن بىر كارۋان ئۆتۈپتۇ. نېھايەتكى، قاراقچىغا دۇچ كەپتۇ. ھەممە ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قاراقچىغا باش ئۇرۇپ جېنىنى تىلەپتۇ. پەقەت پەرىشتە سۈپەت، نۇرانە بىر بوۋاي ئېتىدىن چۈشمەي، غەزەپ بىلەن قاراقچىغا تىكىلىپ تۇرۇپتۇ.

قاراقچى ئېيتىپتۇكى:

— ھەي، جېنىدىن تويغان قېرى، ئاتتىن چۈشۈپ ماڭا سالام قىلمامسەن؟ ياكى مېنىڭ نامىمدىن خەۋەرسىزمۇسەن؟!

— خەۋرىم بار، — دەپتۇ بوۋاي، — ئىككى دۇنيالىق لەنەتگەردى بولغىنىڭدىن خەۋرىم بار! ياخشى ئاتىدىن، بىر مېھرىبان ئانىدىن سېنىڭدەك پاسىق ئىنسانىنىڭ تۇغۇلغانلىقىدىن خەۋرىم بار!...

ھېچقاچان ھودۇقۇپ، قورقۇپ باقمىغان قاراقچى ھودۇقۇپ قاپتۇ، سۆز ئېچىدە ئانىسىنىڭ تىلغا ئېلىنغانلىقىدىن ھودۇقۇپ قاپتۇ. ئۇ دۇنيادىكى ھەممىنى دۇشمەن بىلىدىكەن - يۇ، رەھمىتى ئانىسىنى شۇ قەدەر سۆيەر ئىكەن.

قاراقچى غەزەپتىن تىترەپتۇ، قولى قىلىچنىڭ دەستىسىگە نەچچە بېرىپ، نەچچە قايتىپتۇ. ئاخىر ھۆكۈرەپ يىغلاپ تاشلاپتۇ. ئېيتىپتۇكى:

ـــ ھەي، نۇرانە بوۋاي، ساڭا نېمە دېسەم بولار. ھېچ نەرسىدىن قورقار ئەمەس ئىدىم، ھېچ نەرسىدىن ئەيمىنەر ئەمەس ئىدىم. ساڭا تەسلىم بولدۇم، ئانامنىڭ ھەققى ئۈچۈن. قاراقچىلىق ھاياتىمدا نۇرغۇن ياخشى كىشىلەرنى قىلىچ ئاستىغا ئالدىم، كۆپ گۇناھ قىلدىم. ئېيتقىنا، تەڭرى مېنى كەچۈرەرمۇ؟

ـــ كەچۈرىدۇ، ـــ دەپتۇ بوۋاي، ـــ قاراقچىلىق يولۇڭدىن يانغىن. ياخشىلىقنى ئۆزۈڭگە ھەمراھ قىلغىن. مۇسا پەر، يېتىملارنىڭ بېشىنى سىيلىغىن. شۇندىلا تەڭرى گۇناھىڭدىن ئۆتسە ئەجەب ئەمەس.

ـــ ماقۇل، ئېيتقىنىڭچە بولسۇن، بىراق تەڭرىنىڭ مېنى كەچۈرگەنلىكىنى قانداق بىلەلەيمەن؟

ـــ گۇناھتىن ساقىت بولغىنىڭدا، سەھەر پەيتى بىر قۇش كېلىپ، تۇرار جايىڭنىڭ ئۆگزىسىگە قونۇپ شۇنداق سايرايدۇكى، ئۇنىڭ خۇشئاۋازىدىن دىلىڭ ئېرىپ سۇغا ئايلىنىدۇ. شۇ چاغدا گۇناھىم ساقىتكەن دەپ بىل.

بوۋاي چۈشكەن كارۋان نۇرغۇن ھۆرمەت - ئېھتىرام، سوۋغا - سالاملار بىلەن كېتىپ قاپتۇ. قاراقچىمۇ باشقىلار ئادەمگە ئايلىنىپتۇ. يىغقان دەپئى - دۇنياسىنى غېرىب - غۇرۋالارغا بېرىپتۇ. غۇربەتتە قالغانلارنى ئۆز پاناھىغا ئاپتۇ. شۇ تەرزدە ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ، لېكىن خۇشئاۋا قۇشتىن ئەسەر بولماپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ بۇ جايدىن بىر ئاتلىق كىشى ئۆتۈپتۇ. قاراقچى ئېھتىرام بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ ۋە دەپتۇكى:

ـــ ئەي يولۇچى، ياخشى نىيىتىمگە يەتكۈزگىن. تاغ - تۇرايمدا بىر كېچە بولسىمۇ قونۇپ، لەززەتلىك تائاملىرىمىغا ئېغىز تەگكىن، سەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋالاي. تەڭرى مۇشۇ خەيرلىك ئىشىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرسە ئەجەب ئەمەس.

يولۇچى دەپتۇ:

ـــ جىددىي ئىش بىلەن يولغا چىققانىمەن، ئالدىمنى توسۇما.

قاراقچى يەنە يالۋۇرۇپتۇ، بولماپتۇ. قايتا - قايتا يالۋۇرسىمۇ ئۇنۇمى بولماپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ يولۇچىنىڭ ئېتىنىڭ چولۋۇرىنى قويۇپ بېرەپتۇ. غەزەپلەنگەن يولۇچى قامچىسى بىلەن ئۇنى بىئىختىيار ساۋداشقا باشلاپتۇ. قامچا ئازابىدىن قاراقچى ئەسلىي پەيلىگە يېنىپتۇ، خۇنخورلۇقى تۇتۇپتۇ - دە، قىلىچ بىلەن يولۇچىنى پارە - پارە قىلىپ تاشلاپتۇ. يولۇچىنىڭ ھەمىنىدىكى تىللالىرىمۇ قان ئارىلاش ھەر يان چېچىلىپتۇ. قاراقچى سىنچىلاپ قارىغۇدەك بولسا، ھەمىان ئىچىدە يەنە بىر تۇگۇنچەك تۇرغىدەك. ئېچىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۆز ئېلىنىڭ خەرىتىسى، لەشكىرىي ئەھۋالى ۋە ھەممە مەخپىيەتلىرى پۈتۈلگەن، قارشى ئەلگە ئېلىپ مېڭىلغان بىر پارچە خەت ئىكەن. شۇ چاغدىلا قاراقچى ئۆز ئېلى بىلەن باشقا ئەلنىڭ ئۇرۇشۇش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئېسىگە ئاپتۇ. بىراق بۇ ئىشلارنى ئويلاشقا رايسىز، ئۆزىنىڭ يەنە گۇناھ سادىر قىلغانلىقىدىن قايغۇرۇپ، ياتار جايىغا قايتىپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

بىر چاغدا قاراقچى شۇ قەدەر مۇڭلۇق ۋە خۇشئاۋا سايرىغان قۇشنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ. تالاغا چىققۇدەك بولسا، جەننەت يۈزلۈك بىر قۇش ئۆگزىدە زوق - شوق بىلەن سايراۋاتقۇدەك...

ھېكايىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئورنى بارمۇ؟ ئەقىللىق ئوقۇرمەنلىك بۇنى بىلگۈچىلىكى بار.

تۇيۇقسىزلا «قارا يۇز» ھەققىدە ئويلىنىپ قالدىم. قانچىلاردۇر بىر قەلەم ساھىبىنىڭ قارا يۇز ھەققىدە چاتما نەسىر يازغانلىرىنى ئەسلىدىم. نېمانچە ساددىمەن - ھە؟ چىن دىلىمدىن كۆيگەنلىرىم، مېھىر بەرگەنلىرىم، يىقىلغاندا ھېسداشلىق قىلغانلىرىم.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قارا يۈزنىڭ دىلىمۇ قارا بولارمىش، ھەممىگە قارا يۈزلۈك قىلارمىش، ھەممىنى دۈشمەن بىلەرمىش. سالغان داستىخانلىرى، قەسىدە - قوشاقلىرىغمۇ غەرەز مىكىرلىرى يوشۇرۇنغانمىش...

مەيلى نېمىلا بولسۇن، دۇنيا مۇھەببەتنىڭ مېۋىسى، مۇھەببەتتىن كۆكلىگەن. ئۇ يەنە سۆيگۈ - مېھىر بىلەن، دوستانە قەلبلەر بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ.

ياخشىلىق

ياشانغان بىر كىشى يول بويىغا كۆچەت تىكىۋاتسا، بىر يىگىت كېلىپ سوراپتۇ:

ـــ نېمە قىلىۋاتىسىز؟

ـــ كۆرۈپ تۇرۇپسەن، كۆچەت تىكىۋاتىمەن.

ـــ قانچە ياشقا كىرىدىكىز؟

ـــ 90 گە.

يىگىت ھەيرانلىق ئىچىدە يەنە سوراپتۇ:

ـــ بۇ كۆچەت قاچان ئەي بولۇپ، قاچان مېۋىگە كىرىپ بۇنىڭ لەززىتىنى تېتىغۇچە، بۇ قېرى جېنىڭىز تېنىـ

ئەنزده ئامان تۇرارمۇ؟ بەھۇده ئاۋاره بولۇپسىز، ئىسست!

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ تەرى تۆرۈلۈپتۇ.

ــ ھەي، نادان يىگىت، مەن يېدىم، بوۋام تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى؛ كېيىنكىلەر يەيدۇ، مەن تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى. شۇنى بىلگىنكى، مەن بۇ كۆچەتنى ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس، كېيىنكىلەر ئۈچۈن تىكىۋاتىمەن.

شۇنداق، ھەممە بىزگە تەئەللۇق ئەمەس، ئۇنىڭدا بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭ مېھنىتى، كېيىنكىلەرنىڭ ھەققى بار. بىزنىڭ ئىلكىمىزدىكى يەر بىزنىڭلا يېرىمىز ئەمەس، كېيىنكىلەرگىمۇ پۈت قويغۇدەك، مۇساپىرەت كو-چىلىرىدىن قايتقاندا «ئۇھ» دېگۈدەك ئالقانچە بولسىمۇ زېمىن قالسۇن!

بەردەم ئۆسكەن ئۇجمە سايىسىدە ئولتۇرۇپ مېۋىسى-دىن لەززەتلەندىم. كىملەرنىدۇر ئەسلىدىم، خۇشنۇدلۇق بىلەن، ئېھتىرام بىلەن.

نېھايەتكى، ياخشىلىقنىڭ يىلتىزى ئاچچىق، شاخلىرى مېھنەتلىك، مېۋىسى شەربەتلىكتۇر.

ئەي، ياخشىلىق قىلغۇچى، ياخشى خۇلقى، ھەركىتى بىلەن دىللارنى مۇھەببەت كەۋسىرى بىلەن سۇغارغۇچى، ئاق يول بولسۇن ساڭا!

نەزم:

ياخشىلىق قىل، ياخشىغا سەرۇەر كىشى،
ياخشىلىق كەۋسەر، ئاقار يازۇ - قىشى.

ئاق ۋە قارا

سەن ماڭا ئاق يول تىلىدىڭ، ئاپىياق دىلىڭدىن تەپچە-رىگەن سۇزۇك شەبنەملەرنى كۆردۈم. ئايدەك يۈزۈڭنى سېغىنغىنىمدا، يورۇپ كېلىۋاتقان ئاقۇچ تاڭلارغا باقتىم. ئاق كېچىلەر، ئايدىڭ كېچىلەر، ۋۇجۇدىمىز يېڭىلا چۈشكەن قاردەك ئاق. ئاپىياق بارماقلىرىڭ ھاياتىمغا ئاقلىق بەخش ئەتتى. ئاقلىق ــ ئۇ پاكلىققا تەقەللا؛ ئاقلىق ــ ئۇ ھاياتنىڭ بىز تەلپۈنگەن يۈزى. سەپەر ئۈزاقا سوزۇلغانسېرى، بىغۇبار قەلبلەر ھەرنە رەڭدە بويالغانلى-قىنى، بويىلۇاتقانلىقنى تېڭىرقاش، ئېسەنكىرەش ئىچىدە ھېس قىلدۇق. بىز ئاقلىقنى نەقەدەر سۆيەتتۇق - ھە؟!...

ھەزرىتى ئادەم زۇلمەت ئىچىدە قالدى. قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت ئىچىدە زۇلمەت. ئۇ بۇ زۇلمەت ئىچىدە قانچىلىك يۈردى، قاي جاپالارغا دۇچار بولدى، بۇ ھەممگە پىنھان. ئۇ بىر تال قوۋۇرغىسىنىڭ يەڭگىل تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدى، ئىچ - ئىچىدىن بىر يورۇق نۇرنىڭ بالقىپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ ھەۋۋا ئىدى. جاھان ئاقلىققا تولدى، سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىشقا، گۈللەر ئېچىلىشقا، قۇشلار خۇشناۋا ئاۋازى بىلەن سايراشقا باشلىدى. ھەممە يەر ئاقلىق ــ نۇر بەھرىگە چۆمۈلدى...

ئاپىياق قارلار ئاق پېتىچە تۇرسىكەن دەيمەن؛ ئاق دىللار مەڭگۈ كىرلەشمىسكەن دەيمەن. بىراق نە ئامال، ئاستىمىز تۇپراق، ئۆزىمىزمۇ تۇپراقتىن ئاپىرىدە بولغان، ئۇ توزۇيدۇ، سورۇلىدۇ، ئاقلىق يۈزىگە ئۆز توزۇندىلىرى-نى بەخشەندە قىلىدۇ.

كىچىككىنە قىزىمدىن سورىدىم:

ــ قايسى رەڭنى ياخشى كۆرىسىز؟

ــ ئاق رەڭنى.

ــ نېمىشقا؟

ــ چۈنكى ئانامنىڭ يۈزلىرىمۇ ئاق تۇرسا.

توغرا، مېھىر ئاقلىققا ئوخشايدۇ، نۇرغا ئوخشايدۇ. با-لىنىڭ ئانىسىغا تەلپۈنگەن يۈرىكىدە ئاقلىق، ئانىنىڭ بالغا تۆككەن سۆيگۈسىدىمۇ ئاقلىق.

كىچە قاراڭغۇ بولىدۇ، بىراق ئۇ سۈبھىگە ھامىلدار، ئاقلىق ئىچىدىكى كۈندۈزنى تۇغىدۇ. ئۇنداقتا كۈندۈز-چۇ؟ بەربىر ئاخىر قاراڭغۇلۇققا باش قويىدۇ. نېھايەتكى، زۇلمەت ــ ئۇ ئاقلىقنىڭ يىلتىزى، ئاقلىق ــ ئۇ زۇلمەت-نىڭ تەۋەللۇت ئەيلىگەن گۈلى.

بىر تال قوۋۇرغامنىڭ يېنىككىنە تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدىم، ئىچ - باغرىمدىن، يۈرىكىمدىن بىر نۇر بالقىپ چىقىۋاتاتتى.

ئادەمسىز دۇنيا

شۇبرغان ھۇۋلاۋاتاتتى. ئاسمان گۈمبىزى مېھرسىز قەلبتەك قاردىشقا باشلىدى. قىياغا يانداش ئۆسكەن دەرەخ ئۇستىدىن چۈشەلمەي ۋارقىراشقا باشلىدىم.

ــ ئادەم بارمۇ؟ ماڭا ياردەم قىلىڭلار!

دەرەخ ئاستا - ئاستا يىلتىزىدىن قومۇرۇلۇپ، قىيا تە-رەپكە قىڭغىيىشقا باشلىغاندا ئەسەبىيلەرچە يەنە ۋارقىردىم:

ــ ئادەم بارمۇ؟!

قانداقتۇر بىر غايىب كۈچ بىلەن دەرەخ ئۇستىدىن چۈشۈۋالدىم. يېنىمدا رەھمىتى دادام قاردەك ئاپىياق ساقال لىرىنى سىلاپ ماڭا قاراپ تۇرۇپتۇ.

ــ بۇ يەردە ئادەم قالمىغلى خېلى ئۇزاق بولدى

بالام، «ئادەم بارمۇ؟» دېمەي، «دادا» دەپ چاقىرساڭ- چۇ!...

چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم، قارا باسقاندىكى قورقۇنچ ئارىلاش بىپايان ھىجرانغا كۆمۈلۈپ قالدىم.

راست، ئاشۇ كۈنمۇ قار ياغقان. قار بىلەن قاپلانغان ئاقلىق ئىچىدە، قارادەك لەھەتكە ئورالغان، قارادەك ئاق ساقال دادامنى ئۈزىتىپ قويغان، يىغلاپ تۇرۇپ، قات- قات ئازابلاردا تۆكۈلۈپ تۇرۇپ. مېيىتنى ئۈزاتقان چاغدىكى توپ- توپ توپا چىراي ئادەملەر، نەدىندۇر پەيدا بولغان توپ- توپ ياۋا كەپتەرلەر...

ئايرىلىپ قالدىم، دۇنيادىكى مەن ئۈچۈن بىردىنبىر غەمزەزسىز سەممي مۇھەببەتتىن.

ئۈزاققا سوزۇلغان ئۈيقۇسىز كېچىلەردە ئۈزاقتىن- ئۈزاق خىياللارغا كۆمۈلۈپ قالىمەن. راستلا يېنىمدا ئادەم قالمىغانمىدۇ؟! قايسىدۇر بىر چاغلاردا «ئوك- سولۇم ئۈيغۇر بىتەھقىق ۋە لېكىن، قالدىما بۇ كۈندە بەك ئۈيغۇر- سىراپ»، دەپ يازغىنىمدەك، شۇنچە ئادەملەر ئارىسىدا يېگانە، غېرىب بولۇپ قالغاندىمەنمۇ؟!

يوللار راۋانلاشقان، ئۆمۈچۈك توردەك يېڭى يوللار بىر شەھەردىن بىر شەھەرگە، بىر مەھەللىدىن بىر مەھەللىگە، بىر ئۆيدىن يەنە باشقا ئۆيلەرگە تۇتاشقان؛ بىراق قەلبىتىن قەلبكە يول يوق، بۇزۇۋېتىلگەن، ئېتىۋېتىلگەن، ھەممىگە سايە بولغان، ھەممە دەردۇ- جەبرلەرگە پايە بولغان ئەنئەنە دەرىخى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇلۇپ كېتەيلا دەپ قالغان...

قار لەپلىدەپ يېغىۋاتاتتى، شۇرغان ھۆركىرەۋاتاتتى، سوغۇق كىشلەرنىڭ تېنىدىن ئۆتۈپ يۇرىكىنمۇ مۇزلىتىۋەتمەكچى بولغاندەك بارغانسېرى ئەدەۋاتاتتى. ياشانغان بىر بوۋاي جالاقلاپ تىترىگىنىچە كېلىپ بىر دەرۋازىنى چەكتى:

— بالا پىراقىدا مۇساپىر بولغان قېرىمەن، بىر پىيالە ئىسسىق چاي بەرگەن بولسىلا، ئازراق ئىسسىنىۋالسام!

ئۆيدىن سادا چىقمىدى، سادا چىقمىغاندەكمۇ ئەمەس ئىدى. دەرۋازا يەنە بىر قېتىم چېكىلدى.

— ئەمدىلا يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكەن بەرنا ئوغلۇمنىڭ دەردىگە مۇپتىلا بولغان قېرىمەن، بىر چىنە ئىسسىق...

بوۋاينىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازى بارغانسېرى قۇتراۋاتقان شۇرغان ئاۋازىغا قوشۇلۇپ كەتتى. قارىغاندا، بوۋاي بۇ كوچىدىكى ھەممە ئىشىكلەرنى چېكىپ، ئەڭ ئاخىرقى ئۆمىدىنى مۇشۇ دەرۋازىغا باغلىغاندەك قىلاتتى.

دەرۋازا ئۆچىنچى قېتىم چېكىلگەندە، ئىشىكنىڭ جالاقلاپ ئېچىلغان، كەينىدىنلا غەزەپ بىلەن ۋارقىرىغان، كىملەرنىدۇر ئەڭ قەبىھ، ئەپسانە تىللار بىلەن تىللىغان ئاۋاز دىگەردىن كېيىنكى قىش ئاسمىنىدا لەيلەپ قالدى، قىياسىمچە، ئۆيدە راستلا ئادەم قالمىغاندەك قىلاتتى.

چۈشۈمدىكى دادامنىڭ سىمىسى كۆز ئالدىمدا قايتا زاھىر لىنىشقا باشلىدى، ئايدەك سۈزۈك، كۈندەك روشەن.

يارالمىش

ناھايىتى كۆرۈمسىز بىر كىشى بار ئىدى. بىراۋ ئېيتتى:

— نېمانچىلا بەتبەشىرىسەن. بۇ تۇرقۇڭدىن ئەيمەنمەدىڭمۇ، ئازابلانمىدىڭمۇ؟

ئۇ كىشى ئېيتتى:

— يارالمىشىم شۇنداق. سەن كىمگە ئەيب قويماقچى، ياراتقۇچىغمۇ ياكى يارالغۇچىغمۇ؟!

يارالمىشىم شۇنداقمىدۇ، ھەر ئەسنا ئوي- ئازابلارغا ئەسىرمەن. ئۆتمۈش جاراھەتلىرى مېنى قىينايدۇ، كەلمىش تەشۋىشلىرى يۈرىكىمنى تىلغايدۇ، كىتاب ۋاراقچىلىرى ئارىسىغا دەپىن قىلىۋېتىلگەن قەبرىلەر ماڭا ھاياتىمدىن ئېشىپ قالغۇدەك ئىبرەتلەرنى يوللايدۇ.

بىر ئەۋلىيا دەريا بويىغا كېلىپ، بىر توپ بالىلارنىڭ خۇشال- خۇرام سۇغا چۆمۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئاردىدا بىر بالا ناھايىتى مەيۈس ھالدا دەريا لېۋىدە ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ئەۋلىيا ئەجەبلىنىپ بۇ بالىدىن سوراپتۇ:

— ھەممە دوستلىرىڭ سۇغا چۆمۈلۈۋاتسا، بۇ يەردە يالغۇز ئولتۇرغىنىڭ نېمىسى؟

— تۇغما قارىغۇمەن، كۆزۈم كۆرمەيدۇ.

ئەۋلىيانىڭ ئىچى سىيرىلىپتۇ ۋە تەڭرىگە ئىلتىجا قىپتۇ:

— ئەي تەڭرىم، ھەممىدىن مېھرىبان، ھەممىدىن رەھىملىكسەن. مۇشۇ نارەسىدىگە رەھمەت قىلسالا!...

ئەما بالىنىڭ كۆزى ئېچىلىپتۇ. خۇشلۇقى ئىچىگە پاتماي قاپتۇ. كىيىملىرىنى سېلىپ سۇغا سەكرەپ چۈشۈپتۇ- دە، يەنە بىر بالىنى سۇدا تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ.

ئەۋلىيا ھەيران قاپتۇ، ئۆكۈنۈپتۇ، قايغۇرۇپتۇ ۋە دەپتۇكى:

— ئەي تەڭرىم، سېنىڭ يەنە ھەممىنى بىلگۈچى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغىنىمنى كەچۈر!...

مەن ھېكايىنىڭ بۇنداق ئاخىرلىشىشىنى خالىمايمەن. بىراق بۇ ھېكايەتتە ئېقىۋاتقان مەنىلەر ھەققىدە ئويلىمايمۇ تۇرالمايمەن.

ئادەم شەيتانغا ئېيتتى:

ــ ئەي، شەيتان لەئىن! سەن ماڭا ۋەسۋەسە قىلمىغان بولساڭ، مېنى ئازدۇرمىغان بولساڭ، مەنمۇ ئەرشتىن پەرشكە چۈشۈپ، بۇ دۇنيانىڭ رىيازەتلىرىنى چەكمىگەن بولسام، نەسەبىمۇ بۇ پانىي دۇنيادا رەنج-مۇشەققەتلەرگە مۇپتىلا بولمىغان بولسا نەقەدەر ياخشى بولاتتى. لەنەتلەر بولسۇن ساڭا!

شەيتان ئېيتتى:

ــ ئەي ئادەم، نېمانچە ساددىسەن. مېنىڭ شەيتان بولۇپ مەقسەت ئۆز خاھىشىمدىمۇ؟ مەن تۆرۈلۈپ تۇنجى رەت كۆزۈمنى ئاچقىنىمدا، لەۋھۇل مەھپۇزدا «لەنەتگەردى شەيتان» دېگەن خەتنى كۆردۈم.

بۇ ھېكايەتتە بايان قىلىنغىنىمۇ ئوخشاشلا ئەزەلىي تەقدىر ۋە يارالمىش ۋەقەلىرى.

ئۆمەر ھەييامنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى دىلىمنى چالغىتىپ ئۆتتى.

ئەسلىدە لېيمىنى ئەتكەندە خۇدا،
بىلەتتى پەيلىمدىن نە بولار پەيدا.
ھۆكمىدىن تاشقىرى ئەمەس گۇناھىم،
نە ئۇچۇن مەھشەردە بېرىدۇ جازا.

بۇ ئىسيانكارلىقمۇ؟! بۇ ناشۇكۇرلۇكمۇ؟! ۋە ياكى بۇ...

ئايالىمدىن سورىدىم:

ــ مېنى ياخشى كۆرەمسىز، چىن دىلىڭىز بىلەن؟

ــ شۇنداق، سىزنى ياخشى كۆرىمەن، مەڭگۈگە.

بىز ئادەم (ئەدەم) ــ يوقلۇقتىن كېلىپ، يوقلۇققا قايتىمىز. ئەزەلىيلىك ۋە ئەبەدىيلىك بىزگە خاس ئەمەس. مەڭگۈلۈك سۆيۈشكە ئۆمۈر يار بەرمەيدۇ، ھەم كېيىنكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئۆز خاھىشىمىزغا بېقىۋەرمەيدۇ. بىزنىڭ كىمدىن تۇغۇلۇشىمىز، قەيەردە تۇغۇلۇشىمىز، قايسى ئىرق، قايسى قوۋمدىن بولۇشىمىز... بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا ئەمەس. بۇنى غايە ياكى ئىرادە بىلەن ئۆزگەرتكىلىمۇ بولمايدۇ. بىراق بىزگە يول كۆرسىتىپ بېرىلگەن، توغرا يول، خاتا يول؛ بىزگە تاللاش ئىمكانىيىتى قالدۇرۇلغان، ئوڭغا مېڭىش ياكى سولغا مېڭىش؛ بىزگە دىل خاھىشى تارتۇق قىلىپ بېرىلگەن، سۆيۈش ياكى سۆيمەسلىك...

بەرھەقكى، بىز تەقدىر ئالدىدا خازان ئەمەسمىز، قۇتۇرغان بوران ھەر يان ئۇچۇرۇپ، خالىغان بىر گىردابقا مۇپتىلا قىلسا بولۇۋېرىدىغان؛ بىز تەقدىر ئالدىدا ھۆكۈمدارمۇ ئەمەس، ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز ئىرادە، خاھىشىمىز بىلەن خالىغانچە پۈتەلەيدىغان.

شۇڭا دەيمەنكى، تۆگەكنى ئىگەكگە تاپشۇر، بىراق چىلىك باغلىغاندىن كېيىن.

ئىزاھلار:

[1] ھىسار ــ ھاسار، قەدىمىي شەھەر سېپىلى.

[2] ئۇيغۇر چوققىسى ــ قومۇل تاغلىرىدىكى بىر چوققىنىڭ ئىسمى.

[3] [4] [5] قومۇل شەھىرى پالۋانتۇر يېزىسىغا قاراشلىق مەھەللە ئىسملىرى.

[6] ئاق جىگگىر (ئەركىلەتمە ئىسىم) ــ ئاجىز، مىكر 0، بوي تارتمىغان.

[7] ئالا پەشمەت (ئەركىلەتمە ئىسىم) ــ ئالىتاغل.

[8] غۇلەي، غۇلغۇر (ئەركىلەتمە ئىسىم) ــ قۇلقى كېسىۋېتىلگەن، قۇلقى يوق.

[9] سوبو (ئەركىلەتمە ئىسىم) ــ تويماس، ئاچچاقا، يوغان قوساق.

[10] مەزكۇر شېئىرلار «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2012-يىللىق 1-سانىدا ئېلان قىلىنغان.

ئاپتور: «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۇرۇمچى شەھىرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «ئىز چىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب-ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىز چىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىنى سورايمىز.
كىتابخانا ئادرېسى: ئۇرۇمچى شەھىرى «غالىبىيەت» يولى 100-نومۇر
ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 _ 0991

لاي ھەيكەل

(ھېكايە)

«ۋەزىپە بىلەن چېنىقىش» نامىدا بۇ تاغلىق يېزىغا كەلگىنىمگە تۆت ئايدىن ئاشتى. دەسلەپ كەلگەندىكى ھەممە نەرسە يېڭى، ھەممە ئەتراپ ئۆزگىچە تۇيۇلۇدىغان مەستۇ. مۇستەغرەقلىقم ئاستا ـئاستا ئۇپراپ تۇگىدى. ھەر چوققىسىدىن بىر ھېكايەت، ھەر ئېقىنىدىن بىر رىۋايەت تۆ-كۈلدىغاندەكلا بىلىنگەن بەھەيۋەت تاغ ـ جىلغىلار نەزە-رىمدىكى ئۆز سۈلكىتىنى ئاستا ـ ئاستا يوقاتتى. ئۇچرىغا-نلا كىشىگە سالام بېرىدىغان، سالاملاشقانلىكى قويچىدىن بىرنەرسىلەرنى سورايدىغان قىزغىنلىقىمغا كۈيە چۈشتى. ۋۇجۇدۇمنى بىر خىل زېرىكىش، تىت ـ تىت بولۇش، كىم ۋە قەيەرنىدۇر سېغىنىش تۇيغۇسى ئەسىر قىلدى. گويا بۇ جاي بىلەن ئەسلىدىكى خىزمەت ئورنۇم، بۇ يۇرت كىشىلە-رى بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا پات پۇرسەتتە يېقىنلاشتۇرۇپ بولغىلى بولمايدىغان قانداقتۇر بىر ھاك، نامەلۇم بىر ئارد-لىق بارەدەكلا تۇيۇلۇشقا باشلىدى.

ـــ باردىغان جايىڭىز قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ ئىزنالە-رى روشەن ساقلىنىپ قالغان تاغ ئارىسى، ـــ دېگەنىدى، باشلىقىم مېنى ئۇزۇتاردا، ـــ ئىدارىمىز ئۇچۇنمۇ، ئۆز كەسپىڭىز ئۈچۈنمۇ نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئەسلىي مەنبە-لەرنى ئۇچرىتىپ قېلىشىڭىز ئېنىق.

ئەپسۇس، ئۇنداق بولمىدى. قانچە ئىزدىنىشىمگە باقماي، مەن ئىزدىگەن قەدىمىي ئەسەر، ئەسلىي قوليازما تۇگۈل بىرەر تاغ ناخشىسىنىڭ ئەسلىي ۋاريانتىنمۇ، بىرەر چۆچەكنىڭ مۇكەممەل شەكلىنمۇ ئۇچرىتالمىدىم. دەل ئەكسىچە، شەھەردە ئاللىقاچان تۇۋلاشتىن قالغان شالغۇت ناخشىلار بۇ يۇرتتا ئەزىزلىنىۋېتىپتۇ. ئۇ جايدا بۇرۇن پۇرۇپ سەسكىنىلىدىغان كوچا ـ كويدا كەيپ قىلىش، ئاخشام ـ كەچلەردە دەلدەڭشىپ يۇرۇشلەر بۇ جايدا بازار تېپىۋېتىپتۇ. ھەممىمز قوۋزۇمزنى توشقۇزۇپ ئېيتىدىغان «تاغ خەلقى ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست، باتۇر كېلىدۇ» دېگەن باھالىرىمزنىڭ ئورنىنى بىر خىل قاششاق-لىق، كازىزاپ ـ مەككارلىق، ئالا كۆڭۈللۈك ۋە ھۇرۇنلۇق ئىگىلەپتۇ. دۇمبىسىگە ئاچماق ئۇچلۇق ئوۋ ملىتىقىنى يۇ-دۇۋالىدىغان، كۆزلىرىدىن نۇر يېڭىسى بالقىيدىغان ئوۋ-

چىلىرىمىز قەيەرلەرگىدۇر كۆچۈپ كەتكەندەك، شەھەردە يۇرۇپ خىيالەن كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىدىغان چېلىشچى سۈپەت تاغ كىشىلىرىمىز، قولىدىكى نەقىشلىك راۋابىدىن، قامچا تاسمىسىدىن يېقىشلىق ئاۋاز چىقىرىپ، قىيا-دۆمبەلەردىن سادا قايتۇرۇپ كۆي كۈيلەيدىغان قويچى يىگىتلىرىمىز ئەمدى تۇغۇلمايۇاتقاندەك قىلىدۇ. نى-نى چىللە جۇدۇنلارنى پوش دەيدىغان ئۆسۈك تۈكلۈك تېرە جۇۋا، مۇز بولۇپ ئۆيغان قارنى ئويۇپ-ئويۇپ دەسسەيدىغان قېلىن چەملىك كىگىز پىيما بىز ئۈچۈن ئەمدى پەقەت كىنولاردىنلا كۆرۈش نېسىپ بولىدىغان «كىلاسسىك» تەۋەررۈككە ئايلانغاندەك تۇرىدۇ.

— شەرىپىگىزگە تاغ مەشرىپى ئۆتكۈزۈپ بېرەيلى، سازەندىلىرىمىزنىڭ ئۆزگىچە ماھارىتىدىن بەھىر ئالغاچ، تاغ خەلقىنىڭ بەختىيار، زامانىغا ماس مەدەنىيىتىدىن ھۇزۇرلىنىڭ.

يېزا باشلىقىنىڭ شۇ گېپى ھېلىمۇ ئېسىمدە. شۇ كۈنى مەن ئۈچۈن بەك تەستە كەچ كىرگەنىدى. كەچ كىرسە، تولۇن ئاي ئاۋۇ قار لىباسلىق چوققىغا قونسا، دۆۋىلەنگەن قۇچاق-قۇچاق بەقەم، سۆكسۈكلەر چاراسلاپ كۆيۈپ، گۈلخان ئوتى چوققا بىلەن تەڭداش پەرۋاز ئەيلىسە، قۇلاققا ئەمەس يۇرەككە ئېقىپ كىرىدىغان ياڭراق تاغ ناخشىسى ۋۇجۇدۇمنى لەرزىلەپ...!

زارىقىپ كۈتكەن كەچ ماڭا نېسىپ بولغىنىدا خىيالىمىنىڭ خىيال پېتى، ئارزۇيۇمنىڭ ئارمان پېتى ھەسرەتكە ئايلىنىپ، ۋۇجۇد چۆلۈمگە كۆمىلىدىغىنىنى نەدىن بىلەي! ھەيران-ھەسلىكىمدىن بارمىقىمنى شوراپ، ياقامنى چىشلەپ ئۆزۈمنى سىرتقا ئاتىدىغىنىمنى نەدىن بىلەي؟!

چۈنكى، ئۇ كۈنى ماڭا مەن كۈتكەن مەشرەپ نېسىپ بولمىدى. مەن كۈتكەن گۈلخان، مەن كۈتكەن چاراسلىغان ئوت كېيىنكى كۈن، كېيىنكى ئايلاردىمۇ نېسىپ بولمىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىس بىلەن سىرلانغاندەكلا بىلىنگەن تۈگلۈك-دېرىزىسىز قاپقارا ئۆيگە جەم بولغان بىر توپ ئالا تاغىل ئاۋازلىقلار، بىر قوتان مەست زابۇيلار كۆپ قېتىم نېسىپ بولدى. دەمۇدەم زورلىنىۋاتقان يۇقىرى گىرادۇسلۇق هاراق، قېلىن گېزىت قەغىزىگە توم-توم ئورۇلۇپ، قولدىن قولغا ئۆتۈپ چىكىلىۋاتقان موخۇركا تۈتۈنى كۈنمۇكۈن نېسىپ بولدى. ئاھاڭمۇ، كۈي ئەۋجىمۇ، بىر چىرايلىق تېكىستىمۇ بۇزۇلغان شەھەر ناخشىلىرى (ئەگەر بۇنى ناخشا دەپ ئاتاش ئەسلىي ناخشىلارغا ھاقارەت ھېسابلانمىسىلا) «ۋاي دات!» دېگۈچە نېسىپ بولدى. تىل-ھاقارەت تونىنى تولۇق كەيگەن قىپىالىڭاچ يۇمۇر-چاقچاقلار (ئەگەر بۇلارنى يۇمۇر-چاقچاق دەپ ئاتاش مۇمكىنلا بولسا) بۇرنى-قولۇقۇمدىن چىققۇچە نېسىپ بولدى!

پەندىيات ۋە مەندىن كېيىن بۇ جايغا ئېزىپ-تېزىپ كەلگۈچىلەرگە ئاگاھكى، ساز ئورنىدا ئاياغ-قوشۇق، داپ ئورنىدا لىگەن-تۇنكە چېلىنىدىغان ئۇ خىل ئەسەبىي «مەشرەپ»نى ئەمدى كۆرگىچە بېشىڭلارنى كاچكۇلىغا تىقىپ، قۇلىقىڭلارنى بىر ئاخشام بولسىمۇ مۇز ئاستىدا ئارام ئالغۇزۇش مىلك ئەۋزەل، ملك بىر ئەۋزەل!

مانا بۇ مېنىڭ «يېزا باشلىقى ياردەمچىسى» نامىدا چېنىقىۋاتقان جايىمنىڭ قەلبىمدىكى كىچىكلىتىلگەن تەسۋىرى. مېنىڭ بۇ جايغا قانچىلىغان سۆيۈملۈك ئارزۇ، قانچىلىغان ئۇلۇغۋار پىلانلار بىلەن كەلگىنىمنى بىر ئۆزۈم بىلىمەن. باشتا ئۇ پىلان، ئۇ ئۇمىدلىرىمنى يېزا باشلىقىغا زوق ئىشتىياق بىلەن ئىزھارلىدىم. باشلىقىنىڭ يېرىم يۇمۇلغان كۆزىگە، ھالقا بولۇپ ئۆرلەۋاتقان تاماكا ئىسىغا قاراپ تەكرار ئىزاھلىدىم، ئۇ ھەممىنى ئاڭلىدى، مۇرەمگە ئۇرۇپ تۇرۇپ ھەممىنى داڭلىدى. «بولىدىكەن، يېزىمىزدا قانات يايدۇرغىلى بولىدىغان ياخشى پىلانلار ئىكەن، بىز مۇزاكىرە قىلىپ...» دېدى. ئەمما، مۇزاكىرە قىلغان-قىلمىغىنىنى، قاچان، كىم بىلەن مۇزاكىرە قىلىدىغىنىنى ئېيتمىدى. مەن سۆيلىدىم. كۆلگە كىرىۋالغان ئانا ئۆردەكنىڭ چۆجىسىدەك تاپ باستۇرۇپ يۇرۇپ تاپشۇرغان يازما پىلانلىرىمنىڭ دېرىكىنى قىلدىم. ئالغان جاۋابىم يەنە شۇ «مۇزاكىرە قىلىپ...» بولدى. ئەمدىگە كەلگەندە ئۇ مېنى كۆرسىلا «تاماكىڭىز بارمۇ؟» دەپلا سورايدىغان، سۇنغۇنۇمنى ئېلىپلا ئالدىراش كېتىپ قالىدىغان بولدى. ئۇزايىدىن قارىغاندا ئەمدى ئۇنىڭغا مېنىڭ تاماكامدىن باشقا بىرەر يارىدىمىم كېرەك ئەمەستەكلا بىلىنەتتى. راست، مەن بۇ يەرگە كېلىپ ئانچە ئۆتمەيلا تاماكا چېكىشنى ئۆگىنىۋالدىم. ئەمما، موخۇركىغا زادىلا كۆنەلمىدىم.

— ھېچ بولمىغاندا مۇشۇ يېزىدا يۈز بەرگەن بىرەر قەھرىمانلىق قىسسىسى، ئەھمىيەتلىكرەك بىرەر ۋەقە-ھادىسىلەرنىمۇ ئاڭلىغلى بولماسمۇ؟ — مەن بىلەن پات-پات زورۇقۇپ ئەھۋاللىشىپ قويىدىغان تەشۋىقات كادىرىدىن سورىدىم ئاخىرى، — سىز شۇنداق ئىشلارغا مەسئۇل.

ئاۋاقتىنە كادىر سېرىق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ سۈسقىنە

هىجايدى. ئۆسۈپ كەتكەن چېچىنى پاخپايتىپ تۇرۇپ مۇ-
رىسىنى قىسقىندا مۇرىسى قۇلىقىدىن ئاشتى.

ئۇنىڭ جاۋابى شۇ بولدى. ياق، جاۋاب شۇلا بولماپ-
تۇ، نەچچە كۈن ئۆتكەن بىر كەچقۇرۇن ئاق سېرىق ئۇ
كادىر ياتقىمغا خۇشال بىر هالدا كىرىپ كەلدى:

— بىر خۇش خەۋەر بار، — دېدى ئۇ، دات باسقان
چىشلىرىنى تولۇق كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — ئۇلۇقبەل كەنتى-
نىڭ كونا ئامبىرىدا بىر تاغار قەدىمىي كىتاب بارلىقىنى
ئاڭلاپ قالدىم. هەممىسى...

ماڭا شۇ گەپلا كۇپايە ئىدى. «قەدىمىي» بولسلا،
«قەدىمىي» بولمىسمۇ، كونا ئامبارىدىلا بولىدىكەن
ئىزدەپ چىقماي قويمايتتىم. يازما ماتېرىيال بىر تاغار
ئەمەس، بىر بەت، بىر ۋاراق بولسمۇ!

تەشۋىقات كادىرىنىڭ چۈشەتكەك قولىنى چىڭ سىقتىم.
بۇگۈن ئاخشاملا ئۇلۇقبەلگە باشلاپ چىقىشنى ئۆتۈندۇم.

— ئەتە، — دېدى، ئۇ شەپكىسىنى كىتابلىرىمنىڭ
ئۈستىگىلا قويۇۋېتىپ، — ئۇلۇقبەلنىڭ يولى كېچىدە ماڭ-
غىلى بولىدىغان يوللاردىن ئەمەس.

ئۇ توغرا دەپتۇ. ئەتىسى تاڭ يورۇماستىلا ئىككى
شۇپۇتاق ئېشەككە مىنىپ يولغا چىقتۇق. هەمراهىم قىيا
بىلەن بەسلەشكەن يول بويى ئۆزىنىڭ ئۇ قەدىمىي ماتېرىد-
يالارنى قانداق بايقىغىنىنى، خەۋەر بەرگۈچىگە مېنى
باشلاپ بېرىپ بولغۇچە تاغارنىڭ ئېغىزىنى زادىلا ئاچماس-
لىقنى تاپىلىغىنىنى زوق بىلەن سۆزلەپلا ماڭدى. مەن سۆ-
يۈندۈم. سۆيۈنۈش ئىلكىدە مەنزىلگە ئالدىرىدىم.

— خەۋەرچى ئۆزى بىلەن ئايالىنى تۆۋەن تۇرمۇش
كاپالەت پۇلى ئالىدىغانلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈپ قويۇ-
شىمىزنى شەرت قىلدى. مەن سىزگە ۋاكالىتەن ماقۇل
بولدۇم. بىر ئامالىنى قىلىپ بېرەرسىز. بولمىسا ئامبارىدىكە-
نى كۆرسەتمەيدىكەن. يەنە قەدىمىي كىتابلىرىنىڭ
باهاسىنى...

تەشۋىقات كادىرىنىڭ بۇ گېپىگە ياقمۇ، ماقۇلمۇ دېمە-
دىم. توغرىسى، ئۇ گەپلەر قۇلۇقۇمغا كىرمىدى. شۇ تاپ
كۆز ئالدىمدا ئۇلۇقبەلدىكى كونا ئامبار، ئامبارىدا توپا
بېسىپ ياتقان بىر تاغار تەۋەررۈكلا نامايان ئىدى. قىيا-
سىمدىكى ئۇ تاغار مېنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتەتتى، يو-
لۇمغا تەلمۈرەتتى. گويا مەن شۇ تاپ ئۇنىڭ ۋىسالىغا تەل-
مۈرگەندەك، دىدار مۇلاقىتىگە ئالدىرىغاندەك.

مەنزىلىمىزگە كەچ كىرگىنىدە يەتتۇق. قوناق ئېگىسى-
نىڭ «ئاۋال تاماق...» دېيىشلىرىگە ئۆزرە ئېيتتىم. تۈنۈگە
لېگەن چالىدىغان داپچى، ياغاچ ئاياغ، ياغاچ قوشۇق
بىلەن نەغمە قىلىدىغان سازەندىلەرنى تېپىپ كېلىش تەكلى-
پىنى رەت قىلدىم. قولۇمغا تېزەك كۈلىگە كۆمۈپ پىشۇ-
رۇلغان كۆمەچ نانىدىن بىر پارچە ئېلىپلا تەشۋىقات كادى-
رىنىڭ يېڭىدىن تارتقۇشلىدىم:

— شۇ ئامبارغا...

ئامبار ئىگىسى ياشقىنە بىر يىگىت ئىكەن. ئۇمۇ مېنىڭ
هەمراهىمغا ئوخشاش ۋاتىلداق زۇۋان ئىگىسىدىن بولۇپ
چىقتى. دادىسىنىڭ مۇشۇ كەنتە بىر ئۆمۈر بوغالتىر بولۇپ
ئىشلىگىنىنى، رەهمەتلىك دادىسى يېقىندا تۈگەپ كېتىپ،
يېزىدىكىلەرنىڭ نەزەرىگە ئېرىشكەن ئۆزىنىڭ ئاتا كەسپى-
گە ۋارىسلىق قىلغىنى هەققىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان ۋەز-
لىرى ئاخىرلاشقىچە تىك قىيانلىق تۆۋىنىگە جايلاشقان،
مۈگدەك باسقان چالغىلا ئوخشاپ قالغان كونا ئامبارغا
يەتتۇق. ئىشىك غۇدۇراپ ئېچىلىپ، سۇس يورۇتۇلغان
قول چىرىغىنىڭ نۇرى بۇلۇڭدىكى توپا دۆۋىسىگە
توغرىلاندى.

— هەممىسى دادامنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان...

شۇنچە يولنى بېسىپ، زور ئۈمىد بىلەن ئىزدەپ
كەلگەن «قەدىمىي» ۋەرەقلەرنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن مۇئەل-
لىپى ئاشكارا بولغىنىدىن كۆڭلۈم «جىغ»غىدە قىلدى.
شۇندىمۇ بۆز تاغارنى قۇچاقلىدىم. تاغاردىن ئاچچىق توپا
توزۇدى.

— مېنىڭ تۆۋەن تۇرمۇش پۇلى ئالىدىغان ئىشىم... —
ياش بوغالتىر هىجىيىپ تۇرۇپ تاغارغا ئېسىلدى، —
ئىشىنىڭ ئىسسىقىدا بۇ تەۋەررۈكلەرنىڭ باهاسىنمۇ...

ئۇنىڭ تاغارنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ دېيىشچە دادا-
سى بۇ تاغارغا هېچكىمنى يېقىن يولاتمايدىكەن. شۇنىڭدىن
بۇنىڭ قانچىلىك مۇهىم «ئاسار ئەتىقىلەر» ئىكەنلىكىنى
بىلگىلى بولىدىكەن. شۇڭا دادىسىنى يەرلىكتە قويغان
تۇنجى كۈنىلا تەشۋىقات كادىرىغا خەۋەر قىلىپ، مېنى
باشلاپ چىقىپتۇ. تەشۋىقات كادىرىدىن بىلىشچە مەن
مۇشۇ كەسىپ ۋە مۇشۇ سودىنىڭ ئەهلى ئىمىشمەن.

مەن ئۇنىڭ ئىسمىنى كاپالەت پۇلى ئالىدىغانلار تە-
زىملىكىگە كىرگۈزۈپ قويۇش تەلۈگە ماقۇل بولدۇم. تا-
غاردىكىنىڭ باهاسىنى بولسا خېلى پۇلغا دېيىشتىم. گەرچە
بەرگەن ۋەدەمنىڭ قولۇمدىن كېلىش - كەلمەسلىكىگە ئۆ-
زۈمنىڭ ئىشەنچى بولمىسمۇ، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە باشقا

تاللىشىم يوق ئىدى.

تىتىرەپ تۇرغان قولۇم بىلەن تاغارنىڭ ئېغىزىنى ئاچتىم. ھەمراھلىرىمنىڭ تىنىقى رېتىمىنى ئۆزگەرتتى. ئۆزگەرتتىيۇ، تاغار ئىچىدىكى «كۆرسە كۆمۈر، كۆرمىسە ئالتۇن» تەۋەررۈكلەر بىر-بىرلەپ ئاشكارا بولۇشقا باشلىغىنىدا تىنىق رېتىمى ئەسلىگە قايتىپ، داترەڭ چىشلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ياش بوغالتىر گەدىنىنى تاتىلىغىنىچە قايتىشقا ئالدىراپ قالدى.

— دېيىشكەن باھا بىلەن بەرگەن ۋەدىلىرىڭدىن يېنىۋالمايدىلا، ھە؟

مەن ئىككى زۇۋاندارنى ئۈزىتىۋېتىپ، ئۆزۈم بوغالىتىرنىڭ ئىشخانىسىدا تۇنىمەكچى بولدۇم. يورۇقلۇقتىن ئىسى كۆچلۈك جىن چىراغنى پىشانەمگە يېقىن پەرلەپ، تەۋەررۈكلەرگە دۇئا چۈشتۈم.

سېپىتۋالغانلىرىم قانداقتۇر كىلاسسىك قوليازمىلار ئەمەس، بەلكى، ئۇلۇقبەل كەنتىدىكى كومۇنا ئەزالىرىنىڭ ئاشۇ قاياناق يىللاردىكى ئىش كۈنىگە نومۇر خاتىرىلىگەن، دارامەت تەقسىملىگەن، نورملىق ئاشلىق، گۈگۈت، چاي، تۇز تارقاتقان، كوللېكتىپقا قىغ-مايماق، يۈك-تېرە ئۆتكۈزگەن جەدۋەللىرى بولۇپ چىقتى.

بۇلارنى كۆرۈپ كۆلۈشنىمۇ، يىغلاشنىمۇ بىلمىدىم. ھەر ھالدا مۇشۇنىڭغا بولسىمۇ شۈكۈر قىلغاندەك، تۆلەگەن بەدىلىم بەت چۆرىسى سارغىيىپ چىرىشكە باشلىغان، چوڭ-كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان بۇ جەدۋەللەر ئۈچۈن ئەرزىيدىغاندەك بىر تۇيغۇ ماڭا تەسەللى بېرىۋاتاتتى. نېمىلا بولمىسۇن، ئېرىشكىنىم ھازىرچە ئاسار ئەتىقە ھېسابلانمىسىمۇ، خەلقىمىز ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بەلگىلىك بىر تارىخىي دەۋرنىڭ روشەن پاكىت ۋە يازما ئىزلىرى ئىدى.

مەن ئۇلارنى قايتا-قايتا كۆرۈپ چىقتىم. كۆز ئالدىمغا ئاشۇ يىللاردىكى ئۇلۇقبەل كىشىلىرىنىڭ نامرات بولسىمۇ روھى ئۇستۇن سىماسى، ھەر شۇئارنى تەك توۋلاپ، ھەر جاپانى تەك تارتقان مەردانە قىياپىتى نامايان بولدى.

تاڭغا يېقىن بارچە جەدۋەللەرنى رەھمەتلىك بوغالتىرنىڭ قول ئىزى بويىچە ئەسلىي قاتلىقى بىلەن رەتلەپ، تۈرلەپ چىقتىم. دەل شۇ چاغدا ئاخشامدىن بېرى مەن نېمىشقىدۇر دىققەت قىلمىغان تۆت بەت يازما قولۇمغا سىيىپاشتى. يازمىنى باشتا سەل ئېرەنسىزلىك بىلەن ئوقۇدۇمىيۇ، بەت ئالمىشىپ، يازمىدىكى ئەسلىي مۇددىئا روشەنلىشىشكە باشلىغىنىدا ۋۇجۇدۇم ئاستا-ئاستا لەرزىگە كەلدى. قېنىم قىزىشىپ، ئۆزۈممۇ تۇيماي قولۇمغا تاماكا ئالدىم. تاماكا ئىسىنى ئىچىمگە تولۇق تارتىپ، سىرتقا چىقىرىشقا ئالدىرىماي تۇرۇپ ھەر سۆز، ھەر جۈملىنى يېنىشلاپ ئوقۇدۇم.

مەن كۆتكىنىمگە ئەمدى ئېرىشكەندەك قىلاتتىم. ئىزدىگىنىم ئاخىرى ماڭا جامال كۆرسەتكەندەك تۇراتتى. سارغىيىپ كەتكەن، چۆرىسى تىتىلغان تۆت ۋاراق قېلىن قەغەزگە يېزىلغان ئۇ يازمىنى تەكرار ئوقۇغانسېرى ئۇ يازمىدىكى بىر نەمۇنە سىما ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك، ماڭا باغرىنى كەڭ ئېچىپ، مەزمۇت قەدەملەر بىلەن يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك، مېنى نېمىگىدۇر چىللاۋاتقاندەك تۇيۇلۇشقا باشلىدى.

كۆرۈۋاتقىنىم كىمنىڭدۇر يازغان تەسىرات ماقالىسى بولۇپ، چوڭ يىغىن مۇنبىرىدە ئوقۇلماقچى بولغان نۇتۇق تىزىسىغىمۇ ئوخشاپ قالاتتى. مەزمۇنىدىن ئايان بولۇشىچە، قوشنا يېزىدىن بىر پادا مالنى ھەيدەپ كېلىپ، تاغ كەينىدىكى يايلاققا چارۋا كۆچۈرۈش يولىدىكى بىر يىگىت مۇشۇ ئۇلۇقبەلگە يېقىن داۋاندا توختاپ ئۆلۈپ قاپتۇ. ئۆلگۈچىنىڭ جەستى داۋان تۆۋىدە نەچچە كۈنلەرگىچە تۇرۇپ قاپتۇ. يازما ئىگىسىنىڭ ھاياجانلىق جۈملىلىرىدىن ئايان ئىدىكى، قازا قىلغۇچى ئېنىقلا، كوللېكتىپنىڭ چارۋىسىنى، ئومۇمنىڭ مۈلكىنى قوغداش يولىدا قۇربان بولغان بىرى ئىكەن. قېتىپ قالغان جەسەت قوينىدا يەنە يېڭى تۇغۇلغانلىقى ئېنىق بولغان، كۆيۈمچان چارۋىچى يىگىت بىلەن بىللە ئۇنىڭ باغرىدا يورۇق ئالەمگە خوش ئېيتقان ئىككى قوزىمۇ بار ئىكەن!

يىگىتكە ئوقۇلغان بۇ مەدھىيەنىڭ بېشى، ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدا ئۇلۇغ داھي ماۋزېدۇڭنىڭ «خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى»، «بىتىيۈننى خاتىرىلەيمىز»، «يۇگۇڭنىڭ تاغنى يۆتكىشى» قاتارلىق ئەينى دەۋردىكى ھەممە ئادەم ياد ئالغان، ياڭراق ئاۋاز، كۆتۈرەڭگۈ روھتا ئوقۇغان ئەسەرلىرىدىكى جەڭگىۋار سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە بار ئىدى. ئۈزۈندىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئاڭلىغۇچىنىڭ قېنىنى ئۆركەشلىتىدىغان نۇرغۇنلىغان رېتىورىك خىتاب ۋە چاقرىقلار قۇر-قۇرلاردا ئۇچراپ تۇراتتى. ئۈنىڭدىنمۇ تەسىرلىك يېرى، تەسىرات ئىگىسى توڭلاپ قالغان يىگىتنىڭ نە ئېنىق ئات-ئۇچۇرىنى، نە يۇرت-سۈيىنى بىلمەيدى-

كەن. ئەمما، مەرھۇمنىڭ جەستىنىڭ مۇشۇ ئۇلۇقبەلنىڭ كەينى داۋىنىدىكى تاغ ئارىسىغا كۆمۈلگىنىنى بىلمىدىكەن. يازما ئىگىسى ئۇنى ئۆز قولى بىلەن يەرلىكىدە قويۇپ، قەبرە نىشانى ئۈچۈن ئۈچ تال قارا تاشنى بەلگە قىلىپ قويۇپتۇ. ھەر باھاردا قەبرىنى يوقلاپ، ھەر ئىش، ھەر ئىزدا قەبرە ئىگىسىنىڭ ئىنقلابىي روھىنى ئۇلۇغلەشلىكىنى ئىزھارلاپتۇ.

نېمىدېگەن پاك، نېمىدېگەن ساپ روھ ئۇ!

تاڭ يورا - يورۇمايلا ئاخشامقىلارنىڭ يېنىغا ئالدىرىدىم. بوسۇغىدىن كىرە - كىرمەيلا بوغالتىر يىگىتتىن سورىدىم:

— بۇ پوچۇركىنى تونۇمسىز؟ ئۇ دادىڭىزنىڭ خېتىمۇ؟

يىگىت چاپاق باسقان كۆزىنى چىمچىقلاتتى. سۇنغۇ-نۇمغا ئۇزاق قارىدى.

— بىلەلمىدىم...

— نېمە دەيدىغانسىز؟ ئۆز دادىڭىزنىڭ پوچۇركىسىنىمۇ تونۇمامسىز؟

— ياق...، بۇرۇنقى كەنت مۇدىرىمىز تونۇيالايتى...

چاپاق كۆزنىڭ پەرۋاسىزلارچە ئېيتقان بۇ سۆزلىرىدىن كۆڭلۈم بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى.

— مېنى شۇ كەنت مۇدىرىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ بېرىڭ.

— ئۇ... ئۇ ئادەم نەچچە يىللار ئاۋۋال ئۆلۈپ كەتكەن.

مەن ھاجانلاندىم. ئىچىم غەزەپكىمۇ، ھەسرەتكىمۇ، سېغىنىشقىمۇ، نەپرەتكىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان گادىرماچ بىر ئوي بىلەن لەققىدە توشتى.

ئالقىنىم نېمىشقىدۇر چىڭ كىرىشىپ مۇشتقا ئۆزگەردى.

— ئۇنداقتا بۇ پوچۇركىنى كىم تونۇيالايدۇ؟!

سوئالىمغا يەر تېگىدىن ئاڭلانغاندەك بوشقىنە بىر جاۋاب كەلدى:

— مېنى شۇ كەنت مۇدىرىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ بېرىڭ.

— ئۇ... ئۇ ئادەم نەچچە يىللار ئاۋۋال ئۆلۈپ كەتكەن.

مەن ھاجانلاندىم. ئىچىم غەزەپكىمۇ، ھەسرەتكىمۇ، سېغىنىشقىمۇ، نەپرەتكىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان گادىرماچ بىر ئوي بىلەن لەققىدە توشتى.

ئالقىنىم نېمىشقىدۇر چىڭ كىرىشىپ مۇشتقا ئۆزگەردى.

— ئۇنداقتا بۇ پوچۇركىنى كىم تونۇيالايدۇ؟!

سوئالىمغا يەر تېگىدىن ئاڭلانغاندەك بوشقىنە بىر جاۋاب كەلدى:

— ھېچكىم.

قارىسام جاۋاب بەرگۈچى مېنى ئۇلۇقبەلگە باشلاپ چىققان تەشۋىقات كادىرى ئىكەن. مەندىكى ھاياجانىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ چىرايى تېخىمۇ سارغىيىپتۇ. داترەڭ چىشلىرى ئۆزىنى دورداي كالپۇكىنىڭ ئىچىگە يۇشۇرۇپ، بۇرۇتى دىدىكى نەچچە تال سارغۇچ تۈكى دىڭگىيىپتۇ. كۆزىدىكى قەھرىنى كۆرۈپ ئۇ پەس ئاۋازدا قوشۇپ قويدى:

— سىزدىن يوشۇرمايمەن، بۇ يەردە ئەمدى ساۋاتلىق كىشى قالمىدى.

— نېمە؟! يېزىلىق ھۆكۈمەت يىغىن زالىدىكى «ئىككى ئاساسەن» خىزمىتىدە لايىقەتلىك بولغانلىق ھەققىدىكى سېرىق تاختاي...؟

— ئۇنى قانداق ئامالار بىلەن ئالغىنىمىزنى مەن سىزگە كېيىنچە دەپ بېرىمەن. ئارتۇق ھاياجانلانماڭ. بەزى ئىشلارغا بەك ئىنچىكىلەپ كەتسىڭىز جېنىڭىز توشۇمايدۇ.

دورداي كالپۇكنىن تامچىلاۋاتقان بۇ سۆزلەرنى ئېنىق ئاڭقاردىم. ئاددىي، ئەمما، ئاچچىق ھېكمەت يوشۇرۇنغان بۇ سۆزلەردە بەك كۆپ، بەك كۆپ سىر بارەدەك قىلاتتى.

— بولىدۇ، ئۇنداقتا مېنى ماۋۇ تەسىراتنامىدە يېزىلغان داۋان كەينىگە باشلاپ بېرىڭلار!

مەن قولۇمدىكى يازمىغا قايتا بىر قېتىم كۆز يۈگۈرتۈپ، ئۇنىڭدا تىلغا ئېلىنغان قەبرە ئورنىنى ئۇ ئىككىسىگە بىلگىنىمچە چۈشەندۈردۈم.

— بىلدىم، تاش دەرۋازىنىڭ ئۇ تەرىپى ئىكەن. لېكىن، مەن ئۇ جايدا قەبرە بارلىقىنى بىلمەيدىكەنمەن.

چاپاق كۆز بوغالتىر ئەمدى ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك قىلاتتى. ئاۋازىدىكى غاراڭ - غۇرۇڭمۇ خىلىلا سۈزۈلۈپ قالغاندى.

ئۇ خۇرجۇنغا لەققىدە كۆمەچ قاچىلىدى. قارىداپ كەتكەن قاپاقىغا سۇ تولدۇردى. بىلىگە ئىككى تال چىگە ئارغامچىنى يۆگىدى. مېنىڭ ئاياغلىرىمنى سالدۇرۇپ، ئورنىغا تېرە چورۇق كىيگۈزدى. چورۇق ئۇستىنى كەڭ ئەنلىك لاتا بىلەن تىزىمغىچە تاڭدى. نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن كۆتمەك جۇۋىنى يېپىندۇرۇپ قويدى. تەشۋىقات كادىرىمۇ لاتا خېپى ئۇستىگە تىزلاپچە چەگدى. تەلەپ قىلىپ تۇرۇپ بىر يوتقانىنى يېپىنچاقلىۋالدى.

بىز يولغا چىقتۇق. كۈن پىشىندىن قايرىلىپ، قۇياش تاغ چوققىسىدىن ھالقىغاندا تاش دەرۋازا دېگەن جايدىن ئۆتتۇق. بىلىم ئاغرىپ مەن ئېشەكتىن چۈشۈۋالدىم.

— ئەخمەق بولمىسلا، — دېدى ھەمراھىم بىر پارچە گېزىت قەغىزىنى جارتىتىدە يىرتىپ موخۇركا ئورد-

غاچ، ــ قانچە قىلسىلمۇ بۇ يولدا پىيادە مېڭىشلىرى ئې-شەكتىن تېز بولالمايدۇ. پىيادە ماڭىدىغان يولغىمۇ قانىلا تېخى.

ــ ئىشەدىلا دەۋاتاتتىڭىز... تاش دەرۋازىدىنمۇ ئۆتتۇق...؟

ــ بىز بىر - ئىككى كۈنلۈك مەنزىلنىمۇ «ئىشەدە» دەپ كۆنۈپ قاپتىمىز، قارىسىلا.

ئۇنىڭ ئېيتقىنى توغرا ئىكەن. ئاسمانغا تۆۋرۈك بولغۇدەك تىك چوققا، زېمىنغا ئۇچەي بولغۇدەك چوڭقۇر قىيا، بىر - بىرىگە منگەشكەن سانسىز تۆپە - دۆمبەللەر-دىن ئۆتكىنىمىزدە بايامقىلاردىنمۇ ھەيۋەتلىك تاغ لوكىلە-رى كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولدى. بىز ئېشەكلىرىمىزنى شۇ جايدىكى يانداميغا ئوتقا قويۇۋەتتۇق.

ــ ساقلايدۇ، ــ دېدى ئىككى ھەمراھىم ماڭا چۈ-شەندۈرۈپ، ــ بىز كەلگۈچە ھېچ يەرگە كەتمەيدۇ. ھاي-ۋانلىرىمىزمۇ بىزدەكلا رايىش ۋە كۆنۈك.

بىز تاغ كەينىدىن ئۇچ كۈندە قايىتتۇق. بۇ ئۇچ كۈندە قانچىلىك جەبرىلەرنى تارتقىنىمىز، چورۇق - تىزلاپ-چىلىرىمىزنىڭ نەلەردە چۈشۈپ قالغىنى، خۇرجۇندىكى ئوزۇق، قاپاقتىكى ئۇسسۇزلۇقىمىزنىڭ قاچانلاردا تۈگەپ كەتكىنىنى يېزىش ۋە سۆزلەش ئارتۇقچە. ئەمما، بارغان جايىمىزدىن ئىزدىگەن قەبرىمىزنى تاپالمىغىنىمىز ۋە شۇ ۋاقىتتىكى يېرىم بولغان كۆڭلىمىزنىڭ ئىزھارىنى چوقۇم دېۋېلىشىمىز كېرەك.

شۇنداق، بىز داۋان كەينىدىن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمە-دۇق. نە بىرەر قەبرىدىن بەلگە - ئىزنا، نە ئۇچ تال قارا تاشتىن ئەسەرمۇ كۆرمىدۇق. ئۇلار كۆنۈپ كەتكىنى بىلەن ماڭا تىنىق يېتىشمەي...

يېزىغا قايتقان كۈنۈم ھېرىپ ھالىمدىن كەتكەنىدىم. شۇنداقمۇ كېچە پەقەتلا ئۇيقۇم كەلمىدى. قاچقان ئۇيقۇ-نىڭ ئورنىغا ئۇلۇقبەل ۋە تاشدەرۋازىدا كۆرگەن ئېگىز ۋە بەھەيۋەت تاغ لوكىلىرى، دۆمبەل - توقايلىقلار كەلدى. شۇ لوكا ۋە شۇ دۆمبەللەرگە سىڭىشىپ، شۇلار بىلەن تولۇق بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن نامسىز قۇربان بىلەن ئۇنى ئاددىي بولسىمۇ قەغەزگە ئېلىپ قويغان پېشقە-دەم بوغالتىر كەلدى. ئۇلار ماڭا قاراپ نېمىشقىدۇر باش چايقايتتى، نېمگىدۇر ئەپسۇسلىناتتى. كۆزلىرىدە ئۇلۇغ-ۋارلىق، پاكلىق، قەھرىمانلىق نۇرى جلۋە قىلاتتىيۇ، چېھە-رىدە خۇرسىنىش بالقيتتى، لەۋلىرى يىمىرىلەتتى. ماڭا بىر نېمىلەرنى دېگۈسى بارىدەك قىلاتتى. دېمەكچى بولغانلىرى-نى كىملەرگىدۇر ئېيتىپ بېرىشمىنى، كىملەرگىدۇر يەتكۈزۈ-شۈمنى ئۆتۈنگەندەكمۇ قىلاتتى.

توغرا، مەن ئۇلارنىڭ ئۇنسىز ئۆتۈنۈشلىرىنى ئاۋا-زىمنىڭ يېتىشچە، قۇربىمدىن كېلىشچە توۋلىشىم، ئەڭ ياخراق ئاۋازىم بىلەن يىراق - يىراقلارغا ئاڭلىتىشىم كېرەك. بەلكىم، قانداقتۇر بىر قىسمەت مېنى بۇ يېزىغا شۇ سەۋەب نېسىپ ئەتكەندۇ.

ئىشقا چۈشۈش بىلەنلا يېزا باشلىقىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم. ھېلىقى تۆت بەت يازمىنى ئۇنىڭ پارقىراق ئۈستە-لىگە قويغاچ نەچچە كۈندىن بېرىقى يوق بولۇپ قېلىشى-نىڭ ۋەجىنى چۈشەندۈردۈم. ئويلىغانلىرىمنى ئۇنىڭغا بىرمۇ بىر بايان قىلدىم.

ــ بەك ياخشى ماتېرىيال ئىكەن! ــ يېزا باشلىقى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ــ بۇنى بىر تېپ قىلىپ تىكلەپ، كەڭ تەشۇنق قىلىش كېرەك! ئەسەبىيلىك ئىدىيە-سى بارغانچە كۈچىيۋاتقان، ھۆرۈنلىشىپ كېتىۋاتقان، ئو-مۇمنىڭ ئىشىغا كۆڭۈل بۆلۈش دېگەننى، كوللېكتىپنىڭ مۇلكىگە كۆيۈنۈش دېگەننى ئۇنتۇپلا كەتكەن ھازىرقى ياشلىرىمىزنى مۇشۇ تېپ ئارقىلىق تەربىيەگە ئىگە قىلىش-مىز كېرەك!

يېزا باشلىقى شۇلارنى دېگەچ ئىشخانىنى توختىماي ئايلاندى. ئەمما، سۆزىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە قەدەملىرى بارغانچە ئاستىلاپ، ئاۋازىمۇ بارغانچە پەسلەپ قالدى:

ــ ئەمما...، ئەپسۇس، ئۇ قويچى بىزنىڭ يېزىدىن ئەمەس ئىكەنغۇ؟ مۇشۇ يېرى بولمىغۇدەك جۇمۇ، بولمىغۇدەك.

ــ تېپ بولۇش، ئىلغارلىقنى تەشۇنق قىلىش ئۈچۈن قەھرىمانىنىڭ بىزنىڭ يېزىمىزدىن بولۇشى ھاجەت ئەمەس، ــ دېدىمەن، ئۇنىڭ ھاياجىنىدىن يېنىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ــ ئىككىمىزنىڭ قەلبىگە ئەڭ بۈيۈك ئوبراز بولۇپ سىڭىپ كەتكەن لېي فىڭمۇ بۇ يېزىدىن ئەمەس. ئەمما، ئۇنىڭدىن ئۆگىنىپ كېلىۋاتقىنىمىزغا يېرىم ئەسىردىن ئاشتى. نېمىلا بولمىسۇن، ئۇ يىگىت بىزنىڭ تەۋەيىمىزدە قازاغا يولۇققۇ-تۇ. ئۇلۇقبەل كەنتىمىزدىكى ئاددىي بىر چارۋىچى ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرىدىن تەسرلىنىپ، قولىمىزدىكى بۇ تەسراتنى يېزىپ قالدۇرۇپتۇ. يازغىنىنى يىللاردىن بۇيان ئەتىۋارلاپ ساقلاپتۇ. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۇ ئەلۋەتتە ياخشى-لىقنىڭ بىر ئۆمۈر ئۇنتۇلمايدىغىنى، خەلقىمىزنىڭ يەنىلا

ئۇلۇغلۇقنى چىن قەلبىدىن ھمايە قىلىدىغىنىنى چۈشەندۈ-
ردۇ. شۇڭا...

— بولىدۇ! — باشلىقىم يەنە بىر قېتىم ھاياجانلاند-
دى، — سۆزلىرىڭىز ئورۇنلۇق، بۇگۈنلا مۇزاكىرە
قىلايلى!

تۇۋا، «مۇزاكىرە» ئەسلىدە مۇنداق بولىدىكەن:
ھەممىمىز كۆڭلىمىزدىكىنى، ئويلىغانلىرىمىزنى دەپ بولۇ-
پلا سېكرىتارنىڭ ئېغزىغا قارايدىكەنمىز. ئۇنىڭ بېشىنىڭ
گىلدىڭلىشىنى، كۆزلىرىنىڭ يېرىم يۇمۇلۇشىنى، تاماكىسىنى
كۈچەپ شوراپ ئاخىردا ئۈستەلگە پاققىدە مۇشتلىشىنى
كۈتىدىكەنمىز.

— بولىدۇ! — سېكرىتار ئاخىرى ئۈستەلگە شاپىلاق-
لىدى، — ئۇلۇقبەلدە مەيلى شۇنداق ئىش يۈز بەرگەن
بولسۇن، بولمىسۇن يېزىلىق پارتكوم نامىدا بىر رەھبەر-
لىك گۇرۇپپىسى قۇرايلى. گۇرۇپپا تەركىبىدە ئۈچ كىچىك
گۇرۇپپا بولسۇن. بىرىنچى گۇرۇپپا يېزىنچىلىق ئىشلىرىغا
مەسئۇل بولۇپ، مەرھۇمنىڭ بارلىق ئىلغار ئىش ئىزلىرىنى
قېزىپ، يېزىپ چىقسۇن. بەزى دېتاللارنى قوشۇپ
قويۇش كېرەك، ئەلۋەتتە. ھەم يەنە يۇقىرىغا مەرھۇمنى
«ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ ئەنگە ئېلىش ھەققىدە دوكلات
تەييارلىسۇن. ئىككىنچى گۇرۇپپا مەرھۇمنىڭ ئەسلىي يۇر-
تىنى، ئىسىم - فامىلىسىنى، ھازىرقى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ
ئىنقىلابىي قۇربانلىق روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ قانداق
ياخشى ئىشلارنى قىلۋاتقانلىقىنىنى ئېنىقلىسۇن. ئۈچىنچى
گۇرۇپپا ئۇ سەپداشلىق قۇربان بولۇش جەريانىنى، ئەھمى-
يەتلىك ئۇ ئۆلۈمنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئۇلۇقبەل كەنتىمىز ۋە
يېزىمىزدىكى ياخشى تەسىرىنى تەييارلىسۇن!

مەن ئۇھ، دېدىم. ھاردۇقۇم چىققانىدەك بولدۇم.
گەرچە ئەتراپىمدىكىلەر مېنىڭ بايانلىرىمغا گۇمان نەزەرى
بىلەن قاراۋاتقانىدەك قىلسىمۇ ھېچبىرى چىش يېرىپ
قارشى تۇرمىدى. مەن بىرىنچى گۇرۇپپىغا مەسئۇل
بولۇپ، ئاۋۇال مۇكەممەل دوكلات تەييارلايدىغان، ئاندىن
ناھيەدىن باشلاپ قاتلاممۇقاتلام يۇقىرىلاپ مەرھۇمنىڭ
نامىنى ھەممە جايغا ئاڭلىتىدىغان بولدۇم.

— مۇشۇ ھەپتىدىلا يولغا چىقامسىز، — كەچتە يېزا باش-
لىقى بىلەن سېكرىتار گۈپپىدە ھاراق ھىدى پۇراتقىنىچە بىر
پىچكا تاماكا ئېلىپ ياتقىمغا كىردى، — ئايال بالىلىرىڭىز-
نىمۇ سېغىندىڭىز ھەقچان. ئۇلارنىمۇ يوقلىغاچ...

— ئاۋۇال ئۇ مەرھۇمنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ ئېنىقلىۋا-
لايلى، — دېدىم مەن كۆڭلۈمدىكىنى يوشۇرماي، —
دوكلاد تەييارلاش ئۈچۈن ئەڭ ئاۋۇال ئىسمى كېرەك
بولىدۇ.

— تاپالساق تاپمىز، تاپالمىساق خالىغان بىر ئىسمىنى
يېزىپ قويساق بولۇۋېرىدۇ. ئىسىم مۇھىم ئەمەس،
ئەڭ مۇھىمى شۇنداق بىر ئىنقىلابىي روھ. مەن ئۇ ئىشنى
ئاللىقاچان ناھيەگە دوكلاد قىلىپ بولدۇم. سىز يېزىمىز
ئۈچۈن ھەقىقەتەن چوڭ بىر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىڭىز.
مۇشۇ تېپنى ياخشى ۋە كەڭ تەشۋىق قىلىپ، يېزىمىزنى
ھەممە يەرگە تونۇتايلى. ئۇچىمىز مەھكەم ئىتتىپاقلىشىپ،
ئىنقىلابىي روھنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، ئۇچ خىل كۈچنىڭ
يېزىمىزدىكى تەسىرىنى ئۆزۈل - كېسىل تازىلاپ، يۇرتە-
مىزنىڭ ئەبەدىي مۇقىملىقى ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپىمىزنى
قوشايلى. ھەممىمىز تېخىمۇ ئۆسۈپ... بۇ، ناھيەنىڭ
كۆرسەتمىسى.

بۇنداق ھاياجانغا «ياق» دېيەلەيتتىممۇ؟ شۇ كېچە-
سىلا دوكلاد تەييارلاشقا تۇتۇندۇم. ئەمما، كۆڭلۈمنىڭ بىر
يېرى خىرە ئىدى. زادى بىز ئۇلگە، نەمۇنە قىلىپ تىكلە-
مەكچى بولغان ئۇ ئىنقىلابىي قۇربانىنىڭ ئىسمى نېمە بول-
غىيتتى؟ يۇرتىچۇ؟ پېشقەدەم بوغالتىرنىڭ تەسىراتنامىسىدا
ئۇنىڭ پەقەت قوشنا يېزىدىن ئىكەنلىكىلا يېزىلغان بولۇپ،
ئۇنىڭدىن باشقا ھېچبىر ئۇچۇرى دېيىلمىگەنىدى. سېكرە-
تار ئېيتقاندەك شۇنداق بىر ئىش بولغانمۇ، بولمىغانمۇ،
مەرھۇمنىڭ قەبرىسى زادى قەيەردە؟ شۇ يىللاردا ئۇ
ھەيدەپ ماڭغان پادا قانداق بولغان...؟ بۇلارنى ئېنىقلە-
ماي تۇرۇپ ناھيەگە ۋە ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرىسىغا يول
ئالسام...

مەن بىر ئاماللارنى قىلىپ، دوكلادنى پۈتتۈرۈش ئە-
شىنى كەينىگە سوزدۇم. ئاۋۇال ئاۋۇ ئىككى گۇرۇپپا ئۆز
تەكشۈرۈشلىرىنى بىر يەرگە ئاپارسا، ئىسمى بولسىمۇ
ئېنىقلانسا...

ئۇلۇقبەلگە چىقىپ كەتكەن گۇرۇپپا قايتىپ كىردى.
ئۇلارنىڭ دېيىشچە مەن ئىگىلىگەن ماتېرىيالدا تىلغا ئېلىنە-
غان ئىشنى ھازىرقى كىشىلەردىن ھېچكىم بىلمەيدىكەن.
رەھمەتلىك بوغالتىردىن شۇنداقراق بىر گەپلەرنى خىرە
ئاڭلىغاندەكمۇ قىلغان بىرنەچچە پېشقەدەملەرمۇ ئۇ گەپلەر-
نى قاچان، نەدە ئاڭلىغىنىنى بۇگۈنگە كەلگەندە ئۇنتۇپ
قاپتۇ. قەبرە ئورنىنى بولسا پەقەتلا بىلمەيدىكەن. قوشنا
يېزىغا كەتكەنلەرمۇ مىسقالغا توختىغۇدەك يىپ ئۈچى

ئېلىپ كېلەلمىدى.

— يېپ ئۇچىنىڭ تېپىلماسلىقى بىزگە مۇھىم بىر ئۇچۇرنى يەتكۈزىدۇ، — رەھبەرلىك گۇرۇپپا يىغىندا شۇ گەپلەر بولۇندى، — ئىنقىلابىي روھ ھەر كۈن، ھەر ۋاقىت تەكتىلىنىپ تۇرۇلمايدىكەن مۇشۇنداق ئۇنتۇلۇپ قېلىندۇ. بىر ئىنقىلابىي قۇربان قىلچىمۇ ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلىمەي، خەلق ئۈچۈن، كوللېكتىپ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۇلۇقبەلدىكى شۇ خەقنىڭ كۆز ئالدىدا كۆز يۇمغان تۇرسا، ئۇنىڭ ئىسمىنى، ئىلغار ئىش ئىزلىرىنى ئۇنتۇش نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ ئېيتىڭلارچۇ، زادى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟!

تىنىق يېتىشمەي بېرىلۇاتقان جاۋابلاردىن مەن بىلدىم: ئۇ، بىزنىڭ ئاممۇي تەربىيەنى ياخشى ئىشلىمىگەنىمىزدىن، ئىلغارلىق تەربىيەسىنى ياخشى ئىشلىمگىنىمىزدىن، ئاممىدىن ئايرىلىپ قالغىنىمىزدىن، ھازىرقى ۋەزىپە ئورنىمىزغا لايىق ۋە مۇناسىپ ئەمەسلىكىمىزدىن، ۋەزىپىمىزنىڭ ھۆددىسىسىن چىقالمايۋاتقىنىمىزدىن، ئىستېپا سوردىشىمىزنىڭ كېرەكلىكىدىن، ھوقۇق كۇرسىمىزدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىزدىن دېرەك بېرىدىكەن. خەلقىمىزنىڭ ياخشى كۆنلەرنىڭ قەدرىگە يەتمەس بولۇپ قالغىنىدىن، ئەسلىنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتقىنىدىن، كۆنسېرى باشتۇك، ئۆز بېشىمچى بولۇپ قالغىنىدىن دېرەك بېرىدىكەن. مۇشۇ ئىشنى تۇتقا قىلىپ، كاللىمىزنى سەگەك تۇتۇپ، ئىدىيەمىزنى ئازات قىلىپ، جاپا - مۇشەقەتتىن قورقماي ئالغا ئىلگىرىلىشىمىز- دىن دېرەك بېرىدىكەن. ھوشىمىزنى تېپىشىمىزدىن، ھەر دېسلا بانايۇ - سەۋەب كۆرسىتىپ، ئىشنى ئارقىغا سۆرەش قىلمىشلىرىمىزغا ئەمدى يول قويۇلمايدىغىنىدىن دېرەك بېرىدىكەن.

ياھەزرەت! نېمىدېگەن كەسكىن، نېمىدېگەن ئۆتكۈر، ۋەزنى ئېغىر گەپلەر بۇ! گويا ھەممىسى ماڭا قارىتىپ دېيىلمۇاتقاندەكلا. شۇنداقتىمۇ ئۇلۇقبەلدە ئۆلگۈچىنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ بىلمەي تۇرۇپ...

— بولمايدۇ! — كېسىپلا ئېيتتى، كېيىنكى كۈنى يېزا باشلىقى، — بىز ئاللىقاچان كىرىچنى يادىن قۇيۇۋېتىپ بولدۇق. ئەمدى ئۇنى كەينىگە قايتۇرۇشىمىزنىڭ ئىمكانى ئۇزۇلدى. بۇ ھالدا ئالدىمىزغىلا ماڭالايمىزكى، كەينىمىزگە يېنىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. شۇجى ئېيتقاندەك ھازىرچە ئۆزىڭىز خالىغان بىرسىنىڭ ئىسمى يېزىپ تۇرۇڭ... بۇ ئىشقا ئۇ بەك ئالدىراۋاتىدۇ. ناھىيەگە دوكلاد قىلىپ بوپتۇ ئەمەسمۇ.

— مېنىڭ ئىسمىمنى يازغاچ تۇرايلى بولمىسا، — يېزا باشلىقى بىلەن بىرگە كىرگەن تەشۋىقات كادىرى پوسوققىدە سۆزگە ئارىلاشتى، — ئىسمىم سەل غەلىتە بولغىنى بىلەن بۇ تاغلىق جايدا كۆپ ئۇچرايدۇ.

توۋا، ئۇنىڭ ئانچىكى دەپ قويغان بىر ئېغىز سۆزى چىڭىغا چىقتى. رەھبەرلىك گۇرۇپپا مۇزاكىرە قىلىپ، ھازىرچە شۇ ئاق سېرىق، ئاۋاق كادىرنىڭ ئىسمىنى دوكلاد قىلىشقا ماقۇل كۆرۈلدى. شۇ كۈنىلا دوكلاد تامغىلىنىپ ناھىيەگە يول ئالدىم. كۆڭلۈم ھېچ تارتمىغان بولسىمۇ، ئۆز قولۇم بىلەن قويۇپ بېرىلگەن «كىرىچ»نىڭ ئىزىدىن ماڭماسام ئەمدى بولمىدى.

— «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ نام بېرىش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەيدۇ، — قەدىمىم ناھىيەگە يەتكىنىدىكى تۇنجى جاۋاب شۇ بولدى، — بىز پەقەت شۇ ھەقتە يۇقىرىغا دوكلاد سۇنالايمىز، سىز ئالدىرىماڭ.

جاۋابنى بۇنداق ئاددىي، تومتاقلا بەرگەن كاتىپ شۇ كۈنىلا دەككىسىنى يېدى. نەلەردىندۇر يولىورۇق سورۇلۇپ، «پۈتۈن ناھىيە مقياسىدا ‹پىداكار يىگىت پالانىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى›نى كەڭ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىلدى. كەچلىك بازارنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۈستى ئوچۇق كىنوخانىدا زور كۆلەملىك سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىلدى. بۇرنى ئۇزۇن، قۇلقى دىڭ ئىختىيارىي مۇخبىرلارنىڭ قەلىمى تېز - تېز يورغىلىدى. يەرلىك ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ئۆز مۇخبىرلىرىنىڭمۇ يورغىلىدى. شۇ ھەپتىدىكى يەرلىك گېزىتلەرنىڭ باش بېتى، تېلېۋىزىيەنىڭ باش خەۋىرى ئاق سېرىق، ئاۋاق، ئۆسۈك چاچ شۇ تەشۋىقات كادىرىنىڭ ئىسمى بىلەن لىق تولدى.

— ئەگەر ياخشىسى دوكلاتنى يۇقىرىغا ئۆزىڭىز ئېلىپ بېرىڭ.

يېزىدىكىلەر ماڭا ئاق يول تىلىدى. ناھىيەدىكىلەر چوڭ ئۇمىدلەرنى كۈتتى. قولۇمنى چىڭ سقىپ، كۆزۈمگە مقتەك قادىلىپ تۇرۇپ، چوڭ يولغىچە ئۇزاتتى. ئۇزىتىش ئالدىدا يېزا، ناھىيە تەۋەسىدىكى بۇ پائالىيەتنىڭ داغدۇغىسىنى، ياخشى تەسىرىنى يۇقىرىغا چوقۇم تولۇق، ئەينەن دوكلاد قىلىشىمنى ئەسكەرتتى. يەرلىك گېزىتىدىن بىر قۇچاق، ناھىيەمىز خەلقىنىڭ كېچە - كۈندۈز ئۆگىنىش قىلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى كۆرۈنۈشلەر تەييارلانغان ۋىدىئو فىلىمدىن نەچچە دېسكا تۇتقۇزدى.

— قاملاشمىغان ئىشتىن بىرنى قىلىپ قويۇپسىز، — ئايالىم ئۆسۈپ كەتكەن ساقلىمنى سىلاۋېتىپ شۇ گەپنى دېدى، — بۇ ئەسلىدە سىز ماڭىدىغان يول ئەمەس. قالـ ىدىسىغا ئەتە ئىدارىغا بېرىپ، باشلىقىڭىزدىن سوراپ بېقىڭ.

مەن ھاياجان ئىلكىدە ئىدىم. قىلغان، يېرىم قىلغان، قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمنى مۇنۇ جان كۆيەرىمنى چوقۇم قوللايدۇ، ماڭا ھەمنەپەس بولىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. شۇڭىمۇ ئۆيگە يەتكەن تۇنجى ئاخشامدىلا ئۇلۇقبەلدىكى ئۈيقۇسىز كېچىنى، تاشىدەرۋازىدىكى ئۇچ كۈنلۈك ئىزدىنىشىمنى، ئۇندىن كېيىنكى يېرىم ۋە ناھىيەدىكى مەن پەيدا قىلغان زىلزىلىنى دەپ بېرىۋاتاتتىم.

— راست، — دېدى باشلىقىمۇ تۇنجى قۇچاقلىشىتىن كېيىنلا، — نېمىدېگەن قاملاشمىغان ئىش بۇ؟ سېتىۋالغان بىر تاغار ماتېرىيالنىڭ پۇلىنمۇ ئاتچوت قىلىپ بېرەي. ئەمما، ئۇ نامسىز قەھرىمان ھەققىدىكى دوكلاتنى سىزنىڭ كۆتۈرۈپ كەلگىنىڭىز راستىنلا قاملاشماپتۇ. بۇنى ئەسلىدە شۇ يەرلىك مەمۇرىي رەھبەرلەر ئېلىپ كېلىسە تۇغرا بولاتتى. ئۇ ئىشلار بىلەن قەدىمىي ئەسەرلەرنى يىغىپ رەتلەيدىغان بۇ ئىدارىمىزنىڭ ھېچقانداق چېتىشلىقى بولمىسا يا؟

ھاياجان تۇلپىرىم تۇنجى تۇسۇقتىلا پۇتالاشتى. ياخشى ئىستىكمىگە تۇنجى قەدەمدىلا كۈيە چۈشتى. شۇنداق مەن ئەمدى توختاپ قالالمايتتىم. ئۇ تەرەپتە ئاللىقاچان چوڭ ئىش تەۋرىتىپ قويدۇم. جىمجىتقىنە بىر يېزىنى، نە بىر يېزا بولسۇن، بىر پۈتۈن ناھىيەنى ئۆرە - تۆپە قىلىۋەتتىم. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە شۇ ناھىيەدىكى ھەر بىر ساۋاتلىق جان مەن تىكلىگەن نەمۇنە تېپتىن ئۆگىنىش دولقۇنىغا غەرق. ئەتىگەندىن كەچكىچە دۇم يېتىپ تەسىرات ماقالىسى يېزىش، سۆز تىزىسى تەييارلاش، يازغانلىرىنى تام دوسكىلىرىغا چاپلاش، مۇزاكىرىلەردە ئاكتىپ پىكىر بايان قىلىش بىلەن ئالدىراش. ئۆز ھەرىكىتى بىلەن قەھرىمانلىك ئىش ئىزلىرىنى، ئۆز ئىدىيەسى بىلەن ئۇلۇگىنىڭ كۆز قارىشىنى سېلىشتۇرۇش بىلەن ھەلەك. بۇ ھالدىكى مەن ئۆيۈمگە يېتىۋېلىپلا قانداقسىگە توختاپ قالالايمەن؟ ئۇ چاغدا يولۇمغا تەلمۈرگەن شۇ مېھرىبانلار، كۈنۇ - تۈن شەرەپ تەمەسىدە قويغان - تۇتقىنىنى بىلمىگۈدەك بىر ھالغا كېلىپ قالغان يۇرت باشلىرى نېمە دەپ قالدۇ؟

مەن باشلىقىمدىن ئۆتۈندۈم. ئۇ يەردىكىلەر مېنى «پالانى شەھەردىن كەلدى» دەپ چوڭ بىلگىنى بىلەن خىزمەتكە چىققىنىمدىن بېرى بۇ ئىدارىدىن، مۇشۇ ئىشخانىدىن سىرتقا چىقىپ باقمىغىنىمنى، بۇ شەھەردە قولىدىن ئىش كېلىدىغان ھېچكىمنى تونۇمايدىغىنىمنى، شۇڭا مۇشۇ بىر قېتىم ئاتىدارچىلىق قىلىشنى ئۆتۈندۈم.

— مېنى ئۇ جايغا سىز ئەۋەتكەندىكىن، ئاخىرىغىمۇ ئىگە بولۇڭ، دېمەكچىمۇ سىز، — باشلىقىم ئاخىرى بىر ئىستاكان قاينىقسۇ سۇندى، — بوپتۇ، ئېلىپ كەلگەن دوكلادلىرىڭىزنى كۆتۈرۈپ بېرىپ، شۇ نازارەتكە مەسئۇل بولۇپ ئىشلەۋاتقان ساۋاقدىشىم بىلەن بىر كۆرۈشۈپ باقاي، جاۋابنى شۇ ۋاقىتتا بېرىمەن.

باشلىقىمدىن جاۋاب كۈتكەچ ئۆيدە ئارام ئالدىم. مېنى سېغىنىپ، كۆزى تېشىلەي دېگەن قىزىمنى ئېلىپ باغچىلارنى ئايلاندىم. مۇرەمگە مىنگۈزۈپ سەيلە قىلدۇردۇم. قۇچۇغۇمدىن چۈشۈرمەي ئەركىلەتتىم. ئەمما، مەيلى نېمە قىلاي، قەيەردە بولاي كۆز ئالدىمغا ئۇلۇقبەل داۋدىنمدا يېڭى تۇغۇلغان ئىككى قوزىنى قۇچاقلىغان پېتى توڭلاپ قالغان ئاشۇ قەھرىمانلا گەۋدىلىنەتتى. قىزىمنى قانچە چىڭ باغاشلىغانسېرى ئۇ كۆرۈنمە تېخىمۇ روشەن نامايان بولاتتى. تۇرۇپلا ئاشۇ قەھرىمان ماڭا، قۇچىغىمدىكى يېرىم بۇدرە چاچلىق پەرىشتەم ئاشۇ بىچارە قوزىغا ئايلىنىپ قالىدىغاندەكلا بىر شېرىن تۇيغۇ كۆڭلۈمگە باسىدى. تۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. راست، بەربىر باشقا بىرسىنىڭ ئىسمىنى قويغاندىكىن، ئۇ قەھرىمانغا ئاۋۇ سېرىق ئاۋاڭ ئىسمىنى يېزىپ قويغۇچە نېمىشقا ئۆز ئىسمىمنى يازمىغاندىمەن؟ شۇنداق قىلغان بولسام... ھەي، بوپتۇلا، ئۆتكەن ئىش ئورنىغا كېلەمتى؟

ئىدارە باشلىقىمنىڭ جاۋابىغا تەلمۈرۈپ كۆزۈم تېشىلەي دېدى. ئۇ تەرەپتىن سۆيلەپ كېلىدىغان تېلېفونمۇ ئاۋۇدى. مەنمۇ كۈندە دېگۈدەك ئىدارىغا بېرىپ، باشلىقىنىڭ قېيا يېپىلغان ئىشىكىگە بويۇندايدىغانلا بولدۇم.

— بىر كىشىگە «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ نام بېرىش ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس ئىكەن، — دېدى باشلىقىم بىر كۈنى ئىشكى ئالدىدىن غىرتتىدە ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمنى بايقاپ قېلىپ، — نازارەت ئۇنى تېخىمۇ يۇقىرىغا يوللايدىكەن. يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ئىش بېجىرىش يىغىنىدا مۇزاكىرىگە قويۇلۇپ... سىز قايتقاچ تۇرامسىز يا؟

«مۇزاكىرە» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ دېمەم يەنە ئىچىمگە چۈشۈپ كەتتى. مەن يوق تۇكۇرۈكۈمنى زورۇقۇپ يۇتۇپ، قۇرۇغان لەۋلىرىمنى يالاپ قويدۇم.

ـــ قايسى يۈزۈم بىلەن قايتارمەن ئەمدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىش ماڭىلا ئەمەس، ئىداريەمزنىڭ يۈزىگىمۇ سەت تۇرىدىغان بولدى.

زەئىپ ئاۋازدا ئىيتقان بۇ دەيدىيىم باشلىقىمغا تەسىر قىلدى. ئۇ ئورنىدىن لىككىدە تۇرۇپ، گالىستۇكنى ئوڭشىدى. يېپىنچىسىنى ئىلغۇچتىن ئىلىپلا، مەزمۇت قەدەملەر بىلەن سىرتقا ماڭدى.

ـــ يەنە بىر قېتىم سۆيلەپ كېلەي.

بوسۇغا ئاتلاۋاتقاندا قارىسام باشلىقىمنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ، قوشۇمسى تۇرۇلۇپتۇ. چىشلىرىدىن غۇچۇر ئاۋازى ئاڭلانغاندەكمۇ قىلىدۇ. شۇنداقتىمۇ باشلىق دېگەننىڭ قەدىمى ھەقىقەتەن خەيرىلىك بولىدىكەن. ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ كاتتا بىر جاۋاب كەلدى: رەھمەتلىككە نام بېرىش قارار قىلىنىپتۇ!

ئەمدى قارىسام باشلىقىمنىڭ چېھرىدىكى نۇرانە ئاپتاپ يەنە ئەسلىگە قايتىپتۇ. ئىلگىرىكى كۆيۈم ۋە كەسكىنلىكى جايىنى تېپىپتۇ. يولغا چىقىش ئالدىدا ئۇ يەنە مۇرەمنى سلاپ تۇرۇپ قوشۇپ قويدى:

ـــ مۇشۇ نام بېرىش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ يېزىدا ئۇ قەھرىمانلىق بىر ھەيكەلنى قاتۇرساڭلار تېخىمۇ ئەھمىيىتى بولۇشى مۇمكىن. شۇ باھانىدە سىزدىنمۇ ئۇ جايدا مەڭگۈلۈك بىر نىشانە قالىدۇ.

مەن باشلىقىم دەۋاتقان «سىزدىنمۇ» دېگەن ئۇرغۇلۇق سۆزنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشەندىم. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىداريەمزنى، ئۆزىنى كۆزدە تۇتۇۋاتاتتى.

ـــ بولىدۇ، باشلىق، مەن تىرىشىپ كۆرەي.

چېنىقىش ئورنۇمغا قايتقىنىمدىن كېيىنكى زىلزىلە ئاۋۇالقىسىدىن نەچچە باراۋەر يۇقىرى بولدى. مېنى ئىككى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئۆز بوغۇنلىرىنى يولنىڭ ئىككى چېتىگە تىزىلدۇرۇپ، داقا-دۇمباق، ناغرا كانايلىرى بىلەن قارشى ئالدى. يېزا تەۋەسىدىكى بارچە خىزمەتچى چىرايلىق ياسىنىپ قۇچقىمنى گۈلگە، بوينۇمنى گۈلدەستىگە تولدۇردى. ئۇستباشلىرىمغا شەلپەر چىگىشتى. شۇ مەنۇتتا تۇرۇپلا ئۇلۇقبەلدە قازا قىلغۇچى قەھرىمانىنى يەنە بىر قېتىم ئۆزۈمدەكلا ھېس قىلىپ قالدىم.

ـــ يېزىدا قەھرىمانلىق بىر ھەيكىلنى تۇرغۇزىدىغان بولدۇق، ـــ دېدىم تۇنجى كۈندىكى رەھبەرلىك گۇرۇپپىنىڭ يىغىندا دوكلاد بېرىۋىتىپ، ـــ بۇمۇ يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقى.

نېمىشقىدۇر ئىدارە باشلىقىمنىڭ سۆزىنى يۇقىرىنىڭ قىلىپ يەتكۈزگىنىمنى ئۆزۈممۇ بىلمىدىم. بەلكىم، ھەيكەل قاتۇرۇش ئىشىغا يېزىدىكىلەرنىڭ قوشۇلۇۋالىشىدىن ئەنسىرىگەندىمەن. بەلكىم، شۇنداق دېسەم باشلىقىمنىڭ تەۋسىيەسى پات پۇرسەتتە ئەمەلىيلىشىدۇ، يېزىمۇ تېزراق تۈتۈش قىلىدۇ، دەپ ئويلىغاندىمەن. بەلكىم، ئىدارەم ۋە مەندىن قالىدىغان ئىز-نىشانە مېنىڭ ۋەزىپە مۇددىتىم تۇشۇشتىن ئىلگىرى يېزا مەركىزىدە قەد كۆتۈرسەكەن، دېگەن ئىنتىزارلىق مېنى شۇنداق دېگۈزگەندۇ.

ئەنسىرىكمىنىڭ ئەكسىچە شۇ سۆز ئېغىزىمدىن قانداق چىقتى، ئاخىرقى تاۋۇشۇم چۈشۈپ بولغۇچىلا سېكرېتار بىلەن يېزا باشلىقى تەڭلا گۆشلۈك ئالقىنى بىلەن ئۈستەلنى شاپىلاقلىدى:

ـــ ياشاپ كېتىلا! ئىش ئۇنۇمى دېگەن مانا مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك! ھەيكەلنى چوقۇم قاتۇرۇش كېرەك!

كېيىنكى ئىزاھ ۋە ئېزىپ چۈشەندۈرۈشلىرىدىن بىلىدىمكى، ئۇلارچە ھەيكەل قاتۇرۇش قەھرىمانغا بىلدۈرۈلگەن ھۆرمەت ۋە تىكلەنگەن ئابىدە بولۇپلا قالماي، ئەڭ مۇھىمى مۇشۇ نۆۋەتتىلىك يېزا رەھبەرلىك كوللېكتىپىنىڭ شەرىپى ۋە ئەمەلي ئىش قىلىش روھىنىڭ نامايانلىسى ئىكەن. يېزا تەۋەسىدىكى ياشلارغا بېرىلگەن ھەقىقىي مەنىدىكى تەربىيەنىڭ سىمۋولى ئىكەن.

ۋاھ، بۇنداق ياخشى ئىشنى ئەسكەرتكىنىگە قارىغاندا ئىدارە باشلىقىم ھەقىقەتەن يىراقنى كۆرەر، دانا كىشى ئىكەن. ئەمما، بۇ يەردە ھەيكەل قاتۇرۇش ئىشىنى ئۇنىڭ تەۋسىيە قىلغىنىنى دېيىشمىنىڭ ھېچبىر ھاجىتى يوق. شۇنداقمۇ كۆڭلۈمدىكى بىر شەكنى يوشۇرمىدىم:

ـــ ئاۋۋال ناھىيەنىڭ سەمىگە سېلىۋېتىپ...

ـــ چوقۇم شۇنداق بولىدۇ - دە، ـــ سېكرېتار ئۈستەلنى يەنە بىر قېتىم شاپىلاقلىدى، ـــ ئۇ ئىشتىن ئەنسىرەمەك، بۇ قېتىم ناھىيەگە ئۆزۈم بارىمەن. ھەيكەل ئىشىنى ئۆزۈم دوكلات قىلىمەن.

بۇ باشلىقمۇ بارغان يېرىدىن چىرايى ئاپتاپ قايتتى. قارىسام ئېغىزى يۇمۇلمايلا قاپتۇ. تاماكسىنى قەدەمدە بىر مىجىپ، يەنە يېڭىسىغا ئوت تۇتاشتۇرۇۋاتىدۇ. رەتسىز چىشلىرى كالپۇكنىڭ سىرتىدىلا.

ـــ ناھىيە بىزنى قىزغىن قوللىدى. ھەيكەلنى تېز پۈر-

سەتتە ياساپ پۈتتۈرىشىمىزنى، يۇپۇق ئېچىش مۇراسىمىنى كاتتا ئۆتكۈزۈشىمىزنى تاپىلىدى. ئەمدى يېزىمىزنى ئىسمى - جىسمىغا لايىق ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيە بازىسىغا ئايلاندۇرىدىغان بولدۇق. شۇ كۈندىن باشلاپ پۈتكۈل ناھىيە خەلقى يېزىمىزغا ئۆگىنىش ۋە ئېكسكۇرسىيەگە كېلىپ...

ئۇنىڭ شادلىقىغا ھەممىمىز جۆر بولدۇق. گويا كاتتا بىر بايرام، تەڭداشسىز بىر شادىيانىلىق بىزگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك شادلىققا چۆمدۇق. شۇ كۈنى كەچتىلا يىغىن زالىدا غەلبىمىزنى تەبرىكلەپ ئولتۇرۇش قىلدۇق. نەغمەچى، چاقچاقچىلارنى تەكلىپ قىلمىغان بولساقمۇ، سورۇنىمىڭ ئاخىرىدا ھەممىسىنىڭ «قۇلقى مىدىرلىدى»، خېلى تۇرۇس تامان بولدى. بىر - بىرىمىزنىڭ بويىنىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، مەڭىزلىرىمىزگە سۆيۈشۈپ...

ئويغىنىپلا قولۇمغا تېلېفونىنى ئالدىم. بۇ كاتتا خەۋەرنى ئىدارە باشلىقىمغا يەتكۈزدۇم. شادلىقىمغا ئۇمۇ شېرىك ئىكەن. يۇپۇق ئېچىش مۇراسىمىغا نازارەتتىكى ھېلىقى ساۋاقدىشىنى ئېلىپ ئۆزىمۇ كېلىدىكەن.

ئەمدى يېزىدا ھەيكەلنى قەيەرگە تىكلەش ھەققىدىكى تالاش - تارتىشىمىز باشلاندى. ئۇلۇقبەلگە تىكلەيلى دېگۈچىلەرمۇ، تاشدەرۋازىغا تىكلەيلى دېگۈچىلەرمۇ بولدى. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھويلىسىغا، مەدەنىيەت پونكىتىنىڭ ئالدىغا، يېزا بازىرىدىكى تۆت كوچا دوقمۇشىغا قاتۇرۇش پىكرىدىكىلەرمۇ ئاز بولمىدى. داۋان كەينىگە مال - چارۋا ھەيدەپ ئۆتكۈچىلەرنىڭ كۆرۈپ تۇرۇشى، ئىلھاملىنىپ تۇرۇشى ئۈچۈن يايلاق ئېغىزىغا تىكلەپ قاتۇرساق ياخشىمىكىن، دېگەنلەرمۇ گەپ قاتتى. ھەممىسىنىڭ ئۆزىگە يارىشا ئاساسلىرى، قاراشلىرى بار ئىدى. ئاخىرقى تۇغرا جاۋاب يەنىلا شاپىلاقلانغان ئۇستەلدىن كەلدى:

— يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ھويلىسىغا تىكلەيمىز! ئوقۇغۇچىلار كۈندە دەرسكە كىرىشتىن بۇرۇن، دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن قەھرىمانىنىڭ ھەيكىلىگە بىر قېتىمدىن سالام بېرىپ، مارش ئوقۇپ، ئېھتىرام بىلدۈرسۇن! ئىنقىلابىي قۇربانىنىڭ روھى ياش ئەۋلادلىرىمىزنى كېچە - كۈندۈز تەربىيەگە ئىگە قىلىپ تۇرسۇن!

— ھەيكىلىمنى نېمە بىلەن تىكلەيمىز؟ — تۇيۇقسىز سوراپ قالدى يەنە شۇ ئاق سېرىق، ئاۋاق تەشۈىقات كادىرى، يېرىم چاقچاق ئاھاڭدا، — ئالتۇن بىلەنمۇ؟ مىس بىلەنمۇ، ياكى...؟

راست، بۇ نۇقتىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمىز؟

كۆزلىرىمىز چەمچەقلىدى. بىر - بىرىمىزگە تەمە بىلەن قاراشتۇق. بايامقى جاۋابلىدىشىمىز، «كەلگۈسى - كۈشادە» بىلەن مۇناسىرە قىلىشىمىز قايىنغان قازانغا سۇ قۇيغاندەك چىپىدە توختاپ قالدى. ھەممىمىز ئۇستەلنىڭ يەنە بىر قېتىم شاپىلاقلىنىشىنى كۈتتۇق، گۆشلۈك ئالقانلارغا يەر تېگىدىن قاراشتۇق. ئەمما، بۇ قېتىم ئۇستەل ئورۇلمىدى. ئۇ قەدىرلىك ئالقانلار ئەمدى تېخىمۇ ۋەزىنلىك بىر بۇرچنى كۆتۈرۈپ تۇرۇۋاتقاندەك سۈس تىترەۋاتاتتى.

يېزا باشلىقى ماڭا قارىدى. ئۇنىڭ قارىشى بىلەن تەڭ گويا مەسلىھەتلىشۋالغاندەكلا ھەممىسىنىڭ نەزىرى ماڭا يۆتكەلدى. ئۇلارنىڭ قارىشىدا «بۇ ئىشنى باشتىمۇ سىز تاپقان، ئاخىرىنىمۇ سىز...» دېگەن مەنىلەر بارەدەك قىلاتتى.

مېنى سۈس تەر باستى. شۇندىمۇ كاللامغا كەلگىنىنى دېدىم:

— مىس بىلەن قاتۇرايلى. مىس ھەيكەل ئەڭ چىداملىق ۋە كۆركەم.

— راسخوتچۇ؟ يېزىمىزدا مىس ھەيكەل قاتۇرالغۇدەك ئىقتىسات يوق.

يېزا باشلىقىنىڭ ۋەزىنلىك سوئالىنى ئاڭلاپ باياتىنقى تەرلىرىم بىراقلا چىپىلدىدى. ئەمدى چېكە - ماڭلايلىرىمىنى ئېلا ئەمەس، يوتا - چاتراقلىرىمنىڭمۇ تەرلەۋاتقىنىنى سەزدىم. مەنمۇ بوينۇمنى تەشۈىقات كادىرىغا ئوخشاش بەچارىلەرچە قىسىپ، مۇرەمنى قۇلقىمدىن ئاشۇردۇم.

— بولدى، سىزنىمۇ تەڭلىكتە قويمايلى. يېزىمىز نامرات بولغىنى بىلەن تارىخى ئۇزۇن، قەدىمىي يېزىلاردىن. كونا مىس دېگەن ھەر بىر ئائىلىدە ئۇچراپ تۇرىدۇ. مىس قوڭغۇراق، مىس چۆگۈن، مىس قازان، چويلا - چۆمۈچ... ھەر بىر ئائىلىگە بىر تالدىن مىس بۇيۇم ئىنئانە قىلىش ۋەزىپىسىنى چۈشۈرسەك... بۇ ئىشقا ئۆزۈم مەسئۇل بولاي.

ئۇھ، باشلىق دېگەننىڭ ھەممىسى دانا بولىدىكەن. يېزا باشلىقىنىڭ شۇ گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشمەيلا چاترىقىمىدىكى نەم قەيەرلەرگىدۇر يوقىدى. ئۇستۈمدىن چوڭ بىر يۈك ئېلىۋېتىلگەندەك يېنىكلەپلا قالدىم.

ئەتىسلا كەنت باشلىقلىرى يىغىنى ئاچتۇق. يىغىندا ھەر بىر كەنتنىڭ ئائىلە، جان سانى بويىچە ۋەزىپە تەقسىملەندى. ئىنئانە تاپشۇرۇشتا ئىختىيارى بولۇش تەكتىلەندى.

دىيۇ، بىرمۇ ئائىلىنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىشقا بويۇنتاۋلىق قىلىشقا قەتئىي بولمايدىغىنى تەكرارداىن تەكرار تەكىتلەندى. سۆز-لەۋاتقان يېزا باشلىقىنىڭ گۈرەن تومۇرلىرى كۆپتى. ئاۋا-زى تېخىمۇ يۇمشىدى. مۇشتۇمى ئۇستەلگە تەكرار ئۇرۇل-دى. تازا كۈچەپ ئۇرۇلدىكى، ئالدىدىكى چاي قۇتىسى بىر نەچچە قېتىم سەكرەپمۇ كەتتى.

ئەپسۇس، ئىشلار بىز ئويلىغاندەك ئوڭۇشلۇق بولمە-دى. ھەپتە ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ يىغىلغان مىس ئەسۋاب ماكچىيىپ كەتكەن بىر نەچچە تال كونا لېگەن، ئۇچ تال مىس قوڭغۇراق، چۆمۈچىنىڭ كۆيۈپ كەتكەن نەچچە تال دەستىسىدىن ئاشمىدى. بۇلارنى ئېرىتىپ، ھەيكەل قاتۇرىدىغان بولساق قەھرىمانىنىڭ چىمچىلاق بار مقىمۇ پۈتمەسلىكى بەرھەقلىشپ تۇراتتى.

— ئەبلەخلەر! پوق تاغارلىرى! نانقاپلىرى! — كەنت مۇدىرلىرى مەجلىسخانىغا يەنە يىغىلدى، ئۇستەل يەنە مۇشتلاندى، چاي قۇتىسى يەنە سەكردى، — ئىئانە توپلاش ۋەزىپىسىنى بۇگۈن مۇشۇ يىغىن زالىدىن چىقماي ئولتۇرۇپ ئورۇنلىشىسىز! ئاياللىرىڭىزغا ئەر، قىزلىرىڭىزغا دادا كېرەك بولسا، ئەگەر ئاۋۋال ئۆز ئۆيىڭىزدىكى مىس قازان، مىس چۆگۈنلەرنى ئەكەپ بېرىپ ھەرقايسىڭىزنى ئېلىپ كېتىشىسۇن! بولمىسا مۇشۇ جايدا ھەممىڭىز بىر كالا-مەكتىن مىسقا ئايلىنىشىڭ!

تاشنى تاياققا تېگىۋاتقىنىمىز، ئاخىرى چىقماس بىر ئىشقا تۈتۈش قىلغىنىمىز كەچ كىرمەيلا ئايان بولدى. يېزا باشلىقى چوڭ زالدا ئۇستەل مۇشتلاۋاتقىنىدا كىچىك مەج-لىسخانىدا رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ يىغىنىنى ئاچتۇق. گەرچە بۇ يەردە چاي قۇتىسى سەكرىمىگەن بولسىمۇ، ئۇستەل شاپىلاقلاندى، تۈكۈرۈكلەر چاچرىدى.

— گەپ ئاڭلىماسلىق دېگەن مانا! بويۇنتاۋلىق دېگەن مانا! سۇسلىغان روھ، كېمەيگەن ئىرادە دېگەن مانا! بىز نېمە ئويدا، دېھقان خەق نېمە كويدا! ئەمدى ھەممىڭىز بىردىن كەنتكە مەسئۇل بولۇشسىز. كىم ۋەزىپە-نى ئورۇنلمايدىكەن...!

سېكرېتارنىڭ گېپى شۇ يەرگە يەتكىنىدە يېنىمدا ئول-تۇرغان تەشۋىقات كادىرى تۇيۇقسىز يېڭىمدىن تارتقۇشلە-دى:

— ھەممىسى بىكار، بۇ يەرنىڭ كىشىلىرى «بۇت» ياساش ئۈچۈن ھەرگىزمۇ ئاتا-بوۋىسىدىن قالغان تەۋەر-رۈك مىس بۇيۇملىرىنى بىزگە ئىئانە قىلمايدۇ، قويچىلار شۇ گەپنى دېيىشۋاتىدۇ.

بۇ بەك مۇھىم يىپ ئۇچى ئىدى. مەنمۇ ئۇنىڭ قۇلا-قىغا شۇنداق دېدىم:

— بۇ گېپىڭىزنى يىغىندا ئوتتۇرىغا قۇيۇڭ ئەمىسە.

— قويۇڭە ئۇنداق گەپنى، بىكارغا ئىزا ئاڭلىغۇم بارمۇ مېنىڭ؟

ئاق سېرىق ئاۋاق قۇلۇقۇمغا پۇۋلىگەنچىلىك قىلىپ شۇنداق دېدىمۇ، ئىپادە بىلدۇرۇشتە «ماڭا تەقسىم بولغان كەنتنىڭ مىس يىغىش ۋەزىپىسىنى بەلگىلەنگەن سان بويە-چە چوقۇم، تەلتۈكۈس، ئۈزۈل - كېسىل، ئاشۇرۇپ ئو-رۇنلايمىز» دېگىنىچە مەيدە مۇشتلىدى. مەيدىسىنى باشقە-لارمۇ مۇشتلىدى.

مەن بۇ خىل ئىپادىگە ياقامنى تۇتتۇم. كۆڭلۈمگە نا-مەلۇم بىر خىل غەشلىك باستۇرۇپ كىردى. غەشلىكنى ئانچە ئۆتمەيلا ئىككى نەپەر باشلىققا يەتكۈزدۇم.

— مانا، مانا! سۆرەلمىلىك دېگەن شۇ! ئىككى يۈزلە-مىلىك دېگەن شۇ! بۇ ئىدىيەدىكى مەسىلە! سىياسىي مەيدان جەھەتتىكى مەسىلە! بىدئەتچىلىك دېگەنمۇ شۇ! دىنىي ئەسەبىيلىك دېگەنمۇ ئەنە شۇ! بۇ بىزنىڭ ئاتىزم تەربىيەسىنى ياخشى ئىشلىمىگىنىمىزنىڭ روشەن ئىسپاتى! بۇگۈندىن باشلاپ ھەممە كىشىنى بىر ئاي كوللېكتىپ ئۆ-گىنىشكە سېلىش كېرەك!

— قۇرۇق شوئار بىلەن مەسىلە ھەل بولمايدۇ، — دېدىم مەنمۇ ئاۋازىمنى قويۇۋېتىپ، — بۇ يەردە مەسئۇل-لار ھە دېسىلا ئۇلۇغ گەپلەرنى كۆپ قىلىدىكەنمىز. مەسە-لىنىڭ يىلتىزىنى، خەلق قەلبىنى مايىل قىلىشنى ئويلاپمۇ قويمايدىكەنمىز. تەربىيەمىزنىڭ شەكلى دەبدەبە، ئەسىسە بىلەن تولغىنى بىلەن مەزمۇنى بەكلا پۇچەك! ھېچبىر ئەمە-لىي ئۇنۇمى يوق! ئاڭلىسا بىر گەپمۇ خاتا ئەمەس، ئەمما، ھېچقايسىسى ئەمەلىيلەشمىگەن.

— سىز... سىز نېمە دېمەكچى؟

چىمچىقلانغان كۆز، توختىماي مىتىلداۋاتقان، يىمىرىل-گەن لەۋلەرگە قاراپ مەنمۇ تۇرۇپ قالدىم. ئۆزۈمنىڭ زادى نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىمنى مەنمۇ ئېنىق بىلمەيتتىم. ئەمما، كۆڭلۈمگە ئايان ئىدىكى، دەۋاتقان گەپ، قىلىۋات-قان ئىشلىرىمىزنىڭ بىر يەرلىرى خاتادەكلا ئىدى. كونىلار «كۆڭۈل دېگەن يىرىم ئەۋلىيا» دەپ ئېيتقان. ئەۋلىيا دېگەن ھېچقاچان ئادەم ئالدىمايدۇ. دېمەك، كۆڭلۈمگە ئايان بولۇۋاتقىنى خاتا ئەمەس. بىزنىڭ خىزمەت ئۇسۇلى-

مىزدا ئېنىق مەسىلە بار. بىز ئاممىدىن ئايرىلىپ قالدۇق. بۇ نۇقتىنى مېنىڭچە بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ. ئەمما، ھېچبىرى ئېغىزىدىن چىقارمايدۇ. كىم ئېغىزىدىن چىقارسا شۇ بالاغا قالىدۇ.

شۇ كۈندىن باشلاپ رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ ماڭا بولغان قارىشى نېمىشقىدۇر سۇسلاپ قالدى. راستلا سۇسلاپ قالدىمۇ ياكى ماڭا شۇنداق تۇيۇلدىمۇ، بۇنىمۇ بىلمىدىم. ئىشقىلىپ يېزا باشلىقى بىلەن سېكرېتارنىڭ بۇرۇنقى قىزغىنلىقى، ھەر كۈنى دېگۈدەك يېرىم مەست ھالەتتە ياتقىمغا كىرىپ كۆڭۈل بۆلۈش ۋە يوقلاپ تۇرۇشلىرى بىراقلا ئازلىدى.

ياق، ئۇنداقمۇ بولماپتۇ: بۈگۈن كەچ يېزا باشلىقى ھارغىن بىر سىياقتا ياتقىمغا كىردى. «مېنى مەستمكىن دەپ قالمالا ھە...» دېگىنىچە بوينۇمنى قۇچاقلاپ ئۇزاق دەرد تۆكتى. گەپلىرى تازا قولاشمايۋاتسىمۇ دېمەكچى بولغىنىنى مەن ئاڭقاردىم: سېكرېتارنىڭ ئۇنىڭغا دېيىشچە ناھىيە ھەيكەلنىڭ يوپۇقنى ئېچىش كۈنىنى بېكىتىپ بېرىپ تۇ. ھازىر بىز ئۇلارنىڭ نەزىرىگە ئىلىنىپتىمىز. ھەممە كۆز بىزگە تىكىلىپتۇ. ئەمما... ئەمما، يىغلىغان مىس...

— سىزدىن ئۆتۈنەي، — بوينۇمنى چىڭ قۇچاقلىۋالغان يېزا باشلىقىنىڭ ئاۋازى ئەمدى نېمىشقىدۇر يىغلامسىرىغاندەك چىقىپ كەتتى، — ئىدارىڭىزغا يەنە بىر بېرىپ كەلسىڭىز. بىزگە ئاتىدارچىلىق قىلىپ، بىرئاز راسخوت ھەل قىلىپ...

ئىدارىمىزنىڭ ھالى بىلەن باشلىقمىنىڭ مىجەزى كۆڭۈلگە ئايان ئىدى. شۇنداقمۇ ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئىدارە باشلىقىغا تېلېفون ئالدىم. ئاۋۋال بۇ يەردىكى ئىشلاردىن كۆپتۈرۈپ دوكلات قىلدىم. يوپۇق ئېچىش مۇراسىمى كۈنىنىڭ كېلەر ھەپتىنىڭ ئاخىرىغا بېكىتىلگىنىنى، ئۇنىڭغا چوقۇم قاتنىشىپ بېرىشنى يېزا نامىدىن ئۆتۈندۈم. ئارقىدىن دۇدۇقلاپ تۇرۇپ ئەسلىي مەقسەتكە ئېغىز ئۆزگەرتتىم.

— گېپىڭىز گەپ، مۇراسىمغا چۇقۇم بارىمىز! — قىلنى قىرىق يارىدىغان باشلىقىم تۇنجى كېكەچلىشىدىلا مەقسىتىمنى تولۇق ھېس قىلىپ ئۇلگۈردى، — ئەمما، پۇل دېگەن گەپنى قىلغۇچى بولماڭ!

— ھېلىقى نازارەت...

— قويۇڭ ئۇنداق گەپنى! بىرەر ھەيكەلنى پۈتتۈرەلمىگەن ھالىڭلارغا بۇ يەرگە دوكلاد كۆتۈرۈپ كەلگۈچە...

ئۇنىڭ ئاخىرقى گېپىنى بۇ يەردە يازغىلى بولمىدى. يېزىش تۈگۈل ئۇ گەپنى بىرەرىگە دىگىلىمۇ بولمايتتى.

دېمىم ئىچىمگە چۈشۈپلا كەتتى. ماڭا قاراپ تۇرغان سېكرېتار بىلەن يېزا باشلىقىنىڭ چىرايىغا يەر تېگىدىن باقسام ئۇلارنىڭ رەڭگىمۇ ئۆڭۈپ، باشقىچىلا بىر سىياقتا كىرىپ قاپتۇ. بۇرنۇمنىڭ ئۇچىدىن تەپچىرىگەن شەبنەم لېۋىمگە قوندى. شۇنىڭغا ئۇلگۈرۈپ يېزا باشلىقى گويا ئۆزىگە كايىۋاتقاندەك بىر ئاھاڭدا غۇدۇڭشىدى:

— ھەيكەل قاتۇرۇمىز، دەپ نەدىكى بىر گەپنى كۆتۈرۈپ قوپقۇچە قوڭنى قىسقانمۇ ھۇنەر ئىدى، ئۇكام. ئەمدى نېمە قىلسىڭىز قىلىڭ، كېلەر ھەپتىدىن بۇرۇن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ھويلىسىغا چىرايلىق بىر...

— يېزا باشلىقى توغرا دېدى، — سېكرېتار قولىنى كۆچەپ شىلتىپ، تاشلىغان تاماكىسىنى بىر كۆچى بىلەن دەسسىدى، — نېمە قىلسىڭىز قىلىڭ، ھەيكەلنى چوقۇم بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە پۈتتۈرۈڭ. بۇ سىزگە بېرىلگەن سىياسىي ۋەزىپە. ئادا قىلالمىسىڭىز بۇ يەردىن لايىقەتلىك دېگەن باھا سۆزىنىي يازغۇزۇپ قايتىمەن دېمەڭ! تەشكىلات بۆلۈمگە ئۆزۈم كىرىپ... بىز سىزنى ئۇلۇقبەلگە چىقىڭ دەپ بۇيرۇغانما؟!

ئۇلار يېنىمدىن قايسى ۋاقىتتا چىقىپ كەتتى، كۆز ئالدىم قاچانلاردا خىرە بولسىمۇ سۈزۈلدى، بىلمەيمەن. كاللام قۇرۇق غوڭۇلدايدۇ. تاڭلىيىم قۇرۇپ، تىلىم ئېغىزىمنىڭ قەيىرىگىدۇر چاپلىشىپ قاپتۇ.

كەچ كىرگۈچە خامۇشتەكلا يۈردۈم. كۆزۈم تەكرار يۇمۇشلىنىدۇ. نېمىگىدۇر پۇشايمان قىلغاندەكمۇ بولىمەن. شۇنداقمۇ يۇمۇشلانغان كۆز ئالدىمغا يەنە شۇ ئۇلۇقبەلدەكى كونا ئامبار، ئامباردىكى توپا بېسىپ يانقان بۆز تاغار ۋە تاغاردىن بېشىنى چىقىرالماي سەكپارە بولۇۋاتقان ئىككى چىراي گەۋدىلىنىۋاتىدۇ. قانچە قىلىپمۇ ئۇ ئىككى چىراينى كۆز - ئۆڭۈمدىن زادىلا يىراقلىتالمىدىم. گەرچە ماڭا ئۇ سىما، ئۇ چىرايلارنى بۇ ئۆمرۈمدە بىرەر مەرتە كۆرۈش نېسىپ ئېتىلمىگەن بولمىسىمۇ، ئۇ بىچارە چىرايلارنىڭ ھەر ئىككىسى ماڭا تولىمۇ تونۇش ۋە يېقىملىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

ھالسىرىغان تېنىمگە شۇ چىرايلار مەدەت بولدى. يېتىمسىرىغان روھىمغا شۇ سىمالار كۈچ بەردى. گەرچە ھەيـ

كەلنى قاچان ۋە قانداق ئۇسۇلدا ياساپ پۈتتۈرۈشۈم نائې-
مىق بولسىمۇ، نامەلۇم بىر كۈچ مېنى قەتئىي بىر ئىرادىگە
يېتەكلەۋاتقاندەك قىلاتتى. كۆڭلۈم خاموش بولسىمۇ بىرە-
رىگە ھال ئېيتقۇم، مەسلىھەت سورىغۇم، يېزا باشلىقى
مېنىك بوينۇمنى قۇچاقلىغاندەك مەنمۇ بىرەرىنىك بوينىنى
قۇچاقلاپ تۇرۇپ مۇڭداشقۇم بار ئىدى. ئەمما، كىمنىك
بوينىنى قۇچاقلاشنى بىلمەيتتىم.

ئاخىرى كۆز ئالدىمغا يەنە شۇ ئاقسېرىق تەشۋىقات
كادىرى كەلدى. ئۇنى ئىزدىدىم. گەرچە ھەرقانچە قىلىپمۇ
بويىندىن قۇچاقلاش قولۇمدىن كەلمىگەن بولسىمۇ، كۆڭ-
لۈمدىكىنى دەۋالدىم.

— سىزدىن پەخىرلىنىمىز، — ئۇ تۇرۇپلا قولۇمنى
مەھكەم سىقىپ، كۆزۈمگە ئۇمىد بىلەن قاراپ تۇرۇپ
دېدى، — سىز يېزىمىزغا بىر سىلكىنىش ئاتا قىلدىڭىز.
مۇگدەك باسقان روھىمىزنى ئويغاتتىڭىز. ھازىر بۇ يەردە-
كى ياشلارنىك ھەممىسى سىزنىك گېپىڭىزنى قىلىشۋاتىدۇ.

— مېنى خىجىل قىلماڭ، مەن بۇ يېزىغا ھېچ ئىش
قىلىپ بېرەلمىدىم.

— بىز يەنىلا ھەيكەلنىك گېپىنى قىلىشايلى، سىز
قانداق ئويلاۋاتىسىز؟

مەن ھېچنېمە ئويلىمىغىنىمنى، ئويلىيالمىغىنىمنى ئۇنىڭ-
دىن يوشۇرمىدىم. شۇڭا ئۇنى ئىزدىگىنىمنى قوشۇپ
قويدۇم.

— نەچچە تونىنا كونا مىس يىغىلغان ھالەتتىمۇ بىز ئۇ
ھەيكەلنى پۈتتۈرەلمەيمىز. نەدە، قانداق ئېرىتىپ، كىم لا-
يىھەلەپ، كىم قېلىپ ياساپ...

— شۇنداقتىمۇ...

— توختاڭ، سۆزۈمنى بۆلمەڭ. شۇڭا بىز ئەمدى ئۇ
ھەيكەلنى لايدىن ياسايلى، سېغىز لايدىن، — تەشۋىقات
كادىرىنىك بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ قۇلىقىم ۋېڭىدە ئېچىلىپ
كەتكەندەك بولدى. كۆز ئالدىمۇ بىراقلا سۈزۈلدى، —
يېزىمىزدا بىر كۇلالچى بار، قولىدىن لايدىن پۈتىدىغان
ھەممە ئىش كېلىدۇ. ياش ۋاقىتلىرىدا داھىيلارنىك ھەيكىلە-
نى ئات ئېغىللىرىغىمۇ ياساپتىكەنمىش. يەنە، باشلانغۇچ
مەكتەپتە بىر گۇزەل سەنئەت مۇئەللىمى...

ئەمدى باغرىم كەڭ يېيىلدى. جىسمىمدا بىر قۇۋۋەت
غەلىيان كۆتۈردى. ئۇنى بار كۈچۈم بىلەن قۇچاقلىدىم:

— ئېيتىڭا، شۇ كۇلالچى ھازىر نەدە؟!

— ئۇمۇ ئۇلۇقبەلدە، ئۇ كىشى ئەمدى بۇت ياسىماي-
مەن، دەپ تۇرۇۋالمىسلا...

بەلگىلەنگەن مۆھلەتتىن بىر كۈن بۇرۇن يېزىلىق
ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ سەيناسىدا تولىمۇ سېپتا، تولىمۇ كۆركەم
بىر ھەيكەل قەد كۆتۈرۈپ ئۇلگۇردى. تېگىگە ئۇچ پەش-
تاقلىق ھۇل قوپۇرۇلغان، پەشتاق ئۈستىدىكى سۇپىنىڭ
مەڭزىگە نەقىش ۋە گۈللەر قاپارتما قىلىپ ئويۇلغان، سۇ-
پىدىكى سانجاق - سانجاق گۈللەرنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا
بولجۇڭلىرى كۆپكەن، يىراقلارغا ئۇمىد بىلەن تىكىلگەن
كۆزلىرىدىن جەسۇرلۇق تېمىپلا تۇرغان يىگىرىم بەدەن
ھەيكەل پۈتۈپ ئۇلگۇرگىنىدە سېكرېتارىنىڭمۇ، يېزا باشلى-
قىنىڭمۇ جاۋغىيى قۇلىقىغا يەتتى!

— چانمىغۇدەك قىلىپ مىس رەڭلىك ھەل بېرەلگەن
بولساق تېخىمۇ...

— سىرلايلى! ھەل بېرەيلى! — يېزا باشلىقىنىڭ سۆ-
زىگە ئۇلاپلا سېكرېتار تېخىمۇ ھاياجانلاندى، — بۇگۈن
كېچىدىن قالدۇرماي...! مېنىڭ بىر سىرچى يۇرتلۇقۇم بار،
ھازىرلا...

— ئۆزۈم سىرلايمەن، — كۆز ئايلىرىنىڭ ئەمدى
كىرگىنىگە قارىماي تېرە جۇۋىسىنى كىيىپ ئۇلگۇرگەن،
ئۇرۇق، شادا بوي كۇلالچى ئۆز ئەسىرىدىن كۆزىنى
ئۇزمەي تۇرۇپ، گويا ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك بىر
ئاھاڭدا دېدى، — بۇ يىگىتنى داۋان كەينىگە كۆمۈشكە
مەنمۇ قاتناشقان. ئۆتكەن قېتىم بىلمەيمەن دېگىنىم بىلەن
ئۇنىڭ بوي - بەستى، چىراي تۇرقى ھېلىھەم كۆز ئالدىمدا.
كىيىم تىكىشنى بىلگەن كىشى دەزمالالاشنىمۇ بىلىدۇ. مۇئەل-
لىم بىلەن بىرلىشىپ...

ئۇنىڭ سۆزى سەل قاتتىق كەتكەن بولسىمۇ ھېچقاي-
سىمىز كۆڭلىمىزگە ئالمىدۇق. ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ تالاشقۇ-
دەك ۋاقتىمىز قالمىغاندى. كەلگەن، كېلىۋاتقان مېھمانلە-
رىمىز ھەممىمىزنى ئالدىرىتىپ قۇيۇۋاتاتتى. مەنمۇ مېھمان
باشلاپ كېلىدىغان ئىدارە باشلىقىمنىڭ ئالدىغا...

ئەتىسى تاڭ بىلەن تەڭ مەكتەپ ھويلىسى بايرام شا-
دىيانىلىقىغا چۆمدى. گۇمبۇرلەۋاتقان دۇمباق، ناغرا بىلەن
زىل سايراۋاتقان سۇنايىنىڭ ئۇنى يىراق يېقىندىن كەلگەن
ھەر ۋۇجۇدنى لەرزىلەپ، ھەر يۈرەككە يېڭىدىن يېڭى
ئىلھام بەخش ئەتتى. سەينادىكى رەڭدار بايراقلار يېنىك
جەۋلان قىلىپ، پۇۋلەپ كۆپتۈرۈلگەن، ئىنچىكە يىپلارغا

چېگىلگەن ئالا - يېشىل شارچىلار كۆك قەھرىدە لەرزان پۇلاڭلىدى.

ھەممىمز قارا دۇخاۋا پەردە بىلەن ھىم چۈمكەلگەن ھەيكەل ئالدىغا ۋاقتىلىق ياسالغان سەھنىگە ئېھتىرام بىلەن باقاتتۇق. سەھنىدە بىر - بىرىدىن سەرخىل مۆھتىرەملەر قاتارى تىزىلىپ كېتىشكەن ئىدى. ھەممىسىنىڭ چېھرىدىن كۈلكە تەپچىرەيىتتى. ھەممە كۈلكىدىن رازىمەنلىك بالقىپ تۇراتتى.

رىياسەتچىنىڭ يۇقىرى ئاۋازلىق كانايىدىن ياڭرىغان جاراڭلىق ئۇنى نە - نەلەردىن ئەكس سادا بولۇپ قايىتتى. پارقىراق دۇخاۋا پەردە ئاستا - ئاستا تارتىپ چۈشۈرۈلدى. شۇئان كۆز ئالدىمىزدا ئالتۇندەك تاۋلانغان، يېقىنلا يەردىكى ئاۋۇ تاغ چوققىسىدەك قاۋۇل بىر ھەيكەل ناماياڭ بولدى. گويا تىرىك جاندەكلا كۆرۈنىدىغان ھەيكەلنىڭ نۇرانە جامال ئېچىشى بىلەن تەڭ پۈتۈن مەيدان «ۋاھ...ھ!» دېگەن سۆيۈنۈش ئاۋازىغا لىق تولدى. تەرتىپ بىرىدەمگىنە قالايمىقان بولۇپ، ھەممە جان شامالدىكى قومۇش دولقۇنىدەك داۋالغۇدى. ھەممە بىردەن قەھرىمانە شۇ قامەتكە، جەسۇرانە شۇ ھەيكەلگە لۆمشۇگەن سەلدەك ئىنتىلدى!

دەل شۇ چاغدا — ھەممىمزنىڭ يۈرىكى كۈچلۈك ھاياجاندىن بايامقى ناغرا - دۇمباقلاردەك سوقۇۋاتقان، جسممىمز ئالتۇنرەڭ ھەيكەل تامان لۆمشۇپ ئېقىۋاتقان دەل ئاشۇ ۋاقىتتا ھاۋا تۈيۈقسىز تۇتۇلدى. ئەسلىدىمۇ تاغ يېرى دېگەننىڭ ھاۋاسى چىرايلىق خوتۇننىڭ كۆڭلىدەك تولا ئۆزگىرىپلا تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ بۇگۈنكى ئۆزگىرىشى تېخىمۇ تۈيۈقسىز، تېخىمۇ بەھەيۋەت بولدى. بىر - بىرىنى تۇرتەكلەپ باستۇرۇپ كەلگەن قاپقارا بۇلۇت قورسىقىدىكى جىمى ئەپغانىنى كۆز يېشىغا ئايلاندۇرۇپ سەينا ئەھلىگە تۆكمەكچى بولغاندەك شارىلداپ قۇيۇۋەتتى.

رەڭدار شارلار پاتاسلاپ ئېتىلىپ، ئالامان ئۆزلىرىنى دالىدىغا ئېتىشتى.

مەن ئەتتىگەن قانداقتۇر بىر تۇيغۇنىڭ دەيدىيىي بىلەن قولتۇقلۇۋالغان كۈنلۈكۈمنى كۆتۈرگەنچە سەھنە تامان ئۇچتۇم. كۈنلۈكنى كەڭ يېيىپ، ئىدارە باشلىقىمىزنىڭ بېشىغا تۇتماقچى بولدۇم. دەل شۇ چاغدا مەيدان يەنە بىر نۆرى ئۆرە - تۆپە بولدى. ئالامان يەنە بىر مەرتە دولقۇنلىدى. قارىسام چىلەكلەپ تۆكۈلۈۋاتقان كۈچلۈك يامغۇر كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە مسرەڭ ھەيكەلنىڭ ئۇستۈاشلىرىنى تولۇق يۇيۇپ، ئۇنىڭ بايامقى نۇرانە رۇخسارىنى نەلەگىدۇر ئېقىتىپ كېتىپتۇ. رۇخسارىنىلا ئەمەس...

بۇ قاباھەتتىن تۇرۇپلا قالدىم. كۆزۈم تەكرار يۇمۇشلاندى. جسىمىم سلكىندى. تۇرۇپلا مەنمۇ يامغۇردەك تۆكۈلدۈم. ئەمدى تۆكۈلۈۋاتقىنى يامغۇر ئەمەس، كۆز ياشلىرىم ئىدى. سېغىز لايدەك ئىزىلىۋاتقىنى ھەيكەل ئەمەس، يۈرىكىم ئىدى! شامدەك ئېرىپ ئېقىۋاتقىنى قەھرىمان ئەمەس، ۋۇجۇدۇم ئىدى!

قاچانلاردىدۇر بىر كۈچلۈك قول قولۇمدىكى كۈنلۈكنى يۇلۇپ دېگۈدەك ئالدى. قارىسام باشلىقىم ئىكەن. مەن ھاڭقىيىپ تۇرۇپلا قالغان شۇ دەقىقىدە ئۇ ئىككى تاقلاپلا بېرىپ قولىدىكى كۈنلۈكنى باش كۆزلىرى ئېرىپ بولايلا دەپ قالغان ھەيكەلگە تۇتتى. شۇنىڭغا ئۇلگۈرۈپ ئورۇق ئەت كۈلالچىمۇ جۇۋىسىنى سالغىنچە جامائەت ئالدىغا زەبەردەست قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى.

ئىسسىق جۇۋا نامسىز قەھرىمانلىڭ يېرىم ئەت ھەيكىلگە خويمۇ ياراشتى.

ئاپتور: ئۇرۇمچى شەھرى تەڭرىتاغ رايونى چىڭداۋ گۈللەندە ئولتۇرۇشلۇق.

بۇ سانىنىڭ ئەسەرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» باسما ئىشلىرى مەركىزى ئۇيغۇرچە كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى؛ بۇ سانىنىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ كورېكتورى: رەنا ئەمەت؛ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: مەريەمگۈل ئىدرىس (تەكلىپلىك)، بەتچىك: ئىسھاقجان ئىبراھىم قاراتېكىن (تەكلىپلىك).

ئەخمەتجان قاسىم

تارىخنىڭ ھېكمىتى ۋە ئىبرىتى

ئۆتمۈشى غۇۋا مىللەتنىڭ كەلگۈسىمۇ غۇۋا بولىدۇ.

ــ ھىرمان ۋامبېرى

تارىخنىڭ قۇدرىتى ئاتوم بومبىسىنىڭ قۇدرىتىدىنمۇ كۈچلۈك.

ــ ئارنولد توينبى

ئالەم بىنا بولغاندىن بېرى ئالەمنىڭ، ئىنسان پەيدا بولغاندىن بېرى ئىنسانىيەتنىڭ تارىخى باشلانغان. شۇنداق بولغاچقا دۇنيادا تارىخى يوق شەيئى يوق، ئەمما تارىخى يېزىلمىغان شەيئى بار. تارىخ ئىنسانلار تارىخى ۋە تەبىئەت تارىخى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ئىنسانلار تارىخى ئىنسانىيەتنىڭ ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە كەلگۈسى، مەۋجۇتلۇقى ۋە تەرەققىياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، قەدىمدىن بېرى دۇنيادىكى ھەممە ئەل ۋە قوۋملارنىڭ ئېتىبارىغا ئېرىشىپ كەلدى. قەدىمي تارىخ ھامان ئىنسانلارنى قىممەتلىك ھېكمەت ۋە ئىبرەت بىلەن تەمىن ئېتىپ تۇردى. تارىخقا ئەھمىيەت بەرگەن ئەل ۋە قوۋملار ئەجدادلىرىنىڭ خاتالىقىنى تەكرارلاشتىن ساقلىنىپ قالدى. ھالبۇكى، تارىخنىڭ ھېكمەت ۋە ئىبرىتىگە سەل قارىغان قوۋملار ھەر دېگەندە ئەجدادلىرىنىڭ خاتالىقىنى تەكرارلاشتىن خالي بولالمىدى. ئۇلارنىڭ ئەجدادىنىڭ ئۆتمۈشىنى بىلمەسلىكى كەلگۈسىنى بىلىشتىنمۇ مەھرۇم قالدۇردى. بۇ جەرياندا تارىخنىڭ مۇھىملىقى تەبىئي يوسۇندا ئىپادىلىنىپ چىقتى.

ھەرقانداق بىر قوۋم ئىقتسادىي ياكى مەنىۋى جەھەتتە كىرىزىسكە دۇچ كەلگەن ياكى كىرىزىس ئېچىگى ئويغانغاندا، تارىخنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ تونۇپ يېتىدۇ. ئۆزىنىڭ تارىخىدا ئېرىشكەن ۋە يوقاتقانلىرى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىدۇ. ئەجداد تارىخىنى ئوقۇش ئارقىلىق ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈننى سېلىشتۇرۇپ، كەلگۈسى ئۈچۈن يول ئاچىدۇ. ئەجدادنىڭ تارىخىي ئەۋلادنى تارىخي تەجرىبە - ساۋاقلار بىلەن تەمىنلەپ، ئەۋلادلارنى ئەجدادى ماڭغان ئەگرى يولدا تەكرار مېڭىشتىن، ئەجدادى ئۆتكۈزگەن سەۋەن - خاتالارنى قايتىلاشتىن ساقلاپ قالالايدۇ، شۇ سەۋەبتىن ئىنسانىيەتنىڭ يازما تارىخى تەدرىجي يوسۇندا بارلىققا كەلگەن.

جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ تارىخ قالدۇرۇش ئەنئەنىسى

غەرب تارىخشۇناسلىقىنىڭ مەنبەسى قەدىمكى يۇنان-

دىن باشلىنىدۇ. يۇنانلىقلار ئەڭ بۇرۇنقى تارىخىي ۋەقەلەر ئەما شائىر ھومىر تەرىپىدىن يېزىلغان «ھومىر داستانى» ئاساسىدا تارقىلىپ كەلگەن.

مىلادىدىن ئىلگىرىكى VI ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئىئونىيەدە نەسر شەكلىدە يازىدىغان نۇرغۇنلىغان «ۋەقە خاتىرىلىگۈچى» مەيدانغا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا «ۋەقە خاتىرىلەش» مەخسۇس تېمىغا ئايلانغان بولۇپ، ھەممىسى ئەمەلىي ۋەقەلەرگە ئاساسەن يېزىلغان. بۇلار رىۋايەت ۋە داستانغا ئوخشىمايتتى. ئۇلاردا بىر خىل قاتنۇلۇشچى قالغان خاھىش بولۇپ، خاتىرىلىرىنى رېئاللىق بىلەن ئويغۇنلاشتۇرۇشقا تىرىشاتتى. كېيىنچە بۇ خىل چىنلىقنى قوغلىشىش روھى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلىنىپ، يۇنان تارىخشۇناسلىقىدىكى ئەڭ قىممەتلىك ئەنئەنىگە ئايلانغان.

غەربتە «تارىخشۇناسلىقنىڭ ئاتىسى» دەپ ئاتالغان ھىرودوت (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 484 ـ يىلىدىن، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 424 ـ يىلىغىچە ياشىغان) «تارىخ» (يەنە بىر ئىسمى «يۇنان ــ پېرسسىيە ئۇرۇشى تارىخى») دېگەن كىتابى بىلەن مەشھۇر. ھىرودوت «تارىخ» ناملىق ئەسىرنى يېزىش جەريانىدا، قەدىمكى ئىئونىيەلىكلەرنىڭ تارىخ خاتىرىلەش ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، چىنلىقنى قوغلىشىش روھىنى ئىپادىلىگەن. يازغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى رېئال ۋەقەلەر بولغان. ھىرودوت بىرەر رىۋايەتكە ئوخشاش ئىشنىدىغان «ۋەقە خاتىرىلىگۈچى»دىن، يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىققا ئىگە تارىخشۇناسقا ئايلانغان.

ھىرودوتنىڭ «تارىخ» ناملىق ئەسىرى ئەڭ بۇرۇن بولغاندىمۇ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 430 ـ يىلى يېزىلغان. ئەمما ئۇ غەرب تارىخىدا بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان تۇنجى تارىخىي ئەسەر. شۇڭا رىم پەيلاسوپى كىكېرو ھىرودوتنى «تارىخشۇناسلىقنىڭ ئاتىسى» دەپ تەرىپلىگەن، بۇ گۈزەل نام داۋاملىق تۇرده غەربتە قوللىنىلىپ كەلمەكته.

فوكىدىد (تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 460 ـ يىلىدىن، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 395 ـ يىلىغىچە ياشىغان). قەدىمكى يۇنانىدا ھىرودوتتىن كېيىن چىققان يەنە بىر مەشھۇر تارىخشۇناس بولۇپ، ئۇ «پېلوپونېس ئۇرۇشى تارىخى»نى يازغان. فوكىدىدنىڭ «پېلوپونېس ئۇرۇشى تارىخى» ئەستايىدىل ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن مۇپەسسەل تارىخشۇناسلىق ئۇسۇلىنى نامايان قىلغان. يازغانلىرىنىڭ ھەممىسى ھەققىي بولۇپ، ئىشەنچلىك تارىخ دېيىشكە بولىدۇ. فوكىدىد ئەينى زامانىدىكى يۇنان پەيلاسوپلىرىنىڭ ھەقىقەت ئىزدەشتەك روھىنى ۋە لوگىكىلىق ئۇسۇلىنى تارىخ تەتقىقاتىدا قوللىنىپ، كېيىنكى زامان كىشىلىرىنىڭ تارىخ يېزىش ئىشلىرى ئۈچۈن شانلىق ئۈلگە تىكلەپ بەردى، بۇ ئۇنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ تۆھپىسى ھېسابلىنىدۇ.

فرانسىيەنىڭ تۇنجى گۇمانىستىك تارىخشۇناسى كوممىنس (1445 ـ 1509) تارىخ ئىلمىنىڭ ئەمەلىي قىممىتىنى تەكىتلەپ، «سىياسىيونلار بىلەن دىپلوماتلار چوقۇم تارىخنى بىلىشى لازىم. چۈنكى ئۇ رېئال تۇرمۇشنى چۈشىنىشتىكى ئاچقۇچ» [1] دېگەننى ئوتتۇرىغا قويغان.

تارىخ يېقىنقى زامانغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، غەرب ئەللىرىدە تارىخنىڭ نوقۇل سىياسىي تارىخ بولۇپ شىدىن مەدەنىيەت تارىخىي يۆنىلىشىگە باشلايدىغان تارىخشۇناسلار بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ ۋەكىلى فرانسىيەلىك ئاقارتىش مۇتەپەككۇرى ۋە تارىخشۇناس ۋولتېر (1691 ـ 1778) ئىدى. ئۇ ئىدراك ئارقىلىق ئۆتكەنكىگە نەزەر سېلىشنى، ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ تۆھپىسى بىلەن سەۋەنلىكىنى ئۆلچەپ، «پەلسەپىۋى مەنىگە ئىگە تارىخ»نى بۇگۈنكى كىشىلەرنىڭ قىبلىنامىسى قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ تارىخشۇناسلىق ساھەسىنى كېڭەيتىپ، ئومۇمەن ئىنسانلار جەمئىيىتى تۇرمۇشنىڭ بارلىق ساھەلىرىنى ــ سىياسىي، ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ئۆرپ ـ ئادەت، دىھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا ـ سانائەت، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرى، تۇرالغۇ جاي، ئوزۇق ـ تۇلۇك، نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تارىخ تەتقىقاتىنىڭ دائىرىسىگە كىرىدۇ» [2] دەپ ھېسابلىغان. بۇ جەھەتتە ئۇنى مەدەنىيەت تارىخچىلىقىنىڭ ھەققىي ئۇل سالغۇچىسى دېيىشكە بولىدۇ.

مەملىكىتىمىز جۇڭگو تارىخشۇناسلار ۋە تارىخىي ئەسەرلەرنىڭ كۆپلۈكى بىلەن دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرىدۇ. تارىخشۇناسلىقنىڭ مەنبەسى ۋەقەلەرنى خاتىرىلەشتىن باشلانغان. رىۋايەت قىلىنىشچە، ئېلىمىزنىڭ ئىپتىدائىي جەمئىيىتىدە كىشىلەر ئارغامچىنى تۇگۈنچەك قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ۋەقەلەرنى خاتىرىلىگەن، بۇ خىل

ئۇسۇل تولىمۇ ئاددىي بولغاچقا، ئۇلارنىڭ خاتىرىلىگەنلىرىنى بىز بىلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. بىز بىلىدىغان ئەڭ دەسلەپكى تارىخ كۆپىنچە ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارقالىپ كەلگەن.

ئېلىمىزنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى تارىخشۇناسلىقى سىماچىەن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 145 - ؟)تەرىپىدىن يېزىلغان «تارىخىي خاتىرىلەر»دىن باشلانغان. ھېرۇدوت غەربتە «تارىخشۇناسلىقنىڭ ئاتىسى» دەپ تەرىپلەنسە، سىماچىەن جۇڭگودا «تارىخشۇناسلىقنىڭ پىشىۋاسى» دەپ قارىلىدۇ.

جۇڭگونىڭ كىلاسسىك تارىخشۇناسلىرى «قەدىمكى ئۆگىنىش، كەلگۈسىنى بىلىش ئۈچۈندۇر» دېگەننى تەشەببۇس قىلىپ، تارىخ ئۆگىنىشنى كەلگۈسىنى بىلىشنىڭ يولى دەپ ھېسابلاشقان. مۇتەپەككۇر كۇڭزىمۇ «قەدىمكىنى يېزىش كېيىنكىلەر ئۈچۈندۇر. تارىخ ئۆگىنىش ئالغا ئىلگىرىلەش ئۈچۈن بولۇپ، ھەرگىزمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئارقىغا قايتىش ئۈچۈن ئەمەس» [3] دېگەننى ئوتتۇرىغا قويغان.

تارىختىن بېرى جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى خان - پادىشاھلارنىڭ كۆپىنچىسى ھاكىمىيەتنى ئەلەمگە تايىنىپ ئېلىپ، قەلەمگە تايىنىپ ئىدارە قىلغان. بۇ جەرياندا پادىشاھلار ئىلگىرىكىلەرنىڭ قالدۇرغان تارىخلىرىدىن ئۆز ھاكىمىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈك ئەمىلىكى، ئەلنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۇنۇملۇك يوللىرى ئۈچۈن قىممەتلىك تەجرىبە - ساۋاقلارنى قوبۇل قىلغان.

جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان ھۆكۈمرانلىرى تارىخ خاتىرىلەشكە ۋە تارىختىكى گۈللىنىش ۋە خارابلىشىشتىن ئۆرنەك ۋە ئىبرەت ئېلىشقا تولىمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. تاڭ سولالىسى پادىشاھى لى يۈەن «تارىخىي ئەسەرلەر ھەق - ناھەقنى ئايرىپ، جاھان ئۆزگىرىشلىرىنى تەنقىد قىلىدۇ. قەدىمكىنى كۆپرەك بىلگەندە كەلگۈسىگە ئىبرەت قىلغىلى بولىدۇ» [4] دەپ قارىغان بولسا، ئۇنىڭ تەخت ۋارىسى لى شىمىن «ئالدىنقى پادىشاھلارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ۋە سەۋەنلىكلىرىنى كۆرۈپ چىقىش، خۇددى ياندا ئېلىپ يۈرىدىغان ئەينەككە ئوخشاشتۇر؛ ئادالەتنى ياقلاپ جاھالەتنى سۆكۈش كەلگۈسىگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈندۇر» [5] دەپ قارىغان. شۇنداق بولغاچقا ئۇلار ئوردىدا تارىخ مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، ئەۋلادلىرى ئۈچۈن تارىخ يازدۇردى. ئەينى دەۋردىكى تاللانغان پۇتۇكچىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ دەۋرنىڭ داڭلىق تارىخچىلىرى ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا ياشىغان گۇڭ زىجېن «قەدىمكى تارىخلارنى قېزىش»، «تارىخقا ھۆرمەت قىلىش» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە، تارىخشۇناسلىق بىلەن مىللەتنىڭ گۈللىنىشى، زاۋاللىقا يۈزلىنىشنىڭ يېقىن مۇناسىۋىتىنى كۆچەپ شەرھلىگەن. ئۇ جۇ سۇلالىسى تارىخىنى مىسالغا ئېلىپ «تارىخ مەۋجۇت ئىكەن جۇ سۇلالىسى مەۋجۇت، تارىخ يوقلىدىكەن جۇ سۇلالىسىمۇ يوقىلىدۇ» [6] دەپ قارىغان. ئۇ تارىخ تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ «جاھاندىكى ۋەزىيەت، كىشىلەرنىڭ روھىي قىياپىتى، ئۆلىمالارنىڭ ئورنى، دۆلەتنىڭ، ئەجدادلارنىڭ قانۇن - پەرمانلىرىنى، ئەدەپ - قائىدە-لەرنى، سىياسەت، ئەدلىيە، قەدىمكى تىل ۋە ئالىملىرىنى خۇددى ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىنى بىلگەندەك بىلىشى كېرەك؛ چوڭ ھەقىقەتنى ئىگىلىمەكچى بولىدىكەنسەن چوقۇم تارىخنى بىلىشىڭ كېرەك.» [7] دەپ قارىغان.

ئاۋامغا نىسبەتەن تارىختىكى ۋەقە ۋە ھادىسىلەر، گۈللىنىش ۋە خارابلىشىشتىن ئىبرەت ئېلىش قانچىكى مۇھىم بولسا، تارىخشۇناسقا نىسبەتەنمۇ ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن تارىخچى ۋە تارىخىي ئەسەرلەرنىڭ ئۇتۇق - نەتىجىلىرىدىن ئۈلگە ئېلىش ، سەۋەن - خاتالىقلىرىدىن ئىبرەت ئېلىش شۇنچىكى مۇھىمدۇر. بۇ جەھەتتە جۇڭگونىڭ كىلاسسىك تارىخشۇناس ۋە تارىخنامىلىرى كېيىنكىلەرنى نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئۈچۈرلار بىلەن تەمىنلىگەن.

لياڭ چىچاۋ «جۇڭگونىڭ كونا تارىخى پەقەت سىياسىيغىلا ئەھمىيەت بېرىپ، باشقا ساھەلەرنىڭ تارىخىغا ئەھمىيەت بەرمىگەن. يازغان سىياسىي تارىخلىرىنىڭ ھەممىسى يەنە كېلىپ بىر فامىلە، بىر جەمەت خاندانلىرىنىڭ تەسىر دائىرىسىدىكى ۋەقەلەرنىلا يېزىپ قويغان بولۇپ، سىياسىينىڭ ھەقىقىي ھادىسىلىرىنى چۈشەندۈرۈشى كەمچىل. ئۇنى پەقەت پادىشاھلارنىڭ ئائىلە شەجىرىسى، پادىشاھلارنىڭ ئوقۇشىغا تەييارلانغان كىتاب، پادىشاھلارنىڭ دەرسلىكى» [8] دەپ قارىغان.

جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ياشىغان جاڭ تەييەن «تارىخ ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدا شەخسلەرنى مەدھىيەلەپ، چۆكتۈرىدىغان، ۋەقەلەرنى ئاددىي ھالدا بايان قىلىدىغان بولماستىن، بەلكى ئىجتىمائىي سىياسىينىڭ تەد-

ربجي تەرەققي قىلىپ ئاجىزلىششىدىكى ئەسلي قانۇنە-
يەتنى ئىختىرا قىلىدىغان بولۇشى، ھەرگىزمۇ قەدىمكىگە
مەدھىيە ئوقۇپ، بۇگۈنكىنى ئىنكار قىلىپ، كىشىلەرنى
ئارقىغا قاراشقا يېتەكلىمەستىن، ئەكسچە مىللەت روھىغا
ئىلھام بېرىپ، كەلگۈسىنى يورۇتۇپ بېرىپ، كىشىلەرنى
ئالغا قاراشقا يېتەكلەيدىغان بولۇشى كېرەك» [9] دېگەنـ
نى ئوتتۇرىغا قويغان.

قۇللۇق ۋە فېئودالىق جەمئىيەتتە تارىخنىڭ ئېكسپـ
لاتاتور سىنىپلارنىڭ سىياسىي مەنپەئىتى ۋە ئېھتىياجى
ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلىقى كۆز يۇمغىلى بولمايدىغان ئە-
مەلىيەت. تارىخنىڭ چىنلىقى ماتېرىيالنىڭ ئىشەنچلىكلىكـ
دىن كېلىدۇ. لېكىن ئۆتكەن سۇلالىلەردە تارقىلىپ كېلـ
ۋاتقان تارىخي كىتابلاردا، تۇزگۈچىلەرنىڭ تارىخي ۋە
سىنىپي چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن بىر مۇنچە ساختا
ئىشلار ۋە نۇقسانلار مەقسەتلىك ياكى مەقسەتسىز ھالدا
ساقلىنىپ كەلدى. بۇنداق ساختا ئىش ۋە نۇقسانلارغا
قارىتا ئۇلارنى تەتبىقلاشتىن ئىلگىرى پەرقلەندۇرۇش،
تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش لازىم.

مەملىكىتىمىزدىكى كىلاسسىك تارىخي كىتابلارنىڭ
ھۆكۈمەت تۇزگەن ۋە شەخسلەر تۇزگەن دېگەن ئىككى
خىل شەكلى بار. ھازىر دېيىلۋاتقان رەسمىي تارىخ چىڭ
سۇلالىسىنىڭ چېخىنلۇك يىللىرىدا پادىشاھنىڭ تەستىقى
بىلەن تەرجىمھال بايان قىلىش ئۇسلۇبى بويىچە يېزىلـ
غان «24 تارىخ»تۇر. رەسمىي تارىخلارنىڭ ئاز ساندىـ
كىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپ سانداكسىنى ھۆكۈمەت
يازدۇرغان. تارىخشۇناسلىق تارىخىدىن مەلۇمكى، غەربتە
بارلىققا كەلگەن ئەڭ نادىر تارىخي ئەسەرلەرنىڭ ھەمـ
مىسىنى شەخسلەر يازغان. شەخسلەر يازغان تارىخ غەرب
تارىخشۇناسلىقىدا مۇتلەق ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ.
ئەكسچە، قەدىمىي جۇڭگودا شەخسلەر يازغان تارىخ بار
بولسىمۇ، ئەمما ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تۇزۇلگەن تارىخ
مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ.

«ھۆكۈمەت تۇزگەن تارىخي كىتابلاردا، ماتېرىيال
مول، يىل تەرتىپى خېلى ئېنىق بولسىمۇ، ئەمما كېيىن
قۇرۇلغان سۇلالە گۇمران بولغان ئالدىنقى سۇلالىنىڭ تا-
رىخىنى يازغان بولغاچقا، ھەسەت قىلىش، ئۆزئارا كۆرەلـ
مەسلىك خاھىشى خېلى ئېغىر، بۇرمىلانغان ساختا ئىشلار-
ھۇ ئاز ئەمەس. شەخسلەر تۇزگەن كىتابلارغا كەلسەك،
ئەينى زامانلاردىكى تارىخي شارائىتتا كىتاب يېزىشتىكى
مەقسەت ۋە ۋەزىپىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى قاتارلىق
سەۋەبلەر بۇ كىتابلارنىڭ تارىخي ماتېرىياللىق قىممىتىگە
ئازدۇر - كۆپتۇر تەسىر يەتكۈزگەن.» [10] شۇنىڭسىزـ
كى، تارىخنى بۇرمىلاش ئاسان، ئەمما ئەلنىڭ قەلبىنى
بۇراش بەسىي مۇشكۈل.

تارىخي ۋەقەلەرنىڭ خاتىرىلىنىشى تارىخي ۋەقە
يۈز بەرگەن دەۋردىن قانچىكى يىراقلاشسا ئۇنىڭغا قو-
شۇلۇپ قالىدىغان پەرەز، گۇمان ھەتتا ئويدۇرمىلارمۇ
شۇنچە كۆپ بولىدۇ. جۇڭگودا «تارىخي ماتېرىياللار
سان - ساناقسىز بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىرىنىڭ
يىللىرى ئېنىق بولمىغان، راست - يالغىنى ئارىلاشتۇرۇۋېـ
تىلگەن. ئوخشاش بىر مەسىلىدىكى ماتېرىياللار ھەرخىل
بولۇپ، ئوخشىمىغان ھالدا خاتىرىلەنگەن» [11].

«تارىخنى رومان يازغاندەك پېرسونازلارنىڭ ئوبـ
رازىنى خالىغانچە ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. تارىخي ماتېـ
رىياللار چىنلىق بىلەن خاتىرىلىنىشى، مۇبالىغە قىلىنماسلىـ
قى، رەزىللەشتۇرۇلمەسلىكى ۋە كۆپتۇرۇلمەسلىكى لازىم.
ئەمما قەدىمكى دەۋرلەردىكى كىتابلاردا بۇنداق بولمـ
دى». [12]

گەرچە جۇڭگونىڭ كىلاسسىك تارىخنامىلىرى
ئۇنداق ياكى بۇنداق نۇقسانلاردىن خالي بولالمىغان
بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا جۇڭگو مەدەنىيىتىدىكى ببىاھا گۆھەر
ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ جۇڭگو قەدىمكى زامان تارىخنى
تەتقىق قىلىشتىكى قىممەتلىك ماتېرىيال ئىكەنلىكنى ئېتـ
راپ قىلماي بولمايدۇ.

**ئەپسانىنىڭ تارىخلىقى ۋە تارىخنىڭ ئەپسانىلىشـ
شى**

تارىخنىڭ مىللەتنىڭ ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىپ،ئەجداد
بىلەن ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدىكى رىشتىنى كۈچەيتىشتىكى
رولىنى ھېچكىم ئىنكار قىلمايدۇ ئەلۋەتتە. ئەمما قەدىمدە
كۆپلىگەن قوۋملار تارىخ قالدۇرۇشقا دېگەندەك ئېتىبار
بەرمىگەن. ئۇلار ئۆز تارىخنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ
يەتكەندە، چىن تارىخ ئۇنتۇلغان، تارىخ يارىتقۇچىلار
ھەم ئالەمدىن ئۆتكەن، ئۇلارغا قالغىنى تارىخنىڭ شولـ
سى بولمىش ئەپسانە - رىۋايەتلەرلا بولغان. بۇ خىل
ئەھۋالدا قالغان قوۋم بىر بولسا سۈكۈت قىلىشقا، بىر
بولسا ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى تارىخ ئورنىغا دەسستىشكە
مەجبۇر بولغان. ئەپسانە - رىۋايەتتىن تارىخ ئىزدەش دېـ
ئىزدىنىش يېڭىنە ئىزدىگەنگە باراۋەردۇر. سماچيەن يازغان

«تارىخي خاتىرىلەر»نىڭ تۇنجى بەتلىرىمۇ يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىكى ئەپسانە - رىۋايەتتىن باشلانغان. تارىخنىڭ ئانا بەتلىرىنى ئەپسانە - رىۋايەتتىن باشلاش دۇنيادىكى بىر قىسىم ئەل ۋە قەۋملاردىكى ئۆزگىچە تارىخ قالدۇرۇش ئۇسۇلى بولۇپ قالغان. تارىخنىڭ ئانا بەتلىرىنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن باشلىنىشى بۇ ئۇلارنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە ئامراقلىقى ياكى ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى ئىشەنچلىك تارىخ دەپ قارىغانلىقىدىن بولماستىن بەلكى ئامالسىزلىقتىن، قەۋمىنىڭ تارىخىنى ئەپسانا - رىۋايەتلەردىنمۇ ئىشەنچلىك رەۋىشتە يورۇتۇپ بېرىدىغان بىر مۆتىۋەر تارىخي ماتېرىيالنىڭ يوقلۇقىدىندۇر. گەرچە ئەپسانە - رىۋايەتلەر ئاغزاكى يوسۇندا تارقىلىش جەريانىدا بەلگىلىك تارىخي چىنلىقنى ئۆزىگە يۇكلىگەن بولسىمۇ، ئۇ بەربىر ئەپسانە - رىۋايەت، ھەرگىزمۇ يازما تارىختەك ئىشەنچلىك ئەمەس ھەم يازما تارىخنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە سەل قاراشقا ۋە ئۇنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىشقا ھەم بولمايدۇ. ماكسىم گوركي «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى بىلمەي تۇرۇپ، مېھنەتكەش خەلقنىڭ ھەقىقي تارىخنى بىلىش مۇمكىن ئەمەس» دېگەن.

ئىنسانلارنىڭ بۇگۈنكى كۈندە تارىخنىڭ ئانا بەتلىرىنى بىلىشتە ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە تايىنىپ قېلىشى، ئۇنىڭغا مۇراجىئەت قىلىشى بۇ بىر ئامالسىزلىق. ناۋادا ئىنسانلاردا ئەجدادتىن ئەۋلادقا قالغان يازما تارىخى بولغىنىدا ئىدى ئەپسانە - رىۋايەتكە ئورۇن قالمايتتى. ئەنە شۇ يازما ماتېرىيالدىن ئىشەنچلىك تارىخ سۆپتىدە پايدىلىنىلاتتى. ئەپسۇسكى نۇرغۇن قەۋملاردە ئەپسانە - رىۋايەت بار، ئەمما يازما تارىخ يوق، گەرچە ئىلگىرى بولغان بولسىمۇ زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلمىگەنلىرى ھەم بار.

بۇگۈنكى كۈندە نۇرغۇن قەۋملار ئۆز تارىخىنى زاماندىشلىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن، ئارخېئولوگىيەلىك بۇيۇملاردىن ئىزدىمەكتە. بۇ ئىككىسىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئەۋزەللىكى بولغىنىدەك كەمچىلىكى ھەم بار. ئۆزگە قەۋملار ئۆز خاتىرىسىدە باشقىلارنى ھېچقانداق ئىجابىي جەھەتتىن تىلغا ئالمايدۇ. بۇ خىل تارىخ ھامان بىر تەرەپلىمىلىك، يۈزەلىككە ئوخشاش خاتالىقتىن خالي بولالمايدۇ.

ئارخېئولوگىيەلىك ماتېرىيالارغا كەلسەك، ئۇنىڭ ئىشەنچلىك دەرىجىسى ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن ئۇستۇن تۇرىدۇ. چۈنكى، ئۇ نەق ماددىي بۇيۇم بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەينى دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئەھۋالىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ. ئەمما ئۇنى ھەر دېگەندىلا تاپقىلى بولۇشى، ھەممە مىللەتنىڭ بولۇشى، ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئارخېئولوگىيەلىك ماتېرىيالارغا ئېرىشىش ناھايىتى جاپالىق جەريان. ئۇنىڭدا ھەمىشە ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولۇشى ناتايىن. ئۇنىڭ بىر مىللەتنىڭ ئومۇمي تارىخىدىن تولۇق ھەم تەپسىلي مەلۇمات بېرەلىشى ھەم مۇمكىن ئەمەس. ئارخېئولوگىيەلىك قېزىشتا نېمە تېپىلسۇن ئۇ شۇ مىللەتنىڭ مەلۇم سەھەدىكى مەدەنىيىتىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ، باشقا ساھەلەر بولسا سىر پېتى تۇرۇۋېرىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ ئۆز تارىخىنى بىلىشتە ئەپسانە - رىۋايەت ۋە ئارخېئولوگىيەلىك ماتېرىيالارغا تايىنىشى يازما تارىخ تولۇق بولمىغان ئەھۋالدىمۇ ئامالسىز تاللىشى. ناۋادا مۇكەممەل يازما تارىخى بولغىنىدا ئىدى، ھەرقانداق مىللەت تارىخى ئەپسانە - رىۋايەت ۋە ئارخېئولوگىيەگە ئورۇن قالدۇرمايتتى. ھېچبولمىغاندا ئۇنى ئۆزىنىڭ تارىخنى بىلىشتىكى قوشۇمچە ماتېرىيال سۈپىتىدىلا پايدىلىناتتى، ھەرگىزمۇ ھازىرقى بەزى مىللەتلەردەك ئۇنى ئۆز تارىخىنىڭ ئىشەنچلىك گەۋدىسى سۈپىتىدە پايدىلانمايتتى. ھەر قانداق بىر دەۋردە يۈز بەرگەن تارىخي ۋەقەلىك ۋاقتى - قەرەلدە خاتىرىگە ئېلىنمايدىكەن مۇقەررەركى، ئۇ ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئەپسانىگە ئايلىنىدۇ. تارىخنىڭ ئەپسانىگە ئايلىنىشى ئۇنىڭ ئىشەنچلىك، ھۆججەتلىك قىممىتىنىڭ تۆۋەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ۋاقتىدا خاتىرىلەنمىگەن تارىخ ئەپسانىگە، ئەستىن كۆتۈرۈلگەن ئەجداد «پەرۋانە»گە ئايلىنىدۇ.

تارىخنىڭ ئىجتىمائىي فۇنكسىيەسى (رولى)

تارىخ نوقۇل ھالدا ئەجدادنىڭ ئەۋلادقا قالدۇرغان يادنامىسى، ئۆتمۈشنىڭ خاتىرىسى، ئەجداد ئەنئەنىۋى كۆچمىنىڭ ئەۋلادلارنى چۈشەپ قويۇشى ياكى ئۆلۈكلەرنىڭ تىرىكلەرنى ئىدارە قىلىشى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئەجدادنىڭ قېنى، ئەۋلادنىڭ جېنىدۇر؛ ئەۋلادلارنىڭ بۇگۈنى ۋە كەلگۈسى يولىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان نۇرانە چىراغتۇر. ئەجدادتىن ئىبارەت بۇ يىلتىز بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەۋلادلار مەڭگۈلۈك ھاياتي كۆچكە ئىگە بولالىغان.

تارىخ گەرچە ئەجدادلار تەرىپىدىن يېزىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭدا كۆزدە تۇتۇلغىنى ئەۋلادلارنىڭ مەنپەئىتى. ئەۋلادنىڭ ئەجدادى تارىخقا سەل قارىشى ماھىيەتتە ئۆزىنىڭ كەلگۈسىگە سەل قارىغانلىقىدۇر، ئەجداد ئەۋلادقا جان بەرسە، تارىخ قان بېرىدۇ.

تارىخ قەدىمىيلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى ھېكمەت ۋە ئىبرەتكە تولغانلىقى بىلەن قىممەتلىكتۇر. تارىخنىڭ ھېكمەت ۋە ئىبرىتى ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋەقەلەرنىڭ تەھدىتىگە يوشۇرۇنغان. ۋەقەلىكى ئۆتمۈشكە ئايلانغان تارىخنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ئىبرەت ۋە ھېكمەت ئالغىلى بولىدۇ. ئەجدادلارنىڭ ئۆتمۈشتە يوقاتقانلىرى دەل ئەۋلادلارنىڭ بۈگۈن ئىزدەۋاتقانلىرىدۇر. تارىخنىڭ مۇھىملىقى شۇ يەردىكى، قۇياشنىڭ يۇزى تۇتۇلسىمۇ تارىخ بىلگەن قوۋمنىڭ تىلى تۇتۇلمايدۇ.

ئەۋلادلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن يۈك - تاقالارنىڭ زىممىسىگە يۈكلىگەن يۈكتىنمۇ ئېغىر. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئەۋلادلاردا مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە ئۆزىنى بېغىشلاش روھىنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. تارىخ ئەۋلادلار قەلبىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇپ ئەجدادلىرىنىڭ ھايات يولىدىكى مۇشەققەتلىرىنى، ياشاش ئۇچۇن قىلغان كۈرەشلىرىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلاردا پىدا كارلىق روھىنى پېتەكلىشىدە مۇھىم رول ئويناىدۇ.

مىللەتنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى يۈكسىلىشى ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە پەن - تېخنىكىغا موھتاج بولۇپلا قالماستىن، تارىخقىمۇ موھتاج. كىشىلەر تارىخى ئارقىلىق ئەجدادلىرى ياراتقان ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى بىلەلەيدۇ، ئۇلارغا ۋارىسلىق قىلالايدۇ ۋە ئۇلاردىن ھالقىيالايدۇ.

تارىخ ئارقىلىق «بىزنىڭ ئىزدەيدىغىنىمىز نوقۇل مەنىدىكى ‹قەدىمكىگە سىغىنىش› ئەمەس. شۇنىسى ئېنىقكى، بىز ئۆتمۈشكە قايتمايمىز، بىراق ئۆتمۈشنى ۋە ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان روھىي جەۋھەرلىرىنىمۇ ئۇنتۇمايمىز. بىز ئۆتمۈشنى دەسسەپ تۇرۇپ بۈگۈننى قۇرغانلىقىمىزنى، بۈگۈننىڭ نەتىجىسىدە كەلگۈسىنى پەرەز قىلغانلىقىمىزنى ئەجەبا ئىنكار قىلىمىزمۇ؟ بىر تۇپ دەرەخ ئۇچۇن ئۇنىڭ توپا ئاستىدىكى يىلتىزى قانچىلىك مۇھىم بولسا، بىز ئۇچۇن بىزنىڭ ئەسلىمىز، نەسلىمىز، ئېتىقادىمىز ۋە ئۇمىدلىرىمىز كۆمۈلگەن يىراق ئۆتمۈش شۇنچىلىك مۇھىمدۇر. ئېنىگلىس تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن پەخرىلەنگۈدەك ئەجدادى، ئۇمىد كۈتكۈدەك ئەۋلادى يوق ‹خېچىر› بولۇپ قېلىش نەقەدەر بىچارىلىك - ھە!» [13]

تارىختىن مەلۇمكى، قەدىمدىن ھازىرغىچە تارىخ يالىڭاچ راتمىغان قوۋم بولمىغان. ھالبۇكى تارىخى ساقلىنىپ قالغان قوۋم ناھايىتى ئاز بولغان. تارىخنىڭ ئۇنتۇلۇشى ماھىيەتتە ئەجدادنىڭ ئۇنتۇلۇشى، ئەجداد روھىنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەجدادنى ئۇنتۇش خىيانەت، تارىخنى ئۇنتۇش جىنايەتتۇر. ئەجداد روھى ھامان ئەۋلادقا كۈچ، ئەقىل - پاراسەت، ئۆملۈك - ئىناقلىق ئاتا قىلىدۇ، بۈگۈنكى دۇنيادا ئالغا كەتكەن مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، پەن - تېخنىكا ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ئېرىشكەن نەتىجىلىرىنى ئۇلارنىڭ ئەجداد روھىغا ۋارىسلىق قىلغانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. ئېينىشتىين مۇنداق دەيدۇ: «ئەسرلەر داۋامىدا ئۆز ئېلىمىزدا بەزى ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئۆتكەنلىكى بىلەن ماختىنىپ خۇدۇكلارنى يوقتىپ قويماڭلار. ئۇ، سىلەرنىڭ تۆھپەكلار ئەمەس. لېكىن سىلەر ئۇلارغا قانداق مۇئامىلە قىلغىنىڭلارنى، ئۇلارنىڭ تەلىمىگە قانداق ئەمەل قىلغىنىڭلارنى ئويلاپ باققىنىڭلار تۈزۈك». [14]

تارىخنىڭ ئۇزۇكچىلىكى ئەجداد بىلەن ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇكچىلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تارىخ دەل مانا شۇ ئۇزۇكچىلىككە خاتىمە بەرگۈچى، ئەجداد بىلەن ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدىكى رىشتىنى ئولغۇچىدۇر. بىر قوۋمنىڭ يازما تارىخ جەھەتتىكى ئۇزۇكچىلىكى قارىماققا كىچىك ئىش، ئەمەلىيەتتە چوڭ ئىش. بۇ خىل ئۇزۇكچىلىك ئۆز نۆۋىتىدە ئەۋلادنى ئەجداد ھەققىدە بىلىشتىن، ئەجدادنىڭ مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇلاردىن ھالقىشتىن مەھرۇم قىلىپ قويىدۇ. تارىخ ئەۋلادنىڭ ئەجدادلىرى مىراسىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈشتىكى كەم بولسا بولمايدىغان ئەيىنكىدۇر. «تارىخ — ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ راۋان ئېقىمى بولۇپ، تارىخقا ئايلانمايدىغان ھېچقانداق ئىجتىمائىي پائالىيەت ۋە ئىجتىمائىي ھادىسە مەۋجۇت ئەمەس. يالغۇز ئەينى زامانىنىڭ ئاچچىق رېئاللىقلا تارىخقا ئايلىنىپ قالماستىن، يەنە ئەينى زامانىنىڭ شېرىن كەلگۈسىمۇ تارىخقا ئايلىنىدۇ.»[15]

قەدىمدىن بېرى ئۆتكەن تارىخشۇناسلارنىڭ ھەممىسى سىياسىيون بولمىغىنى بىلەن سىياسىيون، ھەربىي ئا-

لىملارنىڭ ھەممىسى تارىختىن مول ئوزۇق ئالغان. بۇنىڭ تېپىك مىسالى ماۋ زېدۇڭدۇر. ماۋ زېدۇڭ ئىنقىلاب يىللىرىدىكى ئەڭ مۇشكۈل، ئوڭۇشسىز شارائىتلارنى ئۆزگەرتىشتە جۇڭگونىڭ كىلاسسىك تارىخىي ئەسەرلىرى بولغان «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»، «سۇن زىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»نى ئوقۇپ ئۆز ئەمەلىيىتىگە تەتبىقلىغان. «پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تارىخى بۇگۈن ۋە كەلگۈسىدىكى ئىنسانلارنىڭ ئېھتىياجى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئىنسانىيەت تارىخىدا بارلىققا كەلگەن بىلىم ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى. ئۆزىمىزنىڭ قىممەتلىك مىراسلىرىنى ئورتاق خەزىنىگە تەقدىم قىلىشىمىز لازىم.» [16]

دۇنيا مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، فېئودالىزم ۋە كاپىتالىزم جەمئىيىتىدە يېزىلغان، بىز كۆرۈۋاتقان بەزى تارىخ كىتابلارنىڭ ناملا «تارىخ»، ئەمەلىيەتتە ئۇ سەلتەنەت ئىگىلىرىنىڭ سىياسىي ھەنپەئىتى ۋە تارىخ يازغۇچىنىڭ شەخسىي مۇددىئاسىنى چىقىش قىلىپ يېزىلغان بولسا ئۇنىڭدا نە ئىلمىيلىك، نە چىنلىق بولمىسا، بۇ خىل تارىخنىڭ ئەۋلادلارغا كەلتۈرىدىغان زىيىنى پايدىسىدىن كۆپ.

قەدىمدىن ھازىرغىچە ئاۋامنىڭ مەدھىيە - ماختىشىغا سازاۋەر بولغان تارىخشۇناسلار قانچىكى كۆپ بولسا، ئاۋامنىڭ لەنەت - نەپرىتىگە دۇچار بولغان تارىخشۇناسلارمۇ شۇنچىلىك كۆپ بولغان. شۇنداق بولغاچقا دۇنيادا ئەڭ كۆپ ماختالغۇچى ھەم لەنەتلەنگۈچى تارىخشۇناسلار ئۇنىڭ پاكىتنى يېزىشى مەدھىيەگە ئىگە قىلسا، پاكىتنى بۇرمىلىشى لەنەتكە دۇچار قىلىدۇ.

تارىخىي شەخسلەرگە باھا بېرىش مەسىلىسى

تارىخ ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتى شۇكى، ئۆلۈكلەر ئۈستىدە توغرا يەكۈن چىقارماي تۇرۇپ، تىرىكلەرنىڭ ھايات يولىنى يورۇتقىلى بولمايدۇ. تارىخىمىزغا نەزەر سالساق، ناھايىتى يەڭگىلتەكلىك بىلەن كىملەرگىدۇر قەھرىمانلىق تونىنى كىيگۈزدۇق، يەنە كىملەرنىڭدۇر يۈزىگە خائىن، ئاسىيلىق قارىسىنى سۈرتتۇق، بۇنىڭدا كۆپرەك تايانغىنىمىز ئەقلىيلىكتىن كۆرە ھېسسىيات ئامىلى بولۇپ كەلدى. ھېسسىياتنىڭ تۈرتكىسىدە تارىخىي شەخسلەرگە بېرىلگەن باھا ئەقىل رول ئوينىغاندا كۆچتىن قالدۇ. باھايىمىزنىڭ تارىخنىڭ سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىش - بېرەلمەسلىكى، ئوبىيېكتىپ رېئاللىقنى ئاساس قىلغان - قىلمىغانلىقى بىلەن ھېسابلاشماي نوقۇل باھا بېرىشكىلا ئەھمىيەت بەردۇق، نەتىجىدە بىلىپ - بىلمەيلا ئاۋام نەزەرىدىكى قەھرىمانلىقنىڭ شەرىپى، خائىنلىقنىڭ نومۇسىنى تۆۋەنلىتىۋەتتۇق.

بىز بىر مەھەل سېيىت نوچىنىڭ مەردۇ - مەردانىلىقىنى مەدھىيەلەپ داستان - قوشاقلار توقۇدۇق، ناخشىلار ئوقۇدۇق. يەنە بىر زامانىدىن كېيىن سېيىت نوچىنى نادانلىق ۋە ساۋاتسىزلىقنىڭ تېمسالى سۈپىتىدە ئەيىبلىدۇق. ھەقىقەتەن سېيىت نوچىنىڭ خاراكتېرىدە مەردۇ - مەردانىلىك ۋە نادانلىق بار. ئۇنىڭ مەردلىكى نەدىن كەلگەن؟ ئاتا - ئەجدادىمىزدىن كەلگەن. چۈنكى، ئۇنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقىنى ئەجدادىمىزنىڭ قېنى، جىسمىدا (مەۋج ئۇرۇۋاتقىنى) ئەجدادىمىزنىڭ روھى ئىدى. سېيىت نوچىنىڭ ساۋاتسىزلىقى ۋە نادانلىقى ئۇ ياشىغان دەۋرنىڭ مەھسۇلى. سېيىت نوچىنى نادانلىقتا ئەيىبلىگۈچىلەر سېيىت نوچى ياشىغان دەۋرنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتىنى نەزەردىن ساقىت قىلغان. ھۆكۈمرانلار خەلقىنى نادانلىقتا قالدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەن دەۋردە ياشىغان سېيىت نوچىنىڭ ساۋاتسىز ۋە نادان قالغانلىقىدىن ئەجەبلەنمىگۈلۈك. ئومۇمىيۈزلۈك جاھالەت ۋە نادانلىق ئەۋج ئالغان دەۋردە ياشىغان كىشىدە شۇ دەۋرنىڭ روشەن تامغىسى بولىدۇ.

تارىخىي ۋەقە ۋە شەخسلەرگە باھا بەرگەندە، كىشىلەر بۇگۈنكى دەۋرنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ئەينى دەۋرىدىكى ۋەقە ۋە شەخسلەرگە باھا بېرىشتىن ساقلىنىش، بۇگۈنكىلەر ئۆز ئىدىيىسىنى ھەرگىزمۇ قەدىمكىلەرنىڭ قاقشال سۆڭەكلىرىگە كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنماسلىقى كېرەك.

تارىخىي شەخسلەرگە باھا بېرىشتە تارىخىي شەخس ياشىغان زامان ۋە ماكانىنى، ئىجتىمائىي مۇھىتنى نەزەردىن ساقىت قىلمايدۇ. ھەر بىر تارىخىي شەخس ئۆز دەۋرىنىڭ ئەركىسى ياكى مەھبۇسى. ئۇنىڭ دەۋر ئاتا قىلغان خىسلەت، ھېكمەت ياكى ئىللەتلەردىن تاماھەن مۇستەسنا بولغان باشقىچە بىر ئادەم بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ھەر بىر تارىخىي شەخس ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ تارىخىي چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي قالمايدۇ. مەلۇم بىر دەۋر كىشىلىرىدە ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئالاھىدىلىكلەرنى ئارتۇقچىلىق دەپ مەدھىيەلەش، كەمچىلىك دەپ تەنقىدلەشتىن ھەزەر قىلماق

كېرەك. تارىخي شەخس قانچىكى مۇرەككەپ بولسا، مۇرەككەپ تارىخي شەخسلەر تەرىپىدىن يارىتىلغان تارىخ ھەم شۇنچىلىك مۇرەككەپ بولىدۇ. تارىخي شەخسلەرنى كونكرېت تارىخي شارائىتتىن ئايرىلغان ھالدا باھا بېرىش، قەدىمكىلەرگە قاتتىق تەلەپ قويۇش بولماستىن، بەلكى قەدىمكىلەرنى زامانىۋىلاشتۇرۇپ قويغانلىق بولىدۇ.

ئۇيغۇرلار تارىخىدا ياشىغان تارىخي شەخسلەر ئىچىدە باھا بېرىلگەنلەر قانچىكى كۆپ بولسا، باھا بېرىلمىگەنلەر، خاتا باھا بېرىلگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. خاتا باھالارنى تۈزىتىش، باھا بېرىلمىگەنلەرگە ئوبىيېكتىپ باھا بېرىش تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان مۇقەددەس مەسئۇلىيەت. شۇنى بىلىش كېرەككى، تارىخقا ۋە تارىخي شەخسلەرگە نىسبەتەن ئوبىيېكتىپ بولمغان باھالىنىڭ بېرىلگىنىدىن بېرىلمىگىنى ياخشى.

مەيلى قەدىمدە ياكى ھازىر بولسۇن، مەيلى جۇڭگودا ياكى چەت ئەلدە بولسۇن ئاۋام ئىتىراپ قىلغان تارىخي شەخسلەرگە باھا بېرىش ئۆلچەم - پىرىنسىپى مەيدانغا كەلگىنى يوق. تارىخشۇناسلارنىڭ ئورتاق ئېتىراپ قىلغىنى بولسا «كونكرېت تارىخي شەخسكە كونكرېت باھا بېرىش» بولدى، ئەۋلادلارنىڭ باھالىرى ھەم بۇ دائىرىدىن ھالقىپ كەتمەيدۇ ئەلۋەتتە.

ھەر بىر كىشى ئۆز ئالدىغا بىر تارىخشۇناس

ئەجداد تارىخ قالدۇرۇشقا ئېتىبار بەرسە، ئەۋلاد تارىخ ئوقۇشقا كۆكۈل بۆلىدۇ. ئەۋلادلار تارىخ ئارقىلىق نېمىگە ئېرىشىپ نېمىنى يوقاتقانلىقىنى؛ ئەجدادلىرىدىن قايسى جەھەتتە ھالقىپ، قايسى جەھەتتە كېيىن قالغانلىقىنى؛ بۇگۈن قانداق ياشاۋاتقان ۋە كەلگۈسىدە قانداق ياشاش كېرەكلىكىنى بىلەلەيدۇ. يازما تارىخى يوق قوۋم پەن - تېخنىكىدا قانچىلىك ئالغا كەتسۇن، ئىقتىسادى قانچىلىك يۇكسىلىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ مەنۇي جەھەتتە يەنىلا غېرىب قوۋمدۇر. ئاۋامنىڭ جانلىق پائالىيەتلىرىنى خاتىرىلەپ قويىدىغان خەلقنىڭ بىر تارىخچىسىنىڭ مەيدانغا چىقماسلىقى شۇ قوۋم ۋە ئەۋلادلارنىڭ بەختسىزلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ، تارىخنى ئۇنتۇغان قوۋم تارىخ تەرىپىدىن ئۇنتۇلىدىغان قوۋمدۇر.

ھەرقانداق بىر قوۋمغا نىسبەتەن يازما تارىخى بار بولغان ئەھۋالدا تارىخ ئوقۇش - ئوقۇماسلىق مەسئۇلىيىتى ئەۋلادلاردا بولىدۇ. ھالبۇكى، ئەۋلادنىڭ ئوقۇغۇدەك تارىخ قالدۇرماسلىق مەسئۇلىيىتى ئەجدادتا بولىدۇ. پارلاق تارىخ قەغەز يۈزىگە ئېلىنمايدىكەن، ئۇنىڭ نۇرانە يۈزىنى چاك - توزان باسمايي قالمايدۇ. ئەجدادلار تارىخنىڭ يۈزىنى چاك - توزان باسسا، ئەۋلادلار روھىنى غەپلەت باسىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە دۇنيادىكى كۆپلىگەن ئەل ۋە قوۋملارنىڭ يىل تەرتىپى بويىچە ئۇزۇلمەي يېزىلىپ كەلگەن تارىخى يوق. ئۇلار بارلىققا كەلتۈرگەن تارىخ كۆپ ھاللاردا بۇگۈنكىلەرنىڭ ئارخېئولوگىيەگە تايىنىپ رويابقا چىقارغان نەرسىلىرىدۇر. نۇرغۇن قوۋملار تارىخىنىڭ ئانا بەتلىرىنى يېزىشتا ئۇنداق ياكى مۇنداق قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەنلىكتىن ئامالسىز ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە، باشقا قوۋملار يازغان تارىخلارغا مۇراجىئەت قىلغان. ھازىرمۇ ھېلىھەم ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋر ھەققىدە ئىشەنچلىك خاتىرىلەرنى قالدۇرۇپ، كەلگۈسى ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشكە سەل قاراۋاتقانلار بار. بىلىش كېرەككى، تارىخ قانداق بىلىپ - بىلىنمەي يۈز بەرگەن بولسا شۇنداق بىلىپ - بىلىنمەي ئۇنتۇلىدۇ. ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادى تارىخنىڭ ئانا بەتلىرىنى ئۇنتۇشىدا ئەجدادلار قانداق سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەن بولسا، بۇگۈنكى كۈندە ئەۋلادلار ھەم ئۆزى ياشىغان دەۋردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى خاتىرىلىمەسلىك بىلەن ئەجدادلىرى ئۆتكۈزگەن خاتالىقلارنى تەكرارلىسا بولمايدۇ. تارىخ سۇپىتىدە خاتىرىلەشكە، ئەۋلادلارغا نەمۇنە ۋە يادىكار قىلىپ قالدۇرۇشقا ئەرزىگۈدەك ئىشلارنىڭ يۈز بەرمەسلىكى، بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. ھەر مىنۇت، ھەر سېكۇنتتا تارىخ يۈز بېرىدۇ. تارىخنى بايقايدىغان كۆز ۋە خاتىرىلەيدىغان دىتالا بولىدىكەن يېزىشقا تېگىشلىك تارىخ چوقۇم بولىدۇ. ئىنسانلارنىڭ ئۆتمۈشتىكى ھەر بىر قەدىمى ئىزسىز ئۆتمىگەندەك، بۇگۈنكىلەرنىڭ قەدەملىرىمۇ ھەم ئىزسىز ئۆتمەيۋاتىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدا يېزىشقا، خاتىرىلەشكە تېگىشلىك ئىشلار چوقۇم بار دېگەن گەپ. ئۇنداقتا خاتىرىلەيدىغانلارچۇ؟ ئۆتمۈشكە سېلىشتۇرغاندا بۇگۈن تارىخ خاتىرىلەيدىغانلار ھەققەتەن كۆپ. ئەمما تارىخنى ھېسسىيات ۋە باشقا مۇددىئالاردىن خالي ھالدا چىنلىق بىلەن خاتىرىلەيدىغانلار يەنىلا ئاز. كۆپلىگەن تارىخ خاتىرىلىگۈچىلەرنىڭ مېتودى يەنىلا ئەنئەنىۋى بىر تەرەپلىمىلىكتىن خالي ئەمەس. شەخسي كۆز قارىشى ۋە ھېسسىياتىنى تارىخ ئورنىغا دەسستىشتىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا ئەمەس. بۇ بۇگۈنكى

كۆندە گەرچە تارىخ ئۇچۇن قەلەم تەۋرىتىۋاتقانلار بار بولسىمۇ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا چىنلىق بىلەن تارىخ يېزىۋاتقانلارنىڭ يەنىلا ئاز ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ھەرقانداق مىللەت يازما تارىخ قالدۇرمايدىكەن شۇ مىللەت ئەۋلادلىرى ئەجدادى ھەققىدە توغرا بىلىشنى بارلىققا كەلتۈرەلمەيدۇ، ئۇلارنىڭ يوقاتقىنى نوقۇل تارىخ بولماستىن ئەجداد روھى بولىدۇ.

دېھقانلار مىللەتنىڭ تائام مەسلىسىنى، ھۇنەرۋەنلەر تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرۇشنى زىممىسىگە ئالغان. زىيالىيلارغا قالغىنى مىللەتنىڭ ئىدىئولوگىيەسىگە يېتەكچىلىك قىلىشتۇر. ئەۋلادنىڭ ئەجداد تارىخنى بىلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشمۇ زىيالىيلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن. مىللىتىنىڭ تەقدىرىگە مەسئۇل بولمىغان زىيالى، تۇخۇم بېسىپ چىقارغان چۈجىسىگە ئىگە بولمىغان مېكيانغا ئوخشايدۇ. ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادى تارىخىغا بولغان ئېھتىياجى قاغجىرىغان زېمىنىنىڭ سۈغا بولغان ئېھتىياجىدىنمۇ ئارتۇق. شېئىر، ھېكايە، رومان ئۇچۇن تەۋرىتىلگەن قەلەمنىڭ بىر قىسمىنى تارىخ ئۇچۇن تەۋرىتىش زۆرۈر. تارىخ بىز ئەۋلادلار ئۈچۇن مەڭگۈلۈك «ئۇنتۇلغان زونا» بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. «تارىخ كىتابىڭ بارمۇ؟» دېگەن سوئالغا «تارىخي رومانىم بار» دېگەن جاۋابنى بېرىپ، ئا Q چە روھ بىلەن تارىخي رومانلىرىمىزنىڭ سانى، سۈپەت-سەۋىيەسى بىلەن ماختىنىپ يۈرۈشنىڭ ۋاقتى ئۆتتى. بىزدىن ئەۋلادلارغا تارىخ قالسۇن، ئەۋلادلار تارىخ ئوقۇيدىغان ۋە بىلىدىغان بولسۇن. ھازىرغىچە قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان ئەدەبىيات تارىخىمىز كىتاب سۈپىتىدە يېزىلدى. ھالبۇكى قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان ئىدىيە تارىخى، پەن-تېخنىكا تارىخى، ئىقتىساد تارىخى ۋە سىياسىي تارىخي يېزىلمىدى. ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخى نوقۇل ئەدەبىيات تارىخىلا ئەمەس، ئەدەبىيات تارىخى مەدەنىيەت تارىخىغا باراۋەر ئەمەس. ئەۋلادلارغا نىسبەتەن مىللەت ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن تارىخنى بىلمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىدىئولوگىيە، سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، تېبابەت، قول ھۇنەر-ۋەنچىلىك قاتارلىق شاخچە تارىخلىرىنى بىلىشنىڭ ئەھمىيىتى ئانچە چوڭ بولمايدۇ. بۇلار ئۆز نۆۋىتىدە مىللەتنىڭ ئومۇمىي تارىخي ئىچىگە تەبىئي يوسۇندا يۇغۇرۇلغان بولىدۇ.

ئايال كىشى ھەرقانچە چېۋەر بولسىمۇ خۇرۇچ بولمىسا ئوخشىغان تائام ئىتەلمىگىنىگە ئوخشاش، ئىشەنچىلىك تارىخي ماتېرىياللار بولمىغىنىدا ھەرقانداق كىشى قىممەتكە ئىگە بولغان نادىر تارىخي ئەسەرنى يېزىپ چىقالمايدۇ.

تارىخنى خان-پادىشاھلار ياراتقان ئەمەس، ئۇنى ئاۋام ياراتقان. مەيلى قايسى دەۋردە بولمىسۇن خان-پادىشاھلار ھامان ئاز سانلىق بولۇپ كەلگەن. ئاز سانلىق بولغان ئادەملەرنىڭ تارىخ يارىتالىشى مۇمكىن ئەمەس بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار تارىخ خاتىرىلەش ھوقۇقىنى ئىزچىل ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ كەلگەن، ئەكسىچە تارىخ ياراتقان ئاۋام ئۆز تارىخىغا ئۆزى ئىگە بولالمىغان.

بىر ئۇلۇغ تارىخي ئەسەر نوقۇل ئۇلۇغ ئەربابلار تەرجىمھالىنىڭ جۇغلانمىسى بولماستىن، بەلكى خەلق ئاممىسى پائالىيىتىنىڭ ھەقىقي خاتىرىسىدۇر. ئەمەلىيەتتە ئوردا تەرىپىدىن تۈزۈلگەن تارىخنامىلەردە تۆۋەن تەبەقىدىكى ئاۋامنىڭ تارىخى ئانچە خاتىرىگە ئېلىنمىغان. ئادەتتىكى كىشىلەرلا ئەمەس ئاۋامنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلغان، شۇ دەۋرنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى سەركىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يازما تارىخنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇلغان. ھەر بىر دەۋردىكى مەسئۇلىيەتچان ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ جەمئىيەتتىكى رولى خان-پادىشاھلاردىن تۆۋەن تۇرمىسىمۇ، ئەمما ئۇلار شۇ جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى تەبىقىسى بولغان پادىشاھ-ۋەزىرلەر تەرىپىدىن سەل قارىلىپلا قالماستىن، تارىخشۇناسلار تەرىپىدىنمۇ سەل قارىلىپ، نۇرغۇن تۆھپىكار ئالىم-ئۆلىمالارنىڭ نامى تارىختا خاتىرىلەنمىگەن. تولىمۇ ئەپسۇس، ئۇشبۇ سەۋەب تۈپەيلى دۇنيادا ئۇنتۇلغان ۋە تالاش-تارتىشتا قالغان ئالىم، پەيلاسوپ، ئەدىبلەرمۇ ئاز ئەمەس.

قەدىمدە تارىخنى كۆچلۈكلەر تۇغ-ئەلەم بىلەن يازسا، ئاجىزلار قەلەم بىلەن يازغان؛ كۆچلۈكلەر تارشا-پۈتۈك، تېرە، قەغەزگە يازسا، ئاجىزلار يۈرىكىگە يازغان. شۇ سەۋەبتىن تارشا-پۈتۈكلەرگە يېزىلغان تارىخ ساقلىنىپ قالغان، يۈرەككە يېزىلغان تارىخ زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادىدىن ياتلىشىشى نەتىجىسىدە ئۇنتۇلغان.

بۇ كېيىنكىلەر تەرىپىدىن «تارىخنى كۆچلۈكلەر ئاجىزلارنىڭ دۇمبىسىگە يازىدۇ» دېگەن ھېكمەت بولۇپ

يۈكلەنگەن. بۇ سۆزنىڭ زامانداشلىرىمىزغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى ھەققەتەن تۆۋەن مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ، تارىخ ھەققىدە سۆز بولسىلا كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئەڭ بۇرۇن چىقىدىغىنى مۇشۇ سۆز بولدى. بۇ سۆزنىڭ كىشىگە بېرىدىغان ئىجابىي تەسىرىدىن سەلبىي تەسىرى ئېشىپ كەتتى. ئىنسانلار تارىخىدا ھەققەتەن كۈچلۈكلەر تارىخنى ئاجىزلارنىڭ دۈمبىسىگە يازغان تارىخ بولغان. ئەمما بۇ «بۈگۈنمۇ، كەلگۈسىدىمۇ، ھەممۇ شۇنداق بولىدۇ»غانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. بۇ سۆز كىشىلەرنىڭ ھاياتىدىن كېيىنكىلەرگە ئەستىلىك قالدۇرۇشقا تۇسقۇن بولۇپ قالماسلىقى، تارىخقا بىپەرۋالارچە ئۇمىدسىز مۇئامىلە قىلىشنىڭ باھانىسى بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. مەسئۇلىيەتچان تارىخشۇناس خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمىنى، خۇشاللىق - قايغۇسى، ئېرىشكەن - يوقاتقانلىرىنى يازىدۇ. تارىخ ئارقىلىق ئەۋلادلىرىنى ئەجدادى ھەققىدە مۇكەممەل بىلىشكە ئىگە قىلىدۇ.

«ئەگەر كىشى ۋولقان ئېتىلىپ ئۆز يېزىسىنى ۋەيران قىلىۋاتقانلىقىغا ئوخشاش پەۋقۇلئاددە ۋەقەلەرنى كۆرسە، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىپ قالدۇرۇشى كېرەك. ئەگەردە ئۇ ھېكايە سۆزلىرىنى قەلەم ئۇچى بىلەن تىزىش سەنئىتىدىن خەۋەرسىز بولسا، ئۆز ئەستەلىكلىرىنى تەجرىبىلىك بىر قەلەمكەشكە سۆزلەپ بېرىشى كېرەك. قەلەمكەش بۇنى ياخشى قەغەزگە يېزىپ، نەۋرە - چەۋرىلىرىگە قالدۇرسۇن. ئاجايىپ ۋەقەلەرنى باشتىن كەچۈرگەن تۇرۇقلۇق بۇ ھەقتە سىر ساقلاپ ئۆتۈپ كەتكەن كىشى، ئۆلۈمنىڭ سوغ قوللىرى بېشىغا تېگىپ تۇرغان ھالىتىدە خۇددى قىممەتلىك بۇيۇمنى چاپانغا ئوراپ چوڭقۇر يەرگە كۆمۈۋەتكەن بېخىل ئادەمگە ئوخشايدۇ» [17]

بىر مەسئۇلىيەتچان تارىخشۇناس مېھنىتى ئارقىلىق ئاممىباب تارىخ يېزىپ، خەلقى ئارىسىدا تارىخ ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئېتىبار بېرىدۇ. ھەرگىزمۇ ئاتالمىش «ئىلمىي ئەسەر» ئارقىلىق ئوقۇرمەننى تارىخنىڭ چۆل - جەزىرىسىگە باشلاپ كىرىپ قايمۇقتۇرمايدۇ. تارىخ يېزىش — تارىخشۇناسلىقنى بىلىشنىلا تەلەپ قىلىپ قالماستىن، تارىخ خاتىرىلىگۈچىدىن ھەققەتنى ئەھمىيەتتىن ئىزدەش، ئەجدادىغا تەقۋا بولۇش، ئەۋلادىغا مەسئۇلىيەتچان بولۇشنى، ئۆز نۆۋىتىدە ھەر بىر تارىخ خاتىرىلىگۈچىدىن ۋىجدانىي مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەت تەلەپ قىلىدۇ. تارىخ خاتىرىلىگۈچى تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئاساسلىق يۈزە ھالىتىنىلا كۆرۈپ، ماھىيەتنى كۆرمەسلىكتىن ساقلانمىقى لازىم. نۇرغۇن تارىخىي ھادىسىلەرگە ماھىيەت يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ماھىيەتنى كۆرۈش ھادىسىنى كۆرۈشتىن مۇشكۇل. ناۋادا تارىخ خاتىرىلىگۈچى ھادىسىنى كۆرۈپ ماھىيەتنى كۆرمىسە؛ تارىخىي ۋەقەلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى چوڭقۇر چۈشەنمىسە، ئۇنىڭ يازغان ئەسىرى تارىخىي ئەسەر بولغان تەقدىردىمۇ ساقلاش ۋە پايدىلىنىش قىممىتى بولمايدۇ. تارىخنى ھەر تەرەپلىمە ئەتراپلىق يورۇتۇپ بېرىش كېرەك. تارىخىي ھادىسىلەر سۇ ئۈستىدىكى كۆپۈككە ئوخشايدۇ. ئۇ ئاسان كۆزگە چېلىقىدۇ، ئۇ قانچە تېز پەيدا بولسا شۇنچە تېز يوقىلىدۇ. ئەمما ماھىيەت ئۆزگەرمەيدۇ، بۇ ھەر بىر تارىخ خاتىرىلىگۈچىلەر ئۈنۈمۈر-سال كۆزىتىش ئىقتىدارى بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تارىخ ئاق قالغان قەۋمنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ كۆزىدىن ياش ئاقسا، ئەۋلادلىرىنىڭ كۆزىدىن قان ئاقىدۇ، تارىخ كۆز يېشىغا ئىشەنمەيدۇ، ئاجىزلارنىڭ نالە - پەريادىلىرىغىمۇ قۇلاق سالمايدۇ.

تارىخ يارالغان قەۋم ئىچىدە تارىخنى سۆزلەپ بېرىدىغان كىشى بولسۇن، تارىخنى مەخسۇس يېزىپ خاتىرىلەپ ماڭىدىغان ئادەم بولسۇن، شۇندىلا تارىخ يارالغان قەۋمنىڭ تارىخى ئۇنتۇلمايدۇ، ئەجدادنىڭ تارىخنى ئەۋلاد ئۇلاپ ماڭىدۇ. ئەجداد ئالەمدىن ئۆتسىمۇ ئۇنىڭ روھى ئەۋلاد قەلبىدە مەڭگۈ چاقناپ تۇرىدۇ.

موللا مۇسا سايرامى تارىخ ئىلمى ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «تارىخ ئىلمى ناھايىتى زۆرۈر بىر ئىلىم بولۇپ، ھەممە پەنلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردىن ئورۇن ئالالايدۇ. تارىخ ئىلمىنى ئوقۇتۇش ۋە تارىختىن خەۋەردار بولۇش ئىنسان ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بىر ئىشتۇر. بۇ پەننى بىلىدىغانلار خالايىق نەزىرىدە ئۇلۇغ ھېسابلىنىپ، سۆھبەت ۋە مۇزاكىرىلەردە يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولالايدۇ. تارىخ ئىلمىنى بىلمەيدىغانلار ياكى ئۇنىڭدىن بىخەۋەر كىشىلەر گەرچە قانچە يۇقىرى مەرتىۋىگە يەتكەن بىلەنمۇ، ئۇلار ئالىملارنىڭ ئالدىدا يەنىلا نەزەر ۋە ئېتىبارىدىن يىراقتۇر. تارىخنىڭ پايدىسى تولا، مەنپەئىتى كۆپ بىر ئىلىم. چۈنكى، ئادەملەرنىڭ دەرىجە ۋە تەبىقىلىرى، ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان ياكى ۋاپات بولغان چاغلىرى، خۇلقى ئەخلاقى، ياشايدىغان جاي ۋە ماكانلە-

ری، ئاۋات قىلغان شەھەر ۋە زېمىنلىرى قاتارلىق مە-
سىلىلەرنى تارىخ ئىلمىنىڭ يارىدىمى بىلەنلا بىلگىلى بولـ-
مىدۇ» [18].

تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىت تارىخ خاتىرىلەشنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتىدۇر. ھالبۇكى، قەدىمدىن ھازىرغىچە تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىت ۋە ئورۇن تارىخقا ئەڭ ئېتىبارسىز قارىلىدىغان ۋاقىت ۋە ئورۇن بولۇپ كەلدى. شۇ سە-
ۋەبتىن تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىت بىلەن تارىخ خاتىرىلەن-
گەن ۋاقىت ئەزەلدىن تەتۇر تاناسىپ بولۇپ كەلدى. ئا-
دەتتە تارىخنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ھەممە ئادەم بىلىدە-
غان چاغدا، كىشىلەر «بۇ ھەممىگە ئايانغۇ، بۇنى خاتىرە-
لەشنىڭ نېمە ھاجىتى» دەپ قارايدۇ. تارىخ ئەنە شۇ ھەممىگە ئايان ۋەقەلەرنىڭ ئىچىدە بولىدۇ، ۋەقەنى ھەممە ئادەمنىڭ بىلىشى تارىخ خاتىرىلەشنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتى. چۈنكى، ئۇنىڭدا ھەممە ئىش ئېنىق بولـ-
مىدۇ. ئەقلىي قىياس ۋە پەرەزنى تارىخ ئورنىغا دەسسە-
تىش ھاجەتسىز. تارىخنىڭ ماھىيىتى ئەنە شۇ ھەممە بىلـ-
مەيدىغان ۋەقەلەرنىڭ تەھدىتىگە يۇشۇرۇنغان بولىدۇ. ھەممە بىلىدىغان ۋەقە بولغاچقىلا تارىخ بولمىدۇ. ھېچكىم بىلمەيدىغان نەرسىنىڭ چىن تارىخ بولۇشىدىن تەقەزالما بولۇشى، ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن بولۇشىدىن بولماسلىقى چوڭقۇراقتۇر.

ھەممىگە ئايان تارىخ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئۇنتۇلۇشقا باشلىنىدۇ. تارىخ يۇز بەرگەن ئورۇن، ۋاقىت، ۋەقەنىڭ جەريانى ئەستىن كۆتۈرۈلگەن، قاتناش-
قۇچىلار، شاھىتلار ئالەمدىن ئۆتكەن، تارىخ كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان، ھەقىقىي تارىخنىڭ يۇ-
زىنى بىر قەۋەت تۇمان قاپلىغان چاغدىلا كىشىلەر ئەس-
ھوشىنى يىغىپ، ئۇنى خاتىرىلەپ قويۇشنىڭ زۆرۈرىيىتە-
نى تونۇپ يېتىدۇ - دە، دەرھال قولغا قەلەم ئالىدۇ. بۇ ۋاقىتقا كەلگەندە تارىخ يۇز بەرگىنگە نەچچە ئون، ھەتتا نەچچە 100يىللار بولغان بولىدۇ. ئەمما زامانىلار-
نىڭ ئۆتۈشگە ئەگىشىپ، كىشىلەرنىڭ قولىدا ئۇنىڭدىنمۇ ئىشەنچلىكرەك تارىخىي ماتېرىيالنىڭ يوقلۇقىدىن ئۇشبۇ ئەسەر 1 - قول ماتېرىيال بولۇپ قالىدۇ.

بىر قىسىملارنىڭ تارىخ سۈپىتىدە ئوقۇغىنى ئۇرۇش، بىلگىنى ئۇرۇش بولغانلىقتىن تىنچ دەۋرلەردە مۇگدەك باسقان نېرۋىلىرى ئالەم مالىمانچىلىقتا تولغاـ-
مىلا ئويغىنىدۇ. گويا تارىخ خاتىرىلەشنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتى ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك، پەقەت مالىمانچىلىق دەۋرىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، جەمئىيەت مالىمانچىلىقتا تولغان، يېغىلىق قاپلىغاندا قولغا قەلەمنى ئالىدۇ. ئۇرۇش مالىمانچىلىقى يازما تارىخنىڭ پەقەت كىچىككىنە بىر تەرىپى، خالاس. ئۇ تارىخنىڭ ھەممىسى ئەمەس. خاتىرىلەش ئەھمىيىتىگە ئىگە ۋەقەلەر كىشىلەر نەزەرىدە-
كى ئېتىبارسىز قارالغان تىنچ دەۋرلىرىدە يۇز بېرىدۇ. ھالبۇكى، بۇنى بايقىيالمايدىغانلار بايقىيالايدىغانلاردىن كۆپ. شۇ ۋەجىدىن قەدىمدە پۈتۈن سۈرۈك بىر دەۋر، بىر قانچە ئەسىرلەرنىڭ تارىخى ئاق قالغان. تارىخ بەتلە-
رىنىڭ ئاق قېلىشى خاتىرىلەش ئەھمىيىتىگە ئىگە ۋەقە-
لەرنىڭ بولمىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنى بايقايدىغان كۆز، يازىدىغان كىشىنىڭ بولمىغانلىقىدىن دېرەك بېرە-
دۇ.

كىشىلەر ئادەتلەنگەن قاراش بويىچە بۇگۈن خاتىرە-
لەشكە تېگىشلىكىنى ئەتە خاتىرىلەيدۇ، ئەتە خاتىرىلەشكە تېگىشلىكىنى ئۆگۈنلۈككە خاتىرىلەيدۇ. بۇ يىل خاتىرە-
لەشكە تېگىشلىكىنى كېيىلەر يىلى خاتىرىلەيدۇ. قاچانلا بولسۇن تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىت بىلەن خاتىرىلىگەن ۋاقىتنىڭ بەلگىلىك ئارىلىق قالدۇرىدۇ. دۇنيا تارىخىغا نەزەر سالساق شۇنى بىلەلەيمىزكى، تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىت بىلەن تارىخ خاتىرىلەنگەن ۋاقىت ئوتتۇرىسىدا بەلگىلىك ئارىلىق قالدۇرۇلۇپ يېزىلغان تارىخ مۇتلەق كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇگۈنكى كۈندە كىشىلەر تە-
رىپىدىن ئەڭ ئىشەنچلىك، 1 - قول ماتېرىيال ۋە مۆتە-
ۋەر تارىخ دەپ قارالغان «تارىخنامە»لەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتى ھامان تارىخ يۇز بەرگەن ۋاقىتتىن نەچچە ئون، نەچچە 100، 1000 يىللار كېيىن بولغان. تارىخ قەدىمدە ئەنە شۇ يوسۇندا خاتىرىلىنىپ بارغان. ھازىرمۇ زامانە-
مىزدا بۇ ئەھۋالدا ئانچە ئۆزگىرىش بولغىنى يوق. كىشە-
لەرنىڭ تارىخقا بولغان سەل قارىشى، پەرۋاسىزلىقى قە-
دىمدە قانداق بولغان بولسا، ھازىرمۇ ئاساسەن شۇنداق بولۇۋاتىدۇ.

بىزدە «پالانى چاغدا مۇنداق - مۇنداق ئىشلار بوپتىكەن» دەپ ئېغىزدا سۆزلەيدىغان، سورۇنلاردا مۇ-
لاھىزە ۋە مۇنازىرە قىلىدىغانلار كۆپ. ئەكسىچە ئەنە شۇ كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى ھەقىقەتنى ئەھمىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا چىنلىق بىلەن خاتىرىلەپ قويىدىغانلار ناھايىتى ئاز. ئۇيغۇرلارغا كېرەك بولغىنى تارىخنى ئې-

غىزدىلا سۆزلەيدىغانلار بولماستىن قولىغا قەلەم ئېلىپ يا-زالايدىغان كىشىلەردۇر. تارىخنى بىلمەيدىغان — بۇ خىل بىلمەسلىك يېشىنىڭ كىچىكلىكى، تارىخ يۈز بەرگەن جايدا بولماسلىقتا ئوخشاش سەۋەبلەردىن بولسا بۇ خىل ئەھۋالدا ئۇلارنى بەكمۇ ئەيىبلەپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئەمما تارىخنىڭ شاھىتلىرى تۇرۇقلۇق قولىغا قەلەم ئالمىسا، يېزىپ قويمىسا ئۇلارنى نېمە دېگۈلۈك؟ بىلىش كېرەككى، ئېغىزدىكى تارىخ ئۇنتۇلىدۇ، قەغەز يۈزىدىكى تارىخلا ئەبەدىي ساقلىنىپ قالىدۇ.

ئاۋامنىڭ تارىخنى تارىخ ياراتقان ئاۋام ئىچىدىكى بىرىنىڭ خاتىرىلەپ قويۇشى خۇددى بىر ئادەم ئۈجمە تىكسە كۆپچىلىك تەڭ بەھرىلەنگەنگە ئوخشايدۇ. بۇنداق كىشىنىڭ چىقىشى ئاۋامنىڭ بەختى بولسا، چىقماسلىقى بەختسىزلىكىدۇر. تىرىكچىلىك ۋە ماددىي مەئىشەتنىڭ قىزىقتۇرۇشى نۇرغۇن كىشىلەرنى رېئاللىققا ئېتىبارسىز قارايدىغان هالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدى. بۇ خىل ئەھۋالدا كىشىلەر ئەتراپىدا يۈز بەرگەن نۇرغۇن ۋەقەلەرنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ ئەتىياز بىلەن ياز ئالماشقاندەك نورمال ئىش دەپ قاراپ پەرۋاسىزلارچە مۇئامىلە قىلدى. تارىخ خاتىرىلەشكە بەزىلەرنىڭ ۋاقتى بولمىسا، بەزىلەرنىڭ ئىستېداتى بولمىدى. نەتىجىدە تارىخ ۋاقىتلىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ كونارىدى، ئۇنتۇلدى. بۇگۈنكى كۈندە ئەۋلادلارنى تارىخقا زار قىلۇۋەتكىنى باشقا بىرى بولماستىن ئەجدادلاردۇر. گەرچە ئۇلارنى ئەسلەۋېرىش كەم بولمىسىمۇ، بۇنىڭ تۈرلۈك سەۋەبلىرى بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى يارىتىلغان تارىخنى ئۆزى بىلەن ئۇن-تىنسىز ئېلىپ كەتتى. بۇگۈن ئەۋلادلارغا قالغىنى ئېغىر ئۇھسىنىش ۋە تارىخنىڭ چۆل - جەزىرىسىدە نىشانسىز پىرقىراشتۇر. ئەجدالارنىڭ ئىشى ئۆتتى، كەتتى. ئەمدىكى مەسىلە بىزدە قالدى. بىزمۇ ئۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ياكى ئۇلاردىن ئىبرەت ئېلىپ، تارىخىي ۋەقە، تارىخىي شەخسلەر هەققىدە خاتىرە قالدۇرامدۇق؟

قەدىمدە تارىخ يېزىش، شېئىر، هېكايە يېزىشلا ئەمەس قەلەم ئارقىلىق خەت يېزىشمۇ بۇگۈنكى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكىدىن نەچچە هەسسە مۈشكۈل ئىدى. بۇگۈنكىلەر ئىگە بولغان ئەۋزەللىكنى تىل بىلەن تەسۋىرلەش، قەلەم بىلەن مەدھىيەلەش مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق ئەھۋالدىمۇ يەنە يازمىغانلارنى نېمە دېگۈلۈك؟ توغرا، ئادەملەرنىڭ ۋاقتى قىس. بالا باقمىسا، ئۆي تۈتمىسا، ھۇنەر - كەسىپ قىلىپ پۇل تاپمىسا بولمايدۇ. «ئۆتمۈشتىكى گەپ» ئۈچۈن «بۈگۈنكى نەپ»نى قولدىن بېرىپ قويسا بولمايدۇ.

بىز تارىخىمىزغا كۆڭۈل بۆلمەيمىز ئەمەس، تارىخ كۆڭۈل بۆلمىز، ئەمما بۇ خىل كۆڭۈل بۆلۈش، قىزىقىش، ئىزدىنىش كۆپ هاللاردا بۈگۈندىن كۆرە ئۆتمۈشكە بەكرەك مايىل. شۇ ۋەجىدىن بۈگۈنكى تارىخ نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئېتىبارىدىن چەتتە قالدى.

تارىخنىڭ قىممىتى هامان ئۇنىڭ بۈگۈن بىلەن بولغان ئارىلىقىنىڭ يىراق - يېقىنلىقىغا ئوڭ تاناسىپ بولۇپ كەلدى. تارىخ بۈگۈندىن قانچىكى يىراقلاشسا، ئۇنىڭ قىممىتى شۇنچىكى يۇقىرى بولۇپ كەلدى. ئەمما قىممەت ۋە ئەھمىيەت جەھەتتە ئۆتمۈش تارىخىدىنمۇ مۇهىم بولغان بۈگۈن يۈز بېرىۋاتقان تارىخقا سەل قاراشقا هەرگىزمۇ بولمايدۇ.

هەرقانداق بىر مىللەتنىڭ تارىخقا ئېتىبارسىز قاراش تۈپەيلى يوقاتقانلىرى، ئۇنىڭ باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلى مەهرۇم قالغانلىرىدىن كۆپ بولغان. قەدىمدە تارىخ خاتىرىلەشنىڭ شەرت - شارائىتلىرى هەقىقەتەن كەمچىل ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ ئېتىبارلىق ئورنىمۇ بۈگۈنكىدەك روشەن ئىپادىلىنىپ چىقمىغانىدى. ئەمما بۈگۈنكى كۈندە تارىخنىڭ مۇهىملىقى هەممىگە ئايان بولدى.

يىراقنى تىلغا ئالماي تۇرايلى، 20 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىغىمۇ هەممە كىشى قىزىقىدۇ. ئەمما ئەنە شۇلارنىڭ هايا-تى هەققىدىمۇ كۆپ بىلىشكە ئىگە ئەمەسمىز. بۇ هەقتە بەزىلەر ئەسلىمە يازدى. ئەمما ئۇلارمۇ ئەسلىمىسىنى تارىخ يۈز بەرگەندىن كېيىنكى 20 - 30 يىل، هەتتا 40 - 50 يىل كېيىن يازدى. بەزىلەر قېرىپ هالىدىن كەتكەن، كۆزىنىڭ نۇرى ئۆچكەن، خاتىرىسى يېرىم - يارتا ئەھ-ۋالدا يازدى. بۇلار قانداقلا بولمىسۇن ئۆز هاياتىدىن ئىز قالدۇرغۇچىلار بولدى. ئەمما ئەنە شۇلار بىلەن زا-ماندىش ياشىغان، نۇرغۇن ۋەقەلەرنىڭ ئىشتىراكچىلىرى بولمىش پىشقەدەملەر هېچ نەرسە يازمىدى ياكى كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى يازدىغانلارغا ئېيتىپ بەرمىدى، ئۇلار ئۆزلىرىدىلا نام - نىشانسىز كېتىپ قالماستىن، ئۆزىگە مەلۇم بولغان مىللەتنىڭ شۇ دەۋردىكى تارىخنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كېتىپ، ئەۋلادلارنى تارىخ بىلىشىدىن

مەھرۇم قالدۇردى.

ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ئۇلارنى ئەيىبلەشكە ئورۇن يوق. چۈنكى، تارىخ يېزىش - يازماسلىق شەخسنىڭ ئەر-كىنلىكى. بەزىلەر ھەر خىل ھەربىكەت، بوران - چاپقۇن-لارغا ئۇچراپ جىسمانىي جەھەتتىن ھالسىزلانغان، مەن-ۋى جەھەتتىن خارابلاشقان. ئۇلار ئاخىرقى ئۆمرىنى خا-تىرجەم ئۆتكۈزۈشنى خالايدۇ. يەنە بەزىلەر ۋاقتىنچە ئۆ-تۈشگە ئەگىشىپ بىلىدىغانلىرىنى پۈتۈنلەي ياكى ئاسا-سىي جەھەتتىن ئۇنتۇپ كەتتى.

تارىخنى ھەر بىر قەۋم ئۆزى يارىتىدۇ ۋە ئۇنى خا-تىرلىمەسلىك بىلەن ئۆزى يوقىتىدۇ. ئەجدادنىڭ تارىخ-ىغا بولغان ئېتىبارسىزلىقى ماھىيەتتە ئەۋلادنىڭ كەلگۈسى-گە بولغان ئېتىبارسىزلىقتۇر. ئەۋلادلار ئەجدادىنىڭ تارد-خى ئارقىلىق ئەجدادى ئىچىدىكى مۇنەۋۋەر كىشىلەردىن ئۈلگە ئالىدۇ. خائىن، ئاسىيلاردىن ئىبرەت ئالىدۇ.

ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ تارىخنى بىلىش، ئۇ-نىڭدىن ئۈلگە ۋە ئىبرەت ئېلىش ھوقۇقى بار. ئەجداد-نىڭ تارىخ قالدۇرماسلىقى ئەۋلادنى ئۈلگە ۋە ئىبرەتتىن مەھرۇم قالدۇرۇشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەۋلاد ئەجداد تارىخنى داۋام قىلغۇچى، ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈننى ئۇلا-غۇچىدۇر. ئەۋلادقا نىسبەتەن ئەجدادنى بىلىش غۇرۇر، ئىشەنچ، ئۇمىد ئاتا قىلىدۇ. ئەجدادنىڭ تارىخ خاتىرىلە-مەسلىكى دەل ئەۋلادنى ئۆزلىرى ھەققىدىكى بىلىشتىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. ئەۋلادلارنىڭ تارىخ بىلىشى سەۋەب-لىك ئېرىشىدىغىنى كۆپ بولمىغىنى بىلەن تارىخ بىلمەس-لىك تۈپەيلى يۈقتىدىغىنى كۆپ بولىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخي مىراسلىرى

«ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ قالدۇرۇش ئۇسۇلى ۋە شە-كىللىرىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ياشىغان ماكان ۋە زېمىنلاردا تاغ - قىيالارغا چەكمە سۈرەت ئويۇپ قالدۇرۇش يولى بىلەن ھايات پائالىيەتلىرىدىن خاتىرىلەر قالدۇرغان؛ ئابىدە ــ مەڭگۈ تاش تىكلەش يولى بىلەن تارىخ - خاتىرە قالدۇرغان؛ ئوتتۇرا ئەسىر-لەردىن باشلاپ، تەزكىرە ۋە رەسمىي تارىخ ئەسەرلىرى يېزىلىشقا باشلىغان. بۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇرلارنىڭ مول مەزمۇنلۇق رىۋايەتلىرىدىمۇ تارىخنىڭ بەزى ئىزنالىرىنى خېلىلا ئېنىق بىلگىلى بولىدۇ» [19].

يازما تارىخ قالدۇرۇشمۇ ئەنئەنگە باغلىق. دۇنيا-دىكى ھەممە مىللەتلەردە يازما تارىخ قالدۇرۇش ئەنئەنە-سى بولغان ئەمەس. مۇتلەق كۆپ ساندىكى قەۋملاردا قەدىمدە بۇ خىل ئەنئەنە بولمىغان، ئاز سانداكى قەۋم-لاردىلا بولغان، بۈگۈنكى كۈندە يازما تارىخ قالدۇرۇش نوقۇل ئەنئەنىنىڭلا مەسئۇلى بولماستىن، دەۋرنىڭ ئېھتى-ياجى ۋە زامانىنىڭ تەقەززاسى بولۇپ قالدى.

قەدىمدىن ھازىرغىچە تېرىم مەدەنىيىتىگە تەۋە مىل-لەتلەردە يازما تارىخ قالدۇرۇش ئەنئەنىسى بولغان ھەمدە بۇ خىل ئەنئەنە بەلگىلىك دەرىجىدە راۋاجلانغان. شۇڭا ئۇلارنىڭ ھەر بىر تارىخي دەۋرى ئىنچىكىلىك بىلەن بايان قىلىنغان يازما تارىخى بار. ھالبۇكى، يايلاق مەدەنىيىتىگە تەۋە قەۋملاردا يازما تارىختىن كۆرە ئاغزا-كى تارىخ راۋاجلانغان. يايلاق مىللەتلىرىنىڭ تارىخي قەھرىمانلىق داستانلىرى شەكىلدە ئەجدادتىن ئەۋلادقە-چە داۋاملاشقان. بۇ دۇنيادىكى يايلاق مەدەنىيەت چەم-بىرىكىگە تەۋە بارلىق قەۋملارغا ئورتاق بولغان تارد-خي مەدەنىيەت ھادىسىسى بولسا كېرەك. مەسىلەن: قىر-غىزلارنىڭ «ماناس»، موڭغۇللارنىڭ «جاڭغىر»، زاڭزۇ-لارنىڭ «گېسار»، ئۇيغۇرلارنىڭ «ئوغۇزنامە» ئېپوس-داستانلىرى بۇ مىللەتلەرنىڭ تارىخنى تۇرلۈك شەكىلدە ساقلاپ قالغان ۋە ئەكس ئەتتۈرگەن. ئەمما يازما تا-رىخشۇناسلىقى تەرەققي قىلغان خەنزۇ مىللىتىدە بۇ داس-تانلار بىلەن بىر قاتاردا تۇرغۇدەك داستانلارنىڭ بولمە-غانلىقى مەلۇم. بۇمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە بەلگىلىك پەرقلەر ساقلانغان مىللەتلەردىكى تارىخي قاراش ۋە تەپەككۇر-دىكى ئۆزگىچىلىكنىڭ مەھسۇلىدۇر.

قەھرىمانلىق داستانلىرى شۇ مىللەتلەرنىڭ تارىخنى ساقلاپ قېلىش ۋە داۋاملاشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينە-غان. ئەمما ئۇنىڭ بەلگىلىك چەكلىمىلىكىمۇ بار. ئۇ بول-سىمۇ قەھرىمانلىق داستانلىرى خەلقنىڭ ئاغزاكى ئىجادد-يىتى بولغاچقا، ئوخشىمىغان تارىخي دەۋرلەردە ئۇنىڭ مەزمۇنغا كېيىنكىلەر تەرىپىدىن توقۇلمىلار قوشۇلۇش ۋە بىر قىسىم مەزمۇنلارنىڭ چۈشۈپ قېلىشىدىنمۇ ساقلاد-غىلى بولمىغان. ئۇنىڭدىن باشقا قەھرىمانلىق داستانلىرى ئاساسلىقى قەھرىمان پائالىيىتى بىلەن چەكلەنگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ پۈتكۈل تارىخنى مۇكەممەل رەۋىشتە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىشى مۇمكىن ئەمەس. قەھرىمانلىق داستانلىرى ئارقىلىق مىللەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەت، قانۇن،

ئەخلاق، ئېتىقاد، دۇنيا ۋە قىممەت قاراشلىرىغا ئوخشاش مەدەنىيەت ۋە ئېدىئولوگىيەگە مەنسۇپ بولغان تەرەپ-لەرنى تولۇق بىلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. بۇ جەھەتتە قەھ-رىمانلىق داستانلىرى يازما تارىخقا يەتمەيدۇ. بىر مىللەت-تە يازما تارىخ ۋە قەھرىمانلىق داستانلىرى تەڭلا مەۋجۇت بولمىدىكەن، ئۇلار ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ كەم-چىلىكىنى تولۇقلايدۇ، ئەمما تارىخقا نەزەر سالساق شۇنى بىلەلەيمىزكى، بۇنداق ئەھۋال كەمدىن - كەم ئۇچرىغان. يازما تارىخ قالدۇرغان قۇۋملارنىڭ قەھرد-مانلىق داستانلىرى تەرەققي قىلمىغان، ھەتتا بەزىلەرنىڭ بولمىغان. قەھرىمانلىق داستانلىرى بارلىرىنىڭ يازما تا-رىخى بولمىغان ياكى تولۇق بولمىغان، بۇ بەزى قۇۋە-لاردا ئومۇميۈزلۈك، بەزى قۇۋملاردا قىسمەن ساقلانغان ئەھۋالدۇر.

ئېلىمىزنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىياتىغا نەزەر سالغىنى-مىزدا، كىلاسسىك ئەدەبىياتقا تەۋە مۇتلەق كۆپ ساندى-كى ئەسەرلەرنىڭ تارىخي ئەسەر، ئەدىبلەرنىڭ بولسا تا-رىخشۇناس ياكى شائىر ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز. ھالبۇكى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىغا نەزەر سالغىنىمىزدا، كىلاسسىك ئەدەبىياتقا تەۋە مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئە-سەرلەرنىڭ شېئىري ئەسەر، ئەدىبلەرنىڭ كۆپ ساندىكە-سىنىڭ شائىر، ئاز ساندىكسىنىڭ تىلشۇناس، تارىخشۇ-ناس ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇ‌گۈنكى كۈندە بولسا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى نىسبەت مۇناسىۋەتتىدە ئازراق ئۆزگىرىش بولغان. شائىرلارنىڭ سانى ئازايغان، يازغۇچىلارنىڭ سانى ئاشقان. ئەمما ئۆزگىرىش بولمىغە-نى تارىخ ساھەسىدۇر. مەيلى قەدىمدە ، مەيلى ھازىر بولسۇن ئۇيغۇرلاردا تارىخشۇناسلار ئاز بولغان. بۇ تە-بىئي ھالدا تارىخي ئەسەرلەرنىڭ ئاز بولۇشىنى كەلتۈ-رۈپ چىقارغان. شۇنداق بولغاچقا تارىخ ئۇيغۇر ئەدەبە-ياتىدىكى ئاجىز ھالقا بولۇپ قالغان.

ئۇيغۇر يازما تارىخىغا ئاساس سېلىپ بەرگەن ئە-سەرلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ھەرقايسى تارىخي دەۋرلەردە خا-قانلارنىڭ ئەمرى بىلەن تىكلەنگەن مەڭگۈ تاشلاردىن سىرت، ئوتتۇرا ئەسىرلەرگە مەنسۇپ بولغان، شەرقنىڭ ئاريستوتېلى دەپ ئاتالغان فارابى (870 ــ 950) نىڭ ئەسەرلىرى؛ قاراخانىلار سۇلالىسىدە ياشىغان مەشھۇر ئېنسىكلوپېدىك ئالىم مەھمۇد كاشغەري (1011 ــ 1105)نىڭ «تۈركي تىللار دىۋانى»؛ يۈسۈف خاس ھاجىب (1019 ــ 1085) نىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق شاھانە ئەسىرى قاتارلىقلاردۇر.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەينى دەۋردىكى دۇنيا قاراش ۋە قىممەت قارىشى، پەلسەپىۋى بىلىشلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىن يېتەرلىك ئۇچۇر بېرىدىغان ئۇشبۇ ئە-سەرلەرنى تارىخي قىممىتى يوق دېيىشكە ھېچكىمنىڭ ئا-ساسى يوق. شۇنداقلا بۇ ئەسەرلەرنى تارىخشۇناسلىق نۇقتىسىدا تۇرۇپ، تارىخىمىزنىڭ ئانا بەتلىرىنى بىلىش ئۇچۇن تەتقىق قىلغىنىمىزمۇ ھەم يوق.

چاغاتاي خانلىقى دەۋردە ئۆتكەن داڭلىق ئالىم ۋە تارىخشۇناس جامال قارشى (1230 ــ 1310) «سۇررا‌ھ لۇغىتىگە ئىلاۋە»نى (1303 ـ يىلى) يازغان. ئۇنىڭدا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن بەزى خانلىقلارنىڭ تارىخىدىن مۇھىم پارچىلار ۋە مەشھۇر شەخسلەرنىڭ تەزكىرىلىرى بايان قىلىنغان.

ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقي مەنىدىكى تارىخي ئەسىرى يەكەن خانلىقى دەۋردە ياشىغان مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كوراگان (1499 ــ 1551) تەرىپىدىن يېزىلى-غان ئابدۇرەشىتخانغا بېغىشلانغان «تارىخي رەشىدى» (1541 ــ 1547)دىن باشلانغان.

تارىخچى ۋە ئەدىب شاھ مەھمۇد جۇراس (17 ـ ئەسىر) يەكەن خانلىقى دەۋردە ياشىغان مىرزا مۇھەم-مەد ھەيدەر كۇراگاندىن كېيىنكى تارىخشۇناس. ئۇ تارى-خى رەشىدىنىڭ داۋامى سۈپىتىدە «تارىخي رەشىدى ــ زەيلى» (1686 ـ يىلى)نى يېزىپ چىققان.

تارىخشۇناس ۋە ئەدىب مۇھەممەد سادىق كاشغە-ري (1740 ــ 1849) ئۆز ئۆمرىدە «تەزكىرەئى ئەزىز-زان»، «تەزكىرەئى ئەسھابۇل كەھف»، «تارىخي ئىس-كەندەرىيە ۋە تاجنامەئى شاھ» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ 18 ـ ۋە 19 ـ ئەسىرلەردىكى تا-رىخىنى بىر قەدەر تەپسىلي يورۇتۇپ بەرگەن.

تارىخشۇناس ۋە ئەدىب مولا مىرسالىھ (18 ـ ئە-سىرنىڭ ئاخىرى، 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان) «چىڭگىزنامە» (تارىخي كاشغەري) ناملىق تارىخي ئە-سەرنى يازغان. بۇ ئەسەردە تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ۋە قە-تانلارنىڭ تارىخى، چىڭگىزخان ئەۋلادلىرى دەۋرىدىن يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگىچە بولغان ئارە-لىقتىكى تارىخي ۋەقەلەر بايان قىلىنغان.

تارىخچى مولا ئىسمىتۇللا بىننى مولا نىمەتۇللا

مۆجىزى (19 - ئەسىر) «تەۋارىخي مۇسىقىيۇن»نى (1854 - يىلى) يېزىپ، قەدىمدىن ئۆز دەۋرىگىچە ياشىغان ئۆزى بىلىدىغان سەنئەتكارلار ھاياتىدىن خاتىرە قالدۇرغان.

ئۇيغۇرلاردىكى كىلاسسىك تارىخنى ئاخىرلاشتۇرغۇچى، تارىخ ئەھلىنىڭ بايراقدارى موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا خوجا سايرامىدۇر. ئۇ 1836 - يىلىدىن 1917 - يىلىغىچە دىيارىمىزدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆز ھاياتىدا نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاساسلىق تۆھپىسى تارىخشۇناسلىقتا ئىپادىلىنىدۇ. موللا مۇسا سايرامى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخشۇناسلىق نەزەريىسىگە ئاساس سالغۇچى، تارىخنى تارىخ يۈز بەرگەن دەۋردە يېزىش بىلەن كەلگۈسى ئەۋلادلارغا ئۇلگە تىكلەپ بەرگۈچىدۇر. موللا مۇسا سايرامى ئۆز ھاياتىدا تارىخقا ئائىت ئەسەرلەردىن «تەزكىرەتۇل ئەۋلىيا» (1885 - يىلى)، «دەربايان ئەسھابۇل كەھف» (1898 - يىلى)، «تەزكىرەئى خوجا ئافاق»، «تارىخي ئەمنىيە» ۋە ئۇنىڭ تولۇقلانغان نۇسخىسى «تارىخي ھەمدى» (1908 - يىلى) قاتارلىقلارنى يازغان.

موللا مۇسا سايرامى ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇمي تارىخنى، بولۇپمۇ 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئاخىرلىرىغىچە بولغان يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك مەزگىلدىكى تارىخنى يېزىپ، ئەجدادىدىن تارىخشۇناس ئاز چىققان، يازما تارىخى كەمتۈك بۇ مىللەتنىڭ شۇ دەۋردىكى تارىخي جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى.

يۇقىرىقىلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇرلاردا تارىخ يازغۇچىلار كۆپ دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئۇيغۇرلاردا تارىخچى ۋە تارىخي ئەسەرلەر قەدىمدە قانچىكى ئاز بولغان بولسا، ھازىر ھېلىھەم شۇنچىكى ئاز. مىرزا ھەيدەر كوراگان دەۋرىگىچە ئۇيغۇرلاردا ئۇنىڭغا ئوخشاش بىر تارىخچى مەيدانغا كەلمىگەنىدەك، موللا مۇسا سايرامى ۋاپاتىدىن كېيىنكى 100 يىلغا يېقىن ۋاقىت مابەينىدە، تالاي ئۇيغۇرلار تۇغۇلۇپ، ياشاپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرىدىغان ئۇنىڭغا ئوخشاش تارىخشۇناس ئاساسەن مەيدانغا كەلمىدى ياكى ئاز كەلدى.

تارىخىمىزغا نەزەر سالساق، ئەجدادلىرىمىز كۆپ ۋاقىتلاردا «تارىخ يارىتىش بىلەن ئالدىراش» بولۇپ كېتىپ، ئەينى دەۋرلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى خاتىرىلەپ قويىدىغان كۆپلىگەن خەلق تارىخچىلىرىنى مەيدانغا چىقىرالمىغانلىقى مەلۇم.

ئۆز تارىخىدىن ھېساب ئالمىغان قەۋەم تارىخنىڭ ھېسابىغا قالىدىغان قەۋەمدۇر. تارىختىن ھېساب ئېلىش ھەرگىزمۇ ئەجدادلاردىن ھېساب ئېلىش ئەمەس. ئەجدادلىرىمىز تارىخ ھالسىرىغان، جاھاننى زۇلمەت، قاراڭغۇلۇق قاپلىغان، تەڭسىزلىك ۋە زۇلۇم، جاھالەت ۋە نادانلىق ئەۋج ئالغان ئاجايىپ بىر دەۋرلەردە ياشىغان. ئۇلار ئۆز دەۋرىگە مۇناسىپ، ئۆزى ياشىغان دەۋر ئىمكان بەرگەن دائىرىدىكى ئىشلارنى قىلدى. بۇگۈنكىلەرگە قالغىنى ئەجدادلار ئىچىدىكى مۇنەۋۋەر شەخسلەردىن ئۇلگە ئېلىشتۇر.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ۋە ھەرقايسى يەرلىك مۇقاملار ئۇيغۇرلار تارىخنى سەنئەت شەكلى بىلەن قەدىمنى بۇگۈنگە ئۇلىغان تىرىك تارىخ. ئەمما ئۇنىڭ تارىخي قىممىتى ھەمىشە يازما تارىختىن تۆۋەن بولۇپ كەلدى. ھەيلى ئۇيغۇرلار ياكى ئۇيغۇرلار تارىخنى تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ بولسۇن تارىخ نۇقتىسىدىن يېتەرلىك دەرىجىدە ئېتىبار بېرىشىگە ئېرىشەلمىدى. گەرچە ئۇنىڭ سەنئەتلىك قىممىتى تارىخ قىممىتىدىن ئۈستۈن تۇرسىمۇ تارىخي قىممىتىمۇ تۆۋەن ئەمەس ئىدى. دۇنيادا سەنئەت كۆپ، ئەمما بىر مىللەتنىڭ تارىخنى سەنئەت شەكلى بىلەن داۋاملاشتۇرۇپ بۇگۈنگە ئۇلىغان سەنئەت پەقەت ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قانچە مىللەتتىلا بار. «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نى تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنىڭ سەنئەتلىك ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ تەتقىق قىلدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار تارىخنىڭ ئاق قالغان ئانا بەتلىرىنى تولدۇرۇش، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيا قاراش ۋە قىممەت قارىشى، ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى، ئۆرپ - ئادىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، ئارزۇ - ئارمىنىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشتىكى تارىخي قىممىتىنى ھامان نەزەردىن ساقىت قىلدى. «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ئۇيغۇرلارنىڭ سەنئىتى ۋە تارىخنى بىرلىكتە ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن بەناھا گۆھەر. پارس (ئىران) شائىرى فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سى داستانغا شەكىلدە پارسلارنىڭ تارىخنى ساقلاپ كەلگەنىدەك، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»مۇ سەنئەت شەكلىدە ئۇيغۇرلار تارىخنى ساقلاپ كەلگەندۇر،

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تارىخي قىممىتىگە باها بەرگەندە قارىماققا يىلنامە كەمدەك بىلىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىدە ئاپتورلىرىنىڭ ياشىغان يىلناملىرى بار. بىز شۇنىڭدىن مۇقاملاردا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تۇرمۇش كارتىنىسىنىڭ قايسى دەۋرگە مەنسۇپلۇقىنى بىلىۋالالايمىز.

بۇگۈنكى كۈندە ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان مەدەنىي مىراسلارغا نەزەر سالغىنىمىزدا تارىخي ئەسەرلەرنىڭ ناھايىتى ئازلىقىنى ھەتتا بەزى دەۋرلەرگە ئائىت ھېچقانداق تارىخي ئەسەرنىڭ يوقلۇقىنى بايقايمىز. بۇ ھەرگىز- مۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەزەلدىنلا تارىخ قالدۇرۇشقا ئېتىبار بەرمىگەنلىكى، تارىخ قالدۇرمىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخقا يۈز بەرگەن ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقى، كۆچ قېتىملىق كۆچۈش، مەقسەتلىك ۋە مەقسەتسىز ئېلىپ بېرىلغان ھەربىكەتلەر داۋامىدىكى كىتاب كۆيدۈرۈشلەردە بار بولغانلىرىمۇ يوقالغان. بۈگۈنكى كۈندە بىز ئوقۇشقا نائىل بولغانلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسى باشقا ئەللەردە ساقلانغان، ئاز بىر قىسمى دىيارىمىزدا ئەنە شۇ يىللاردا ئامان قالغان كىتابلاردۇر.

ئۇيغۇرلار تارىخقا ئائىت ماتېرىياللار ئىچىدە جۈملىگودا بار بولغان خەنزۇچە ماتېرىياللارنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمىلا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىندى، ئەنگلىيە، رۇسىيە، ياپونىيە ۋە شۋېتسىيەدە بېسىلغان بىر تۈركۈم كىتابلار تەرجىمە قىلىنىپ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تارىخ تەرجىمە- چىلىكىدە يېڭى نەتىجىلەر قولغا كەلگەن بولسىمۇ، خېلى كۆپ قىسمى خەنزۇچە ياكى ئۆز تىلى بىلەن تۇرۇۋاتقان- دۇ، ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ ئانا بەتلىرىنى بىلىش ئۈمىدى بۇ زېمىندا بار بولغان ماتېرىياللاردىلا بولماستىن چەت ئەللەردىكى ماتېرىياللاردىمۇ بار. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئۇيغۇرلار تارىخقا ئائىت ئەسەرلەر ئىچىدە ئۇيغۇرلار يازغىنىدىن چەت ئەللىكلەر يازغىنى، دىيارىمىزدا يېزىلغىنىدىن چەت ئەللەردە يېزىلغىنى كۆپ بولدى، ساقلىنىش جەھەتتىمۇ چەت ئەللەردە بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلانغان. دىيارىمىزدا ھەرقايسى تارىخي دەۋرلەردە ئۇزلۇكسىز يۈز بەرگەن يېڭىلىقلار ۋە ئېلىپ بېرىلغان سىياسي بوران- چاپقۇنلار ئۇ ماتېرىياللارنىڭ مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى يوقاتقان. شۇ سەۋەبتىن دىيارىمىزدا ئۇيغۇر تارىخقا ئائىت ماتېرىياللارنىڭ ساقلىنىشى كۆپ بولمىغان، تارىخي يازما خاتىرىلەرنىڭ ئاز بولۇشى ئەۋلادلارنى ئەجداد تارىخىنى بىلىشتىن مەھرۇم قالدۇرغان. ئۇلگە ۋە ئىبرەت ئېلىش كەم بولغان. نەتىجىدە ھەر قايسى تارىخي دەۋرلەردە ئەۋلادلار ئەجدادلىرىنىڭ تىراگېدىيەسىنى تەكرارلاشتەك ئەھۋاللار كۆرۈلگەن.

تارىختىن بېرى ئۇيغۇر قوۋمى ئىچىدىن چىققان، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدېئولوگىيەسى ۋە تەپەككۇرىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن مەدەنىيەت — ئالىملار، ئەدىبلەر ۋە ئەل ئوغلانلىرىغا ساتقىنلىق ۋە زىيانكەشلىك قىلغان كىشىلەرنىڭ نامى ئەل ئارىسىدا شكايەت تەرىقىسىدە بىر مەھەل تاراپ ئاندىن ئاستا- ئاستا ئۇنتۇلدى. بۇنىڭ بىلەن زىيان تارتقۇچى زىيالي ۋە ئەل- ئاۋام بولسا، پايدا كۆرگىنى خائىن، ئاسىيلار بولدى. ئۇلارنىڭ بۇنچە تېز ئۇنتۇلۇشى ئۇلارنىڭ نامى ۋە ساتقىنلىقى ئېغىزدا كۆچۈپ يۈردى- يۇ، قەغەز يۈزىگە ئېلىنمىدى. تېخى بىر زامان ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ كىشىلەر خاتا ھالدا «ئەل- ئاۋامنىڭ باشپاناھى، دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ تۆھپىكارى، مىللەتنىڭ قەھرىمانى» دەپ قارالدى. دۇنيادا ئۆز نامىنىڭ ئاسي- مۇناپىقلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشنى خالايدىغان بىرمۇ ئادەم يوق. ئەمما تارىخ قالدۇرۇش ئەنئەنىسى بولمىغان، تارىخقا بېپەرۋا قارايدىغان قوۋملاردا «ئاسي، خائىن، مۇناپىق» ئاتىلىشىدىن ئەندىشە قىلىدىغان ئادەممۇ يوق. سۈپۈرگە تەگمىسە چاڭ- توزان ئۆزلۈكىدىن يوقالمايدۇ ئەلۋەتتە.

ھەر بىر ئائىلىدە «ئائىلە شەجەرىسى» قالدۇرۇش ئەنئەنىسى بولغان بەزى مىللەتلەر، قەھرىمانلارمۇ، ئاسىيلارمۇ تارىخ ۋە ئەۋلادلار تەرىپىدىن تېگىشلىك ھۆرمەت ۋە نەپرەتكە سازاۋەر بولۇپ كەلدى، شۇ ۋەجىدىن قەھرىمانلىقنىڭ شەرىپىگە ئىنتىلىدىغانلار ھامان ئاسىيلىقنىڭ نومۇسىغا قالغانلاردىن كۆپ بولدى.

جاھاندا بىر قېلىپتىن چىققاندەك تارىخي ۋەقەلەر ئەسلا بولغان ئەمەس. ئەمما بىر قېلىپتىن چىققاندەك ئىبرەتلىك ۋەقەلەر كۆپ بولغان. شۇنداق بولغاچقا تارىخ- نىڭ ۋەقەلىكى ئۆتمۈشكە، ئىبرەتنى بۈگۈن ۋە كەلگۈسىگە مەنسۇپتۇر.

ئۇيغۇر قوۋمىگە مەنسۇپ بولغان زىيالىيلار، سودىگەرلەر ۋە ئەمەلدارلار تۈركۈمى ئىچىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە بىر قەدەر زور تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان بەزىلەر

بۇگۈنكى كۈنلۈكتە تارىختا نامى قېلىشتىن كۆرە جەمئى-يەتتە يۈزى ، بانكىدا پۇلى قېلىشقا بەكرەك ئېتىبار بې-رىشتى. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، زاماناداشلىرىمىزنىڭ تارىخ-تا ياخشى نامى قېلىشنىڭ شان - شەرىپى، يامان نام قې-لىشنىڭ ئار - نومۇسنى تونۇشى يېتەرلىك ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياخشى يامان نامغا لايىقلارنىڭ ئىسم - فامىلىسى ۋە ئىش ئىزلىرىنى خاتىرىلەپ قويىدىغان كىشى چىقمىغان ئەھۋالدا كىمنىڭمۇ ياخشى ئىشنى قىلغۇسى، يامان ئىشتىن يانغۇسى كەلسۇن؟ ئەلنىڭ ئوتتىدا كۆيۈپ سۈيىدە ئاققان، بۇ يولدا كۆپ رەنج - مۇشەققەتلەر چەككەن، كۆپ بەدەللەر تۆلىگەن كىشىلەرنى ئەۋلادلار-غا ئۇلگە ئۈچۈن يېزىپ قويماقلىق كېرەك. بىر مىللەت-نىڭ يوقلىشى ئالدى بىلەن شۇ مىللەت مەدەنىيىتىگە زور تۆھپە قوشقان مەدەنىيەت ئەر بابلىرىنىڭ ئۇنتۇلۇشى بىلەن باشلىنىپ، مەدەنىيىتىنىڭ ئۇنتۇلۇشى بىلەن تۈگەل-لىنىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەل - يۇرتنىڭ زىيىنى ئۈچۈن كەتمەن چاپقان، ئەل سۆيگەن ۋە ئەلنى سۆيگەن ئەزد-مەتلەرگە تۆھمەت چاپلىغانلارنى ئىبرەت ئۈچۈن يېزىپ قويماقلىق كېرەك. ئەلنى سۆيگەن ۋە ئەلنى قاقشاتقانلار تارىخ ۋە ئەۋلادلار باھاسىنىڭ سىرتىدا قالمىسۇن، ھەركىم ئۆز قىلمىشىغا يارىشا قاچانلا بولمىسۇن تېگىش-لىك مۇكاپات - جازاسىغا ئېرىشسۇن، يازما تارىخ قالدۇ-رۇش مانا بۇلارنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك يولىدۇر.

ئۇيغۇرلاردا بۇگۈنكى كۈندە يازما تارىختىن كۆرە يېزىقسىز تارىخ بىر قەدەر مۇكەممەل ساقلانغان. تارىخ-نىڭ چىنلىقىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان قەدىمىي خارابىلىكلەر، مەدەنىي يادىكارلىقلار، رىۋايەتلەر ۋە ئۆرپ - ئادەتلەر ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەۋلادلىرىغا قالدۇرغان قىممەتلىك تا-رىخىي مىراسى ھېسابلىنىدۇ. بىز ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان يېزىقسىز تارىخنى تەۋەررۈك سۆپتىدە بىلىپ، ئۇنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ تارىخنىڭ ئاق قالغان بەت-لىرىنى تولدۇرۇشقا ئەڭ ھەقلىق. ھالبۇكى، بىر قىسىم نادان ئادەملىرىمىز ئەجدادلىرىمىز ياشىغان قەدىمىي خا-رابىلىكلەرگە، كۆمۈلگەن قەبرىلەرگە ئەجدادى تارىخنىنى بىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئالتۇن - كۈمۈش، مال - دۇنياغا ئېرىشىپ، باي بولۇش ئۈچۈن بېرىشتى. ئۇ يەردىن چىققان قەدىمىي ئاسار ئەتىقىلەرنى ئاز پۇلغا سېتىپ، تارىخنىڭ ماددىي ئىسپاتلىرىنىمۇ يوقىتىشتى. ملك ئەپسۇسلار بولسۇنكى، بۇگۈنكى كۈندە ئەنگلىيە، فرانسىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە، روسىيە، شۋېتسىيە كۈتۈپخانا، مۇزېيلىردا ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي، مەدەنىيەتكە ئائىت كىتابلار ، ئاسار ئەتىقىلەرگە ئېرىشىش ئاسان ئەمەس. شۇنداق بولغاچقا تارىخىمىزنى مۇكەم-مەل رەۋىشتە بىلىشىمىز ھەم يوق.

ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، جانلىق ۋە جانسىز شەيئىلەرنىڭ تارىخى بىر - بىرلەپ يېزىلىۋاتىدۇ. ئەمما ئىنسانىيەت تارىخىغا بەلگىلىك مەدەنىيەت نەتىجىلە-رى بىلەن تۆھپە قوشقان، تارىختا شان - شۆھرىتى بىلەن ئىز قالدۇرغان بەزى مىللەتلەرنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر-لارنىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان مۇكەممەل تارىخ-نىڭ كەملىكى تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىشدۇر. چۈنكى، ئەسلىنى تاپالمىغان قوۋۇم نەسلىنىمۇ تاپالمايدۇ. ئۇيغۇر-لارنىڭ مۇكەممەل تارىخى يېزىلمىغنى بىلەن قۇياش ئۆز ئورنىدا، يەر شارى قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىۋېرىدۇ، پەسىللەر ئۆز قەرىلىدە ئالمىشىۋېرىدۇ. تارىخى مۇكەم-مەل يېزىلغان مىللەتلەر پەن - تېخنىكا، ئىقتىساد، مەدەنى-يەت جەھەتتە تەرەققىي قىلىۋېرىدۇ. ئىقتىساد، پەن - تېخ-نىكا مەدەنىيەتتە ئانچە يۇكسەلمىگەن ئۇيغۇر ئۆز پېتى قېلىۋېرىدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئارقىدا قېلىش ياكى ئالغا كې-تىشىنىڭ تارىخ بىلەن مۇناسىۋىتى بارمۇ؟ بار بولسا قاي-چىلىك بار؟ دېگەن سوئالغا بېرىدىغان جاۋاب شۇكى، مۇناسىۋىتى بار، بار بولغاندىمۇ تازا بار. بۇ خىل مۇنا-سىۋەت قارىماققا كىچىك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە چوڭدۇر، چوڭقۇردۇر. تارىخ بىر مىللەتنىڭ نوقۇل كە-چۈرمىشى ۋە تەجرىبە - ساۋاقلىرىنىڭ يەكۈنىلا ئەمەس. تارىخنىڭ ئەۋلادلارغا ئاتا قىلىدىغنى نوقۇل تەجرىبە - ساۋاقلا ئەمەس ياكى ئەجدادلارنىڭ ئەۋلادلارغا قالدۇر-غان پەند - نەسىھەتلا ئەمەس، ئۇ ئەجداد روھىنىڭ ئەۋ-لادلاردا زاھىر بولۇشى، ئەۋلادلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلە-شى، ئەجداد ئەقىل - پاراسىتى ۋە ئۇمىد - ئارزۇسىنىڭ ئەۋلادلاردا ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئايلىنىشىدۇر.

دۇنيادا ئەجدادىنىڭ ئەۋلادقا قالدۇرغان مىراسلىرى ئىچىدە تارىخ ئەڭ مۇھىم مىراس ھېسابلىنىدۇ. ئەۋلاد-لار تارىخ ئارقىلىق ئەجدادىنى بىلىدۇ، بۇگۈنگە يول، كەلگۈسىگە ئۈل سالىدۇ؛ ئەجدادلىرىنىڭ شان - شۆھرە-تى، ئۈتۈق - نەتىجىلىرى، ئارزۇ - ئارمانلىرىدىن خەۋەر-

دار بولالايدۇ؛ ئەجدادلىرىنىڭ ئىجابىي تەرەپلىرىدىن ئۇلگە، سەۋەن - خاتالىرىدىن ئىبرەت ئالىدۇ؛ ئەجدادلىرى ئاچقان يولدا ماڭىدۇ، ئەجدادلىرى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىشلارنى رويابقا چىقىرىدۇ، ئەڭ مۇھىمى ئۇلاردىن ھالقيدۇ.

20 - ئەسىر بىلەن بىر ئوبدان خوشلاشتۇق - يۇ، بۇ ئەسىرنىڭ تارىخىنى يازغۇچىلار كۆپ چىقمىدى. ئەمما تارىخ يازغۇچى ئانچە چىقمىغىنى بىلەن رومان يازغۇچىلار تازا چىقتى. تارىخشۇناسلار مەيدانغا كەلمىگىنى بىلەن يازغۇچى - شائىرلار بىرىنىڭ ئىزىنى بىرى بېسىپ، بۇ سەپتە ئۇزۇلمەي مەيدانغا كېلىپ تۇردى. تارىخ يازغۇچىلىرىنىڭ چىقماسلىقى بىلەن بۇ ساھە يەنىلا ئاجىز ھالقا بولۇپ تۇرۇۋەردى. ئەدەبىيات ئەھلى نەچچە بابلىق، نەچچە قىسملىق تۇم - تۇم كىتابلارنى يېزىپ نەشر قىلدۇردى - يۇ، نېپىزرەك بولسىمۇ تارىخ كىتاب يېزىلمىدى. نوقۇل توقۇلمىنى يازغاندىن كۆرە رېئاللىقىنى، ئەمەلىيەتنى يېزىش تېخىمۇ ئاسان بولار ئىدى. يازغۇچىلىرىمىز ئوبرازلىق تەپەككۇرغا شۇ قەدەر باي بولغىدىكى، ئۇلار ئىنسانلارنىڭ كۆزى كۆرمىگەن، ئۇلارنىڭ ساداسىنى قۇلاق ئاڭلىمىغان «تاشقى پىلانېت ئادەملىرى»نى يېزىشقا ئۆتكۈزدى.

تارىخ ساھەسىگە قەدەم قويۇپ، ئەجدادلىرىمىز تارىخنى يېزىشقا ئۇرۇنغانلار ئىچىدە ئەدەبىيات ئەھلى تارىخ ئەھلىدىن كۆپ بولدى. ئەمما تارىخ ئوقۇغان، تارىخ يارىتىشقا قاتناشقان، خاتىرىلەش ئەھمىيىتى بار ئىشلارنى بىلىدىغان تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ قولىغا قەلەم ئالماي سۆكۈتتە تۇرۇشى، نۇرغۇن قىممەتلىك تارىخي ئۇچۇرلارنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كېتىشى تولىمۇ ئەپسۇسلۇق ئىشتۇر.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى زامان تارىخىنىڭ ئانا بەتلىرىلا ئاق قالغان بولماستىن، يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىمۇ ئاق بەتلەر قالدى. بۇ يەردىكى ئاق قېلىش تارىخنىڭ يارىتىلمىغانلىقىدىن بولماستىن، بەلكى يېزىلمىغانلىقىدىن بولدى. ئۇيغۇرلار بۇگۈنكى كۈندە ئاق قالغان ئەنە شۇ بەتلەرنى تولدۇرۇشتا كۆپ مۇشەققەت تارتىۋاتىدۇ. قەدىمكى زامانىنى بىلىشتە، كىلاسسىك «24 تارىخ» قا مۇراجىئەت قىلساق، يېقىنقى زامانىنى بىلىشتە ئەنگلىيە، فىرانسىيە، شۋېيتسىيە، ياپونىيە ، رۇسىيە، گېرمانىيەلىك سەيياھلارنىڭ خاتىرىلىرىگە تايىنىۋاتىمىز.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بەزى ئەجنەبىي سەيياھلار — نامدا ئىپكسپېدىتسىيە قىلىش، ئەمەلىيەتتە رايونىمىزنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى، تەبىئي بايلىقى، خەلقنىڭ ئەھۋالىدىن ئۆز دۆلىتىدىكى سەلتەنەت ئىگىلىرىنى پايدىلىق ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن كېلىشتى. ئۇلار بۇ زېمىندا بىر قانچە يىل ئاتالمىش «تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش» ئېلىپ باردى. ئۇلار كېلىشتە قۇرۇق قول كەلگەن بولسا، قايتىشىدا يەشمەك - يەشمەك قول يازمىلار ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئېلىپ كېتىشتى.

چەت ئەللىك ئىپكسپېدىتسىيەچىلەر دىيارىمىزدا تۇرغان مەزگىللەردە نۇرغۇن خاتىرە قالدۇرغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلار ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكەن مەدەنىيەت يادىكارلىرىنىڭ تەتقىق قىلىپ، تەتقىقات نەتىجىلىرىنى كىتاب ھالىتىدە ئېلان قىلغان. بۇگۈنكى كۈندە ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىندى. ئۇلار قارىماققا ئادەتتىكى كىتاب بولغىنى بىلەن ئۇيغۇر تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ۋە بىلەمكچى بولغانلار ئۈچۈن «تۇتىيا» كىتاب بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ خاتىرىلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇرلار 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىدىن خەۋەردار بولدى.

تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ بىر ئەسىرلىك تارىخىمىزنى تەتقىق قىلىشتا ئۇلارنىڭ خاتىرىلىرىدىن ئاتالاپ ئۆتەلمەيدۇ. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىدە بولۇشقا تېگىشلىك بۇ نەرسىلەرنى ئەجدادلىرىمىز يېزىپ قالدۇرغان ئىشەنچلىك تارىخي ماتېرىياللار يېتەرلىك دەرىجىدە بولغىنىدا ئىدى، باشقىلارنىڭ خاتىرىلىرىگە ئانچە ھاجەت چۈشمەيتتى. بۇگۈنكى كۈندىكىدەك ئۇلارنىڭ خاتىرىلىرىنى تۇتىيا بىلىپ 1 - قول ماتېرىيال سۈپىتىدە ئەمەس، ئۇنى پەقەت قوشۇمچە ماتېرىيال سۈپىتىدىلا پايدىلانغان بولار ئىدۇق.

تارىخي ماتېرىياللارنىڭ كەمچىل بولۇشى تارىخنى تەتقىق قىلماسلىق، تارىخنى ئۆگەنمەسلىك ۋە بىلمەسلىكنىڭ باھانىسى بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. تارىخنىڭ مەزمۇنى قاقشال سۆڭەكلەر، دات باسقان تۆمۈر - تەسەككۈلەر ياكى توقال كىتابلار ئىچىدىن ئەمەس، بەلكى تىرىك ياشاۋاتقان ئادەملەر توپى ئىچىدىن ئىزدەش كېرەك.

بىر قۇرامنىڭ بۇگۈننى ئۇنىڭ ئۆتمۈشى بىلەن

قىلچە مۇناسىۋەتنى يوق دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ بۇگۈنى ئۆتمۈشنىڭ داۋامى. ئۇنىڭ بۇگۈنىدىن ئۆتمۈشكە خاس بولغان نۇرغۇن تەركىبلەرنى تاپقىلى بولىدۇ. قەدىمكىلەرگە خاس بولغان نۇرغۇن نەرسىلەر بىر بولسا تەرەققىي قىلغان، بىر بولسا چېكىنگەن ھالەتتە بۇگۈنكىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئازدۇر - كۆپتۇر ساقلانغان بولىدۇ. بۇمۇ ئۆز نۆۋىتىدە تارىخ تەتقىقاتىنى تېپىلغۇسىز قىممەتلىك ئۇچۇر ۋە ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ. ھەر دېگەندە «ئۆتمۈشنى بىلمىگە ئامالسىزمىز» دەپ ۋايساپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۆتمۈشنى قايتۇرۇپ كەلگىلى بولمىغىنى بىلەن بۇگۈنكىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىن ئۆتمۈشنىڭ خاتىرە ئىزنالىرىنى يېتەرلىك دەرىجىدە تاپقىلى بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ بىلىش ئىقتىدارى قانچىكى تەرەققىي قىلسا، ئۇنىڭ بۇگۈنكى تۇرمۇشىدىن ئۆتمۈشكە تەلەپ ئالدۇق تەرىكىبلەرنى تېپىشمۇ شۇنچىكى موللىشىدۇ.

رېئال تۇرمۇشتا دۇچ كەلگەن ھەر بىر چوڭ مەسىلە بىزنى ئۇنىڭ تارىخىي يىلتىزىنى ئىزدىشىمىزگە مەجبۇرلايدۇ. شۇڭا تارىخنى ئۇزۇپ تاشلاشقا بولمايدۇ، ئۇنتۇشقا ئەسلا بولمايدۇ. رېئاللىقتىكى مەسىلىلەر كۆپ ھاللاردا تارىختىكى مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ. تارىختىكى مەسىلىلەرمۇ دائىم دېگۈدەك رېئاللىقتىكى مەسىلىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولىدۇ، ھازىرقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۆتمۈشنى بىلىشكە تىرىشىدۇ.

نۆۋەتتە ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ تارىخنى مۇكەممەل رەۋىشتە بىلىشنى ئەڭ ئاشۇرۇشنىڭ ئاز دېگەندە ئۈچ تۈرلۈك يولى بار.

1. ئەڭ يېڭى ئارخېئولوگىيە نەتىجىلىرىدىن پايدىلىنىش. ئۇيغۇرلار تارىخنى تەتقىق قىلغۇچى مەيلى چەت ئەللىكلەر ياكى باشقا تەتقىقاتچىلار بولسۇن، ئۇلارنىڭ كۆپىرەك ئاساس قىلغىنى خەنزۇچە كىلاسسىك ئەسەرلىرى ۋە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئەسەرلىرى بولدى، ئەمما دىيارىمىزدىن قېزىۋېلىنغان ئارخېئولوگىيەلىك بۇيۇملاردىن پايدىلىنىش كەم بولدى.

2. خەنزۇچە كىلاسسىك تارىخىي ئەسەرلەر بىلەن بىللە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدە قالدۇرغان خاتىرىلىرىدىن تەڭ پايدىلىنىش. مەيلى باشقا تارىخشۇناسلار ياكى ئۇيغۇر تەتقىقاتچىلار بولسۇن ئۇيغۇرلار تارىخىنى تەتقىق قىلغان ئەسەرلىرىدە چەت ئەللىكلەرنىڭ تەتقىقاتلىرىگە دېگەندەك ئېتىبار بەرمىدى، چەت ئەللىكلەرنىڭ خاتىرىلىرىدىنمۇ ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش لازىم.

3. ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە قالدۇرغان ئەسەرلىرى — مەيلى ئۇ نەزمىي ياكى نەسرى ئەسەر بولسۇن ھەممىسىنىڭ تارىخىي قىممىتى بار. ئەمما ئۇيغۇرلار تارىخنى تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ساقلانغان بىر سەۋەنلىك شۇ بولدىكى، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخنى تەتقىق قىلىپ تۇرۇپ، ئەجدادلىرىمىز قالدۇرغان ئەسەرلەردىن پايدىلانماسلىق ياكى ئاز پايدىلىنىش. بۇگۈنكى تۇرمۇشىمىزدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، قەدىمىي تارىخنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئېچىپ بېرىدىغان تۇرلۈك ئاممىلاردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش ئۇيغۇر تارىخنى ھەقىقىي بىلىشنىڭ ئاخىرقى يولىدۇر.

ئەجدادلار تارىخنى رومانلاردىن ئىزدەش

نۆۋەتتە ئەسلىدە تارىخشۇناسلار قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى ئەدەبىيات ئەھلى قولغا ئېلىپ، تارىخشۇناسلارغا ۋاكالىتەن خەلقىمىزنىڭ تارىخىي ئەسەرلەرگە بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇۋاتىدۇ. بىر قىسىم ئۇيغۇر ئەدەبىلەر تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان تارىخىي رومانلارنى يېزىپ، بىر پۈتۈن ئۇيغۇر تارىخنى بۆلەكلەرگە بۆلۈپ رومان سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىرىۋاتىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، تارىخ ئەھلى قىلالمىغان ۋە قىلمىغان بۇ ئىشنى ئەدەبىيات ئەھلىنىڭ بولسىمۇ رويابقا چىقىرىش ئالقىشلاشقا، مەدھىيىلەشكە لايىق ئىش. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە تارىخىي رومانلىرىنىڭ ئەڭ بازارلىق، ئەڭ قارشى ئېلىنىدىغان ئەسەرلەردىن بولۇپ قېلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. مىللەت تارىخقا موھتاج، ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە بىلىشكە موھتاج. ئەمما بۇ خىل بىلىشنى تارىخ ئەھلى ئىلمىي يوسۇندا يېزىلىغان ئەسەرلەر ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىرالمىدى. شۇ ۋەجدىن خەلقىنىڭ تارىخىي رومانلار ئارقىلىق بۇ خىل ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. بۇ ھەرقانداق بىر قەۋىم ئۆز تارىخىغا موھتاج بولۇۋاتقان، ئەمما رەسمىي تارىخ تېخى مەيدانغا كەلمىگەن ئۆتكۈنچى دەۋردە مۇقەررەر بېسىپ ئۆتىدىغان يولدۇر.

ئەجداد تارىخنى رومانلاردىن ئىزدەش يازما تارىخى چالا قالغان مىللەتلەر ئورتاق دۇچ كېلىدىغان قىسمەتتۇر. يازما تارىخ تەرەققىي قىلغان قەۋمدا بۇ خىل ھالەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە ئۇزاققىچە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. يازما تارىخى مۇكەممەل يېزىلغان ۋە ساقلانغان قەۋملار تارىخىي رومانلارنى

ئەدەبىي ئەسەر سۈپىتىدە ئوقۇيدۇ. ئەمما ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش يازما تارىخى پىشىپ يېتىلمىگەن قوۋملار ئۇنى رەسمىي تارىخى سۈپىتىدە ئوقۇيدۇ ۋە تونويدۇ، ئۇنىڭغا قانچىلىك توقۇلمىلار ئارىلىشىپ قالمىسۇن ئۇنى چىنلىق دەپ بىلىدۇ.

ھەممە كىشى تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە قالغان، تارىخ كونىراۋاتقان، ئۇنتۇلۇۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە تارىخ يېزىش ئۈچۈن قولغا قەلەم ئېلىش زامانىنىڭ تەقەززاسى ئىدى. ھالبۇكى، قولغا قەلەم ئالغانلارنىڭ كۆپىنچىسى رومان يېزىش ئۈچۈن ئېلىشتى. ئۇلار بەك بولسا ئۆز روھانغا تارىخىي تۈس بېرىپ تارىخىي رومان يازدى. تارىخىي رومان قانچىلىك چىن بولمىسۇن ئۇ بەربىر رومان ئىدى. ئۇنىڭ تارىخىي چىنلىقىدىن كۆرە بەدىئىي توقۇلمىلىقى ئېشىپ چۈشەتتى. كىشىلەرنىڭ تارىخىي رومانلار ئارقىلىق ئېرىشىدىغىنى پەردازلانغان رېئاللىق، تارىخىي ئەسەرلەر ئارقىلىق ئېرىشىدىغىنى بولسا ئەينى جەمئىيەتنىڭ چىن رېئاللىقىدۇر. تارىختا بولغان تەشنالىقى قانمىغان خەلقىمىز ئۇنى سۆيۈپ ئوقۇدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنىڭ رومانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئۇنى رەسمىي تارىخ ئورنىغا دەسستۈرىۋالدى. «بۇ تارىخ ئەمەس، رومان» دېگەن چوقانلار ئۇلارنىڭ قولىقىغا كىرمەيتتى ئەلۋەتتە. ئۇلارنى قايىل قىلىشنىڭ بىردىنبىر يولى ئەنە شۇ رومانلارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئىشەنچلىك ۋە نوپۇزلۇق تارىخىي ئەسەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش ئىدى. ئەمما بۇنداق ئەسەرنى كىم، قاچان يازدۇ؟ بۇنى بىلىپ بولمايدۇ. بۇ جەريانىدا نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ شاھىتلىرى ئالەمدىن ئۆتىدۇ، تارىخ بىلەن بىزنىڭ ئارىلىقىمىز يىراقلىشىدۇ. تارىخىي چىنلىقنىڭ ئورنىنى ئەپسانە-رىۋايەت ئىگىلەيدۇ، بۇ چاغدىكى قەلەم ئېلىش تولىمۇ كېچىكىشتىن دېرەك بېرىدۇ.

«تارىخ — بىزنىڭ بارلىقىمىز، پۈتكۈل بىلىملەر تارىخىنىڭ پەرزەنتلىرى. بىز تەبىئەت پەنلىرىنىمۇ، جەمئىيەت پەنلىرىنىمۇ، پەلسەپىۋى بىلىشنىمۇ تارىخىي نەرسە دەپ چۈشىنىمىز. تارىخنى بىلمەي تۇرۇپ، پەلسەپىنى بىلمەي تۇرۇپ، بىلىش ئوبيېكتىدىكى ھادىسە ۋە ماھىيەتلەرنى بىلىش مۇمكىن ئەمەس. گەرچە تارىخ ھەقىقەتنىڭ قۇدرەتلىگە قاراپ سىلجىسىمۇ، لېكىن ھەقىقەتنىڭ سەيناسىدا جەۋلان قىلغۇچە تالاي بەدەللەر كېتىدۇ» [20].

زامانداشلىرىمغا سۆز

مەن كوچا-كويلاردا زاماندىشلىرىمنىڭ ئاغزىدىن، گېزىت-ژۇرناللاردا ئەدەبىلەرنىڭ تىلىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرلۇك-تۇمەن ئىللەتلىرى ئۈستىدىن يېگەن ۋايسىم ۋە شىكايەتلەرنى ئاڭلىدىم، ئوقۇدۇم. «ئۇيغۇر دېگەن ئۇنداق-مۇنداق، ئۆزىمىزنىڭ شۇنداقلىقىدىنمۇ كۈنمىز شۇ» دېگەن بۇ ئىبارىلەردىن مىللەتكە بولغان سەمىمىي مۇھەببەتنىمۇ، شۇنداقلا «ئىللەتكە تولغان مىللىتى»گە بولغان بىزارلىق، غەزەپ-نەپرەتنىمۇ كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بىز ئۇيغۇرلار ھەققىدە نېمە دەيلى، نېمە يازايلى بەردىر ئۇيغۇرمىز. كېچە-كۈندۈز يەھۇدى، ياپونلارنى ماختاپ ئۆزىمىزنى پەس كۆرسەكمۇ يەنىلا ئۇيغۇرمىز. بىزنىڭ ئۇيغۇردىن باشقا بىر كىم بولۇشمىز يوق. مەيلى مىللىتىمىزنى سۆيەيلى، ئۆچ كۆرەيلى، ئۇيغۇرلار توپى ئىچىدە ياشايمىز، بىزنىڭ قېنىمىزدا ئۇيغۇرنىڭ قېنى بار، روھىمىزدا ئۇيغۇرنىڭ روھى بار. بىز بۇنىڭدىن تاناللايمىز، يانالمايمىز.

مەن تولىمۇ ھەيرانلىق ئىچىدە شۇنداق بىر پاكىتنى بايقىدىم. ھە دېسە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىللەت-نۇقسانلىرىنى سۆكۈدىغان ئادەملەردە ئىللەت-نۇقسان دېگەن يەتكۈچە باركەن، ئۇلار ئۆزىدىكى ئىللەتلەرنى كۆرمەيدىكەن، بىلمەيدىكەن، نەتىجىدە تۇزەتمەيدىكەن. ھالبۇكى، ئۇلار ئۆزگىلەرنىڭ جىسمىدىكى، روھىدىكى، ھەتتا ھۈجەيلىرىدىكى ئەڭ كىچىك ئىللەتلەرنىمۇ مىكروسكوبسىز كۆرەلەيدىكەن. ئۆزىدە بار ئىللەتنى تۇزەتمىگىنى بىلەن ئۆزگەلەرنىڭ ئىللىتىنى تۇزىتۈۋىلىشنى «سەمىمى» ئۇمىد قىلىدىكەن. بۇنداق كىشىلەر جەمئىيەتتىكى بىكار تەلەپلەر ئاردىسىدىمۇ، كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەب-سەنئەتكارلار ئارىسىدىمۇ بار ئىكەن. ئۇلار بىراۋنىڭ كەمچىلىك نۇقسانلىرىنى كۆرۈشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرۈشكە؛ بىراۋنىڭ ئىللىتىنى قامچىلاشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئىللەتتىنى تۇزىتىشكە ئەڭ ھەقلىق ئىدى. ئەمما ئۇلار ئەمەلدە «مىللەتپەرۋەر» بولىمغىنى بىلەن شەكىلدە مىللەتپەرۋەر بولغاچقا ھەمىشە «مىللىتىنى ئويلاپ» ئۆزىنى ئونتۇپ قالىدىكەن، قارىغاندا ئۇلار «ئۆزلۇك»نى يوقىتىپ «فەنا»غا يەتكەنلەر بولسا كېرەك.

مىللەتنىڭ ئىللەتلىرىنى سۆكۈش بىلەن باشلانغان بۇ «ئۆزىنى تونۇش، ئاقارتىش ھەرىكىتى» مىللەتنى سۆكۈش بىلەن تۈگەللەندى. مىللەتنى سۆكۈش بىلەن مىلەتنى تۇزىگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىللەت بىر

پۈتۈن مىللەتنىڭ ھەممە كىشىسىدە بولمايدۇ. ئازغىنە كىشىلەر ۋۇجۇددىكى ئۆسمىلەرنى پۈتكۈل مىللەتكە مەنسۇپ قىلغىلى تېخىمۇ بولمايدۇ. مىللەتنى تۇزەشنىڭ ئۇنۇملۇك يولى قامچىلاش بولماستىن ئۆز-ئۆزىنى تونۇتۇش، ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىدىكى شانلىق نەتىجىلەر ئارقىلىق مىللىي ئىپتىخارىنى قوزغىتىش؛ ئار-نومۇس ۋە ھاقارەتنى ئەسلىتىپ كىرىزىس ئېڭىنى ئويغىتىشتۇر.

بەزىلەر ئېيتىدۇ: «ئۇيغۇرلار تارىخ ئوقۇمايدۇ، تارىخ دېسە بېشى ئاغرىيدۇ». توغرا، مىللىتىمىز ئىچىدە تارىخ ئوقۇمايدىغانلار بار. چۈنكى، ئانچە تارىخ يازمايدىغان قوۋمدىن تارىخ ئوقۇمايدىغان كىشىلەرنىڭ چىقىشى نورمال ئەھۋال. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەكتەپ مائارىپىدىكى جەڭگى-جېدەللەر، ئەسته تۇتۇش قىيىن بولغان يىلنامىلەر، قېلىپلاشقان ۋە فورمۇلالاشقان، ياشلار-ئۆسمۈرلەر-نىڭ قىزىقىشىغا ماس كەلمەيدىغان تارىخ دەرسلىكى ئەۋلادلىرىنى ئۆسمۈرلۈك ۋە ياشلىق چاغلىرىدىن باشلاپلا تارىختىن بىزار بولدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە تارىخنى چۈشىنىش بەلگىلىك سەۋىيە تەلەپ قىلىدۇ. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن تارىخ يازغۇچىلار بولىدىكەن، تارىخ ئوقۇغۇچى چوقۇم بولىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ قولىدىن چىققان، ھەممە ئېتىراپ قىلغان ئىشەنچلىك تارىخ روياپقا چىقماي تۇرۇپ، ئەجنەبىيلەر تەرىپىدىن يېزىلغان، چىنلىقتىن كۆرە قىياس ۋە پەرەز ئۈستۈنلۈكىنى ئىگىلىگەن تارىختىن بىزار بولغان خەلقنى تارىخ ئوقۇمايدۇ، دېيىش ئەقىلگە سىغمايدۇ. دۇنيادا تارىخ يازمايدىغان قوۋم بولغان، ئەمما تارىخ ئوقۇمايدىغان قوۋم بولمىغان، ئۇيغۇرلار ھەم تارىخ يازمايدىغان ھەم ئوقۇمايدىغان قوۋمگە مەنسۇپ ئەمەس. ئۇيغۇرلار ئاز يازغان ياكى يازغانلىرى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. ئوبىيېكتىپ ياخشى يېزىلغان تارىخىي رومانلار ۋە ئەسلىمىلەرنى كىشىلەرنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، خەلقىمىز ئىشەنچلىك تارىخلا بولىدىكەن، ئۇنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدۇ. گەپ ئەنە شۇنداق تارىخىي ئەسەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشتا. مەسىلە ئۇنىڭ تەبىئىي يوسۇندا ۋۇجۇدقا چىقىشنى كۈتۈشتە ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئىجتىھات، تىرىشچانلىق ئارقىلىق مەيدانغا كەلتۈرۈشتۇر. ھەرقانداق بىر دەۋرنىڭ تارىخى ئۇنىڭ چۈمپەردىسىنى ئالدىغان كىشى چقمىغۇچە، ئۇ پەردىلەنگەن يېكى تۇماننىڭ ھالىتىدە تۇرۇۋېرىدۇ.

فېيرباخ «ئۆزىنىڭ تارىخىنى بىلمىگەن مىللەت، باشقىلارنىڭ ئالدىدا قۇل مىللەت» دېگەن. تارىخنى ئالدىماقچى بولغانلار يا كى تارىخ تەرىپىدىن ئالدانغانلارنى كۆتۈاتقان قىسمەت ئوخشاشتۇر. ئۇ بولسىمۇ گالۋاڭلىق، قاششاقلىق، غاپىللىق ۋە جاھالەتتە قېلىشتۇر. ئىنسانلار تارىخى ئىنسانلار ئاڭلىق پائالىيىتىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭدا پارلاق سەھىپىلەر بولۇپلا قالماستىن، خۇنۇك سەھىپىلەرمۇ بار. ئۇنىڭدا شادلىق بولۇپلا قالماستىن قايغۇمۇ ھەم بار. پەردازلانمىغان ھالدا يېزىلغان تارىختا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ. ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىر پۈتۈن قەدىمكى ۋە يېقىنقى زامان تارىخى نۇرغۇن قىسمەتلەرگە تولغان تارىختۇر. تەتقىقاتچى ۋە ئەدىبلىرىمىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا زاھىر قىلغىنى ئەنە شۇ قارا كۈنلەردىكى چاقماق كەبى قىسقا داۋام قىلغان جىلمىيىشى ۋە كۈلۈمسىرىشى، خالاس. بىز كۆپ ھاللاردا بۇ تارىخنىڭ بىزنى شادلىققا، ھېس-ھاياجانغا سالىدىغان قۇرلىرىنى ئوقۇدۇق، ئەمما ئۇنىڭ تەھدىتىگە يوشۇرۇنغان ئۆكۈنۈش ۋە خىرىسلارنى ئۇنتۇدۇق.

ئۆتمۈش، ھازىر، كەلگۈسى بىر يىپ بىلەن باغلانغان. تارىخنىڭ مۇساپىسى ئومۇمەن بىر گۈللىنىپ، بىر زەئىپلىشىش؛ بىر زەئىپلىشىپ، بىر گۈللىنىشىدىن ئىبارەت ئايلانما ھالەتتىكى ھەرىكەت. بۇ مەدەنىي دۇنيادا تارىختىن ھەم ئۆمىدسىزلەنمەسلىكىمىز ھەم قەدىمكىگە چوقۇنماسلىقىمىز، بەلكى بىرلا قېتىم مېڭىش مۇمكىن بولغان بۇ يولدا مەردانە قەدەم بىلەن ئالغا قاراپ مېڭىشىمىز كېرەك.

2005-يىلى ئالىي مەكتەپتىن ئايرىلىش ھارپىسىدا، تارىخ كەسپى بويىچە ئاسپىرانت تەربىيەلەيدىغان بىر دوتسېنت ئوقۇتقۇچۇم بىلەن سۆھبەتداش بولۇپ قالدىم، ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزاق تارىخقا ۋە پارلاق مەدەنىيەتكە ئىگە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تېخىچە قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان مەدەنىيىتى مۇپەسسەل بايان قىلىنغان، سىستېمىلىق يېزىلغان مەدەنىيەت تارىخىي كىتابىنىڭ يوقلۇقىنى تىلغا ئالسام، مۇئەللىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى مەسلىسىدە تالاش-تارتىش قىلىنۇاتقان ۋە تېخىچە ھەل بولمىغان مەسىلىلەرنىڭ كۆپلۈكىنى، مەدەنىيەت تارىخىنى يېزىشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن ئەجداد مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ مۇھىملىقىنى ئېيتقاندى. ئارىدىن شۇنچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، مۇپەسسەل ئەمەس يۈزە يېزىلغان «ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخى»مۇ تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە يېزىلمىدى، بۇنى كىم،

قاچان يازىدۇ؟ بىلىپ بولمايدۇ. ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخى ھەققىدە قەلەم تەۋرەتكەنلەر يوق ئەمەس. بۇلارغا مەرھۇم ئالىممىز ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى»نى، ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى ئىسمائىل تۆمۈرى ئەپەندى يازغان «ئىدىقۇت ئۇيغۇر مەدەنىيىتى»نى ۋە باشقىلارنى مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن. ھاجى نۇر ھاجى «قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ قىسقىچە تارىخى»نى يازدى. كىتاب بولۇپ چىققانلار مۇشۇلار بولۇپ، قاراخانىلار سۇلالىسىگە ئائىت ماقالىلەر يېزىلدى، ئەمما كىتاب يېزىلمىدى. بۇ ئەسەرلەردىن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ سىماسىنى كۆرەلمەيمىز. ئەۋلادلارنىڭ كەلگۈسىدە ھەم بىزگە ئوخشاش ئەپسانىدىن، رومانىدىن تارىخ ئىزدەشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، تارىخنىڭ قەلىمى قولىمىزدىكى چاغدا تارىخىي ۋەقە ۋە شەخسلەرگە بولغان ئادىل باھايىمىزنى ئايماسلىقىمىز لازىم.

خەلقىمىزدە «قۇشقاچ بولسىمۇ قاناتلىق سويسۇن» دېگەن ماقال بار. تارىخ قۇشقاچ ئەمەس، تارىخشۇناس ھەم قانات ئەمەس. ناۋادا ئىش ئۆز ئەھلىگىلا قويۇپ بېرىلسە، ئېنىقكى ئۇيغۇرلارنىڭ 21 ـ ئەسىردىكى تارىخىمۇ ئاق قالغىنى قالغان. بىزنىڭ نەزەرىمىزدە ئېتىبارى يوق بۇگۈن ئەۋلادلارنىڭ ئۆتمۈشى ئىدى. تارىخ يېزىشنى تارىخ ئوقۇغانلارغىلا تاپشۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ئىچىددىكى نۇرغۇن كىشىلەر نەزەرىيەگە پۇختا، ئەمەلىيەتكە چولتا؛ يېزىشنى بىلىدۇ، ۋەقەنى بىلمەيدۇ؛ يېزىشنى ئويلايدۇ، ۋاقىت چىقىرالمايدۇ؛ بۇگۈن يازمايدۇ، ئەتە يازىدۇ دېگەندەك سەۋەبلەر تۈپەيلى يازمايدىغانلارنىڭ سانى يازىدىغانلاردىن كۆپ بولىدۇ، بۇ يەنىلا ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ بۇگۈنكى بەتلىرىنىڭمۇ ئاق قالىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

تارىخنى تارىخ ئەھلىلا يېزىش ھاجەتسىز. قولىدا قەلەم تۇرىدىغان، ساۋادى بارلىكى ئادەم ئەھمىيىتى بار، خاتىرىلەپ قويۇشقا ئەرزىيدۇ دەپ قارىغان ۋەقەلەرنى يېزىپ قويسا تامامەن بولىدۇ. تارىخنى فورمۇلالاشتۇرۇش، سىرلىقلاشتۇرۇش، بىر تالاي يىلنامىلەر دۆۋۈسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇش ھاجەتسىز. ئۇنى چۈشىنىشلىك، ئاۋام يېقىن رەۋىشتە يازسىلا بولغىنى. ئاۋام يارىتىلىشى تارىخىنى ئاۋام يازسىلا تارىخ چىن مەنىسى بىلەن ئۆز قىممىتىنى تاپىدۇ.

فىرانسۇز پەيلاسوپى ھېلۋېتىس: «ھەر بىر ئىجتىمائىي دەۋرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئەربابلىرىغا موھتاج بولىدۇ. ئەگەر مۇنداق ئەربابى بولمىسا، ئۇ مۇنداق ئەربابنى يارىتىشى كېرەك» دېگەن. بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر جەمئىيىتى تارىخ يارىتىدىغان قوۋمنىڭ تارىخىنى خاتىرىلەيدىغان تارىخشۇناسقا موھتاج بولماقتا.

نەقىل مەنبەلىرى

[1] [2] [10] [11] [12] ئابدۇۋۇلى ھامۇت، ئوسمان بەختى، ئىسمائىل مەخسۇت، ئازادەم ياسىن، ئابلىمىت مۇھەممەت، تاشمۇھەممەت ئابدۇراخمان قاتارلىقلار تەرجىمە قىلغان: «تارىخ ئىلمىدىن ئومۇمىي بايان»، ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1994 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسى، 753 ـ، 764 ـ بەتلەر.

[3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] يۇقىرىقى كىتاب: 623 ـ، 648 ـ، 649 ـ، 695 ـ، 696 ـ، 698 ـ، 704 ـ، 707 ـ، 560 ـ، 487 ـ، 567 ـ بەتلەر.

[13] «ئۇيغۇر توتېم مەدەنىيىتى» ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى 2 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 381 ـ بەت.

[14] «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى، 1997 ـ يىلى 5 ـ سان، 80 ـ بەت.

[15] ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «تارىخ تەتقىقاتىدىكى يېڭى مېتود ‹تارىخنى ئۇنىڭ ئۆز ئۇچۇرى ئارقىلىق بايان قىلىش›»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، 2000 ـ يىلى 2 ـ، 3 ـ سان، 146 ـ بەت.

[16] ئارنولد توينبى: «تارىخ تەتقىقاتى»، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، (خەنزۇچە) 2005 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 2008 ـ يىلى 3 ـ ئاي 4 ـ بېسىلىشى، 23 ـ بەت.

[17] ۋ. گ. يان: «چىڭگىزخان» ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 ـ يىلى 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى. 1986 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى، كىرىش سۆزىدىن ئېلىندى.

[18] موللا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمدى» ئۇيغۇرچە، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىلى 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 31 ـ بەت.

[19] ئىسمائىل تۆمۈرى: «ئىدىقۇت ئۇيغۇر مەدەنىيىتى» ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسى، 5 ـ بەت.

[20] ئابدۇقادىر جالالىددىن: «مەدەنىيەتتە مۇنازىرە روھى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، 2000 ـ يىلى 1 ـ سان، 147 ـ بەت.

ئاپتور: مەكىت ناھىيەلىك تەجرىبە مەكتەپنىڭ تارىخ ئوقۇتقۇچىسى

ئۇيغۇر بۇگۈنكى دەۋر نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغنى بېيجىڭدا ئېچىلدى

ئابدۇرۇسۇل ئابدۇرېھىم، تۇرسۇنئاي تۇراق،ئابدۇللا موللا قاردۇلار خەۋىرى (قىسقارتىلمىسى)

جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان «ئۇيغۇر بۇگۈنكى دەۋر نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغنى» 2014 ـ يىلى 20 ـ دېكابىر بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغنى ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتى ۋە تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈشنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان بولۇپ، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تالىپ شىياۋچىڭ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى ئازاد سۇلتان، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژورنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى جاۋ يەنبياۋ، مىللەتلەر تىل ـ يېزىق تەرجىمە ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئالىمجان سابىت، مەركىزىي مىللەتلەر ئونۋېرسىتېتى جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ئەدەبىياتى ئىنستىتوتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئەركىن ئارىز... قاتارلىق بېيجىڭ ۋە شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ئىدارە ـ ئورگانلارنىڭ مەسئۇللىرى،ئوبزورچى، تەتقىقاتچىلاردىن بولۇپ، 30 غا يېقىن ئادەم يىغنىغا قاتناشتى.

جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تالىپ شىياۋچىڭ خانىم باشلىنىش سۆزىدە مۇنداق دېدى: «يازغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ كونكرېت تەتقىقات نەتىجىلىرىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، بۇگۈنكى زامان ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرىنى تەھلىل قىلىش ۋە ئۇنى نەزەرىيە يۇكسەكلىكىگە كۆتۈرۈپ، بۇ ئارقىلىق ئەدەبىي ئوبزورچىلىقنىڭ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولۇش ـ بىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتىمىزدا تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك نوقتا. بېيجىڭدا ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغنى ئۇيۇشتۇرۇشنىڭ مۇنداق ئىككى ئەھمىيىتى بار: بىرىنچىدىن، بىز يىغنىغا يالغۇز تەتقىقاتچىلارنىلا ئەمەس، يازغۇچىلارنىڭ ئۆزىنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، يازغۇچىلار بىلەن تەتقىقاتچىلار ئوتتۇرىسىدىكى ھەمپائاللىقنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت ھازىرلىدۇق؛ ئىككىنچىدىن، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىلا ئەمەس، ھەرقايسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئورتاق گۈللەنگەن كونتېكىست ئىچىدە تۇرۇپ تەھلىل يۈرگۈزىشىمىز لازىم. بۇ قېتىمقى يىغىن كۆپچىلىككە مۇشۇ خىل سەھىنىنى ھازىرلىغۇسى.»

يىغىنغا ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان نەسر ئىجادىيىتىنىڭ يېڭى پەللىسىنى ياراتقان، قويۇق لېرىكا ۋە پەلسەپەۋى ھېسلارغا تويۇنغان نەسرلىرى بىلەن ئۇيغۇر بۇگۈنكى دەۋر نەسر ئىجادىيىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرىدىن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ ئالىي مۇھەررىرى ئەخمەت ئىمىن ۋە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژورنىلىنىڭ قانونىي ۋەكىلى، دائىمىي مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بەگمەت يۇسۇپ تەكلىپ بىلەن قاتناشتى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى ئازاد سۇلتان ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىزنالىرى «مەڭگۈ تاشلار»دىن باشلىنىپ، كېيىنچە شېئىرىيەتكە كۆچكەنلىكى، 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغا كەلگەندە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ مەيدانغا چىقىشى بىلەن يەنە قايتىدىن گۈلەنگەنلىكى، «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى»دىن كېيىن ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ نادىر ئەسەرلىرى تەسىرىدە، 80 ـ يىللاردىكى نەسر قىزغىنلىقىنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكى توغرىسىدا توختالدى. ئازات سۇلتان مۇنداق دېدى: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا نۇرغۇن مۇھاكىمىلەر بولدى، تولىسى شىنجاڭدا، ئۆزىمىزنىڭ گېپىنى ئۆزىمىز قىلىپ، ئۆزىمىز باھالاپ، شۇنداق كېلىۋاتىمىز، ئەمدى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا بېيجىڭدا كۆپ مىللەت تەتقىقاتچىلىرى ئارىلاشقان بىر ئەھۋالدا توختىلىش بەك ئاز، يەنە كېلىپ ئۇيغۇر نەسرچىلىكى ھەققىدە مەخسۇس تېمىلىق بىر مۇھاكىمىنىڭ بولغانلىقى

مەدەنىيەت ـ سەنئەت خەۋەرلىرى

مېنىڭچە بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، يەنە كېلىپ مەملىكەت نۇقتىسىدىن ھەممە مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئارا ئۆگىنىش مۇھىتىنىڭ كۈچىيىۋاتقانلىقى، ئەدەبىي مۇھىتنىڭ قويۇقلىشىۋاتقانلىقى، شۇنىڭدەك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئاغدۇرىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، پايتەختىمىزدە مۇشۇنچىلىك بىر سورۇن تەشكىللەپ، ھەر مىللەت ئوبزورچىلىرى، تەتقىقاتچىلىرى ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن ماقالىلەرنى يېزىپ تەييارلاپ، مۇشۇ يەردە ئۆز ئارا ئۆگىنىش، ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش بەك ئەھمىيەتلىك، ئەدەبىيات تەرەققىياتىمىزغا بەك پايدىلىق دەپ قارايمەن. ئەمدى ئۇيغۇر نەسرچىلىكىگە كەلسەك، 20 ـ ئەسرنىڭ 30 ـ، 40 ـ يىللىرىغا كەلگەندە چاغدا، شۇ ۋاقىتتىكى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشتە بىر تۈركۈم ئەدىبلىرىمىز، بالدۇر ئويغانغان مەشئەلچىلىرىمىز ئەدەبىياتتا نۇرغۇن يېڭى ژانىرلارغا يۈرۈش قىلدى، يېڭى شەكىللەرنى تىرىلدۇردى، لۇتپۇللا مۇتەللىپنى بىز شائىر دەپ بىلىمىز، لېكىن شۇ ۋاقتىتكى ئەڭ دەسلەپكى نەسرىلەرنى لۇتپۇللا مۇتەللىپ يازغان دېسەك بولىدۇ، مەسىلەن، «ئۇنىڭ كەلگۈسى زور ھەم پارلاق»، «ئەجەل ھودۇقمىدا»، «پادىشاھ سامۇرايلىرى ئېغىر ھالسىرايدۇ» قاتارلىق فىلىيەتونلارنىمۇ نەسر ھېسابلىساق بولىدۇ. سەيپىدىن ئەزىزى ئەپەندىنىڭ «تۇنجى پويىز ئاۋازى»، «قىزىل لاچىن» قاتارلىق نەسرىلىرى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ نەسرىلىرى كېيىنكى تارىخىي دەۋردە ئۇيغۇر نەسرچىلىكىنىڭ يېڭى نەتىجىلىرى سۈپىتىدە دىققىتىمىزنى تارتىدۇ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ «سەۋدالىق تەئەججۇپنامىسى» دېگەن ئومۇمىي ماۋزۇ ئاستىدا بىر تۈركۈم نەسرىلىرى ئېلان قىلىندى. بۇ بىر ئالىمنىڭ بىلىمگە تويۇنغان، نۇرغۇن ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نەسرىلىرى، ئۇلاردا تارىخ ھەققىدە، مىللەت ھەققىدە، ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرى، ھېسسىياتى، مول مەنىۋىي دۇنياسى قاتارلىقلار ئۇچۇرلۇق قىممەت بىلەن نەسر شەكلىدە ئىپادىلەندى.

مۇشۇ بويىچە قاراپ كەلسەك، بىزنىڭ نەسر تارىخىمىز مۇشۇنداق بىر قانچە ئەۋلادلار ئارقىلىق زامانىمىزغا ئۇلىنىپ كەلگەن. ئەگەر بىز نەسرچىلىكىمىزدە لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر قاتارلىقلارنى بىرىنچى ئەۋلاد نەسرچىلەر دېسەك، سەيپىدىن ئەزىزى ئەپەندى كېيىن يازغان «قىزىل لاچىن» قاتارلىق نەسرىلىرى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىم «شېئىر ۋە شائىر»، «باش ئەگمە»، «دېڭىزدىن سادا» قاتارلىق نەسرىلىرى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ «سەۋدالىق تەئەججۇپنامىسى» قاتارلىق نەسرىلىرى بىلەن ئىككىنچى ئەۋلاد نەسرچىلىرىمىز بولىدۇ.

80 ـ يىللاردىكى ئىسلاھات ئېچىۋېتىش دولقۇنىدىن كېيىن، ئەخمەت ئىمىننىڭ نەسرىلىرى نەسر ساھەسىدە يېڭى بىر نەتىجە بولۇپ تونۇلدى. ئەخمەت ئىمىن ئۆزىنىڭ تەسىراتلىرى ۋە چۈشەنچىلىرى ئاساسىدا تارىخ، ئىنسان، ھايات، ئېكولوگىيە، مۇھىت، مەدەنىيەت، دىنىي ئەقىدە قاتارلىقلار ھەققىدە چوڭقۇر مۇلاھىزىلەرنى نەسرلىرىدە ئىپادىلىدى. ئەخمەت ئىمىن نەسرلىرىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى تىلى ئىنتايىن پاساھەتلىك، ناھايىتى چىرايلىق، قۇرۇلمىسى ئىنتايىن ئەپچىل. گەرچە ئەسەر قۇرۇلمىسى قارىماققا كەڭ ھەم ئەركىندەك تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىكى پىكىر ھەممىنى بىر يەرگە يىغىپ تۇرىدۇ، ھېسسىيات ھەممىنى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ نەسرلىرىنىڭ تەتقىق قىلىدىغان، ئۆگىنىدىغان، خۇلاسىلەيدىغان تەرەپلىرى ئىنتايىن كۆپ. مېنىڭچە، ئەخمەت ئىمىن ئۇچىنچى ئەۋلاد نەسرچىلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان چوڭ يازغۇچى. بىز بۈگۈن توختىلىۋاتقان بەگمەت... قاتارلىقلارنى ھەمدە يەنە بىر تۈركۈم نەسر يېزىۋاتقانلارنى تۆتىنچى ئەۋلاد نەسرچىلەر دەپ قارىساق بولىدۇ. دېمەك، بىزنىڭ ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىمىز مۇشۇنداق بىر قانچە ئەۋلاد يازغۇچىلارنىڭ باشلاپ مېڭىشى، سەركەردىچىلىكى بىلەن ھازىرقىدەك گۈللىنىش مەنزىرىسىنى يارىتتى. بىزنىڭ نەسرلىرىمىزنىڭ باشقا مىللەتلەرنىڭ نەسرلىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان تەرەپلىرىمۇ، روشەن پەرقلىنىدىغان تەرەپلىرىمۇ بار. ئۇلاردا ئىزچىل لىرىكىلىق تۇسنى قوغلىشىدۇ، بايان ئاز بولىدۇ. ھازىر بەزى نەسرلەر ھېكايىدىن پەرقلەنمەيدۇ، بايانلىنىڭ ئارىسىدا ئانچە-مۇنچە مۇھاكىمە ۋە ئازراق لىرىكا قىستۇرۇپ قويىدۇ، مۇشۇنداق ھالەت كۆپ بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇر نەسرچىلىرى ئىزچىل تۇردە ئاساسەن جىبرانغا ئوخشاش يازىدۇ، لىرىكىنى ئاساس قىلىدۇ، ھېس-تۇيغۇ ناھايىتى كۈچلۈك ئىپادىلىنىدۇ، مۇشۇنداق بىر ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن قايسى تەرەپكە يۈزلىنىدۇ يەنە قايسى تەرەپكە راۋاجلىنىدۇ بۇنى پەرەز قىلماق تەس. مېنىڭچە بۇ ئۇيغۇر نەسرچىلىكىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، ھازىرغىچە نەسرچىلەر مۇشۇ ئالاھىدىلىك بىلەن كېتىۋاتىدۇ.

بىز ھازىر ياخشى بىر تەرەققىيات باسقۇچىدا تۇرۇۋاتىمىز، قىممەتلىك ھەم ياخشى پۇرسەتلەر كۆپ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە نۇرغۇن زىددىيەتلەر گىرەلەشمە ھالەتتە تۇرۇۋاتى-

دۇ، مۇشۇنداق تارىخىي باسقۇچ ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى يارىتىدىغان ياخشى بىر مەزگىل. يازغۇچىلاردىن جۇملىدىن نەسىر يازغۇچىلىرىدىن كۈتىدىغىنىم، پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ خەلق ياقتۇرىدىغان، خەلققە روھىي ئىلھام بولىدىغان، ھەم تۇرتكىلىك رول ئويناىدىغان ھەم تەربىيەۋىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەرلەرنىمىز ئارقىلىق خەلقىمىزگە جاۋاب بېرەيلى، پۈرسەتنى قەدىرلەيلى!»

«مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژورنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى جاۋ يەنبياۋ ئۇيغۇر تەرجىمە ئەدەبىياتىدا خەنزۇ تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ناھايىتى كەمچىل ئىكەنلىكىنى، ئاز سانلىق مىللەتلەر شېئىرىي ئەسەرلەر ئىجادىيىتىدە بالىلار شېئىرلىرىغىمۇ كۆپرەك كۆچ چىقىرىش لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى.

جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن تەتقىقاتچىسى لىۋ داشىيەن ئەخمەت ئىمىننىڭ «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژورنىلىدا تەرجىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان نەسىرلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن يازغان «ئاددىيلىق ۋە بۆسۈش ــ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر نەسىر ئىجادىيىتىدىكى ئىككى ئىستېتىك يۆنىلىش» ناملىق ماقالىسىنى ئوقۇدى؛ جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى، ئاسپىرانت يېتەكچىسى رەيھان قادىر بەگمەت يۈسۈپنىڭ ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تىللىرىدا ئېلان قىلىنغان نەسىرلىرى ئۈستىدە تەھلىل يۈرگۈزۈپ، «روھنى ئۇرغۇتقان دۇنيا ــ بەگمەت يۈسۈپ نەسىرلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن» ناملىق ماقالىسىنى ئوقۇدى؛ شىنجاڭ سەنئەت تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى ياسىن مۇخپۇل ئەخمەت ئىمىننىڭ نەسىرلىرىنى ئىنچىكە تەھلىل قىلىپ «ئەخمەت ئىمىن نەسىرلىرىدىكى ئىنسان سۆيگۈسى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىنى، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ تەھرىرى يالڭ يۈمبي خانىم «ئۇيغۇر نەسرچىلىكىدىكى ئارتۇقچىلىقلار ۋە كۈتىدىغانلىرىم» ناملىق ماقالىسىنى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىن بەختىيار باۋۇدۇن ۋە دىلمۇرات تەلئەتلەر «ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىدىكى ئۇتۇقلار ۋە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر»، «ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىدىكى ئۇتۇقلار ۋە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر» ماۋزۇلۇق ماقالىلىرىنى ئوقۇدى. مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ دوتسېنتى ئەكبەر قادىر «ئۇيغۇر نەسرچىلىكىدىكى توپلاملار تونۇرىسىدا» ناملىق ماقالىسىنى، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى ئايگۈل ئەمەت «بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر نەسر ئىجادىيىتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى»، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئۇيغۇرچە چاستوتىسىنىڭ تەرجىمانى، شائىر ئابدۇللا موللا قارىدۇ «قۇمۇل مۇقاملىرىغا كىرىش ــ بەگمەت يۈسۈپنىڭ ‹قۇمۇل بىلەن سۆزلىشىش› ناملىق چاتما نەسرلىرى ھەققىدە» ناملىق ماقالىسىنى ئوقۇدى.

يىغىندا جەمئىي 10 پارچە ماقالە ئوقۇلۇپ، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان نەسر ئىجادىيىتىدىكى قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر ۋە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى. شائىر ئابدۇللا موللا قارىدۇ ئۆزىنىڭ يىغىنغا قاتناشقاندىكى كېيىنكى تەسىراتى ۋە بەگمەت يۈسۈپ نەسرلىرىنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېدى:

«ئۇيغۇر ھازىرقى زامان نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ بېيجىڭدا ئېچىلىشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ گۈللەپ ياشناۋاتقان ۋەزىيەتتىكى بىر ياخشى ئىش بولدى، دەپ قارايمەن. نېمىشقا دېگەندە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تەرەققىيات باسقۇچى ئارقىلىق نۇرغۇن نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى، بولۇپمۇ پروزا، شېئىرىيەت ساھەسىدە ھەقىقەتەن بىزنى خۇشاللاندۇرىدىغان نۇرغۇن ئېسىل ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى، ئەمما، ئەدەبىياتىمىزدىكى تۆت چوڭ ژانىرنىڭ بىرى بولغان نەسر ئىجادىيىتى ھازىرغىچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بىر ئاجىز تېما بولۇپ تۇرماقتا. بۇنىڭدا ئىزچىل قەلەم تەۋرىتىپ كېلىۋاتقان بەزى يازغۇچىلىرىمىز بار بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئاز-تولا سەل ئۆزۈكچىلىك بار، ئەخمەت ئىمىن بۇگۈنكى زامان نەسر ئىجادىيىتىدە ئوقۇرمەنلەر ياقتۇرۇپ ئوقۇيدىغان ئېسىل ئەسەرلىرى بارلىققا كەلتۈرىدى، ئەخمەت ئىمىننىڭ «پەزىلەت ئىگىسىگە مەدھىيە»، «تۇپراق ساداسى»، «ئوۋ تاماشاسى» قاتارلىق بىر تۈركۈم نەسرلىرى ئادەتتە بىر ژانىر شەكلىدىلا ئەمەس، مەزمۇنىدىن ئېلىپ ئېيتساقمۇ ئۆزگىچە بىر تۇيغۇ بىلەن سۇغىرىلغان، ئۇنىڭدا بۇرۇنقىدەك «ئاھ، پاھ» دېگەندەك ئۇسلۇبلار بۇزۇپ تاشلىنىپ مۇھىت، ئىكولوگىيە، ئادەمىيلىك تۇيغۇسى، ئىجتىمائىي ساپاسى ھەققىدە چوڭقۇر پىكىرلەر يۈرگۈزۈلگەن، شۇڭا، ئەخمەت ئىمىننىڭ نەسرلىرى ھازىرغىچە «ئۇيغۇر نەسرچىلىكىنىڭ يۇقىرى پەللىسى» دەپ قارىلىۋاتىدۇ...

بۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا ئەخمەت ئىمىن بىلەن بەگمەت يۈسۈپنىڭ ئىجادىيىتىنى نۇقتىلىق قىلىپ، بۇنىڭ گۈنكى زامان ئۇيغۇر نەسرچىلىكى توغرىسىدا مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلدى، بۇنىڭدا مەن بەگمەت يۈسۈپنىڭ نەسرلىرىنى تۇتقا قىلىپ، بولۇپمۇ توپلاملىرىنىڭ ئىچىدىكى «رىۋايەت ئارىلى»

غا كىرگۈزۈلگەن «قومۇل بىلەن سۆزلىشىش» ناملىق چوڭ ھەجملىك نەسرىگە قارىتا بىر پارچە تەسىرات ماقالىسى يازدىم. بەگمەت يۈسۈپ ئەسلى 80-يىللاردا ئۇيغۇر يېڭى شېئىرىيىتىدىكى شائىرلارنىڭ بىرى ئىدى، كېيىن ئۇ ژۇرنالچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، بىر مەزگىل شېئىر ئىجادىيىتىنى تاشلاپ قويدى، 2000-يىللاردىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتىدە بۇرۇلۇش ياساپ نەسر ئىجادىيىتىگە ئۆتتى، بەگمەت يۈسۈپ ئۆزى ئەسلىدە شائىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ نەسرلىرىنى ئوقۇساق ئۆزگىچە شېئىرى ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا بەگمەت يۈسۈپنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇگۈنكى مۇھاكىمە يېغىندا ئاتاقلىق ئەدەبىيات تەنقىدچىسى ئەكبەر نادىر دېگەندەك ئۇنىڭدا بىر خىل «قومۇل روھى» پۈراپ تۇرىدۇ. قانداق دېگەندە بەگمەت يۈسۈپ ئۆزى قومۇلدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، قومۇلدا ئۇزۇن مۇددەت ئىشلىگەن، شۇڭا قومۇلدىكى ھەر بىر تاغ-تاش، دەريالار، شۇ يەردىكى خەلق، شۇ يەردە ياشاپ ئۆتكەن قەھرىمانلارغا چوڭقۇر مۇھەببىتى بار، «قومۇل بىلەن سۆزلىشىش» ناملىق بۇ چاتما نەسر «قومول 12 مۇقامى» ئىلھامى ئاساسىدا قومۇل خەلقىنىڭ جۇملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي تارىخىدا تۇتقان ئورنى، قومۇلنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيەلىك شارائىتى، ئۇ يەردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇش، ئۆرپ-ئادىتى، شۇنىڭدەك قومۇل دىيارىدىكى نۇرغۇن قانلىق جەڭلەردە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن قەھرىمانلارغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى، ئادەمىيلىكىنى، يۈكسەك ئىزگۈلۈككە ئۇندەيدىغان بىر يۈرۈش لىرىك ھېسسىياتلار بىلەن ئىپادىلەپ بەرگەن...»

ئىلمىي مۇھاكىمە يېغىنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچكىچە داۋاملاشتى، يىغىندا يازغۇچىلار ۋە تەتقىقاتچىلار ئۆز ئارا ئەركىن پىكىر ئالماشتۇرۇپ، ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. ۋەكىللىك خاراكتىرگە ئىگە نەسرلىرى مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان ئەخمەت ئىمىن ۋە بەگمەت يۈسۈپلەر ئوبزورچى ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىگە بولغان باھا-تەقرىزلىرىنى ئاڭلاپ خۇرسەن بولۇش بىلەن بىرگە ئۆزلىرىنىڭ نەسر ئىجادىيىتىگە قەدەم قويۇش جەريانلىرى ۋە بۇ جەھەتتە يولۇققان مەسىلىلىرىنى بايان قىلدى.

نەچچە سائەت داۋاملاشقان يىغىن قىزغىن كەيپىياتتا ئاياقلاشتى، كۆپچىلىك ئاخىردا خاتىرە سۈرەتكە چۈشتى ھەم بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى كۆپلەپ ئۆتكۈزۈلۈشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرۈشتى.

(سۈرەتلەرنى «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى يىلدىرىم ئەكبەر تەمىنلىگەن)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2015-يىلى 1-سان (ئومۇمىي 331-سان)
(قوش ئايلىق ئىجتىمائىي ئىلىم ئەدەبىي ژۇرنال)

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ىەئىئەت تەتقىقات ئورنى
تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008-6498
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65-1073/I
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب ئىمپورت-ئېكسپورت (گۇرۇپىسى)
باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالەت نومۇرى: 6498BM
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى مەدەنىيەت يولى 28-نومۇرجىڭيۈەن خىزمەت بىناسى 7-قەۋەت
پوچتا نومۇرى: 830002 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى
ئۈرۈمچى شەھرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22-58 باھاسى: 8.50 يۈەن

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊
主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅
主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所
编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号：ISSN1008-6498
国内统一刊号：CN65-1073/I
海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部
代理者地址：中国北京朝阳区工体东路16号
P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China
海外发行代号：6498BM
发行范围：国内外发行
地 址：乌鲁木齐市文化路28号井源办公大楼7楼
邮 编：830002 电话：（0991）2856942
印 刷：《新疆日报》印务中心
发 行：乌鲁木齐市邮局
订 阅：全国各地邮局
邮发代号：58-22 定价：8.50元

ئۇيغۇر بۇگۈنكى دەۋر نەسر ئىجادىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى

«قۇتادغۇبىلىگ»نىڭ خەنزۇچە ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسى بېيجىڭدا تارقىتىلدى

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com